

Přichystalová, Renáta

Olomouc – Nemilany : stručná analýza raněstředověkého pohřebiště

In: *Raněstředověké pohřebiště Olomouc – Nemilany : katalog*. Přichystalová, Renáta (editor); Kalábek, Marek (editor); Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 207-272

ISBN 978-80-210-7521-4

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132964>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Olomouc – Nemilany. Stručná analýza raněstředověkého pohřebiště

Renáta Přichystalová

Pohřebiště Olomouc – Nemilany s 56 středohradištními hroby patří do věnce doposud známých sídlišť a nekropolí, které obklopovaly centrální sídlo nacházející se v prostoru Petrského a Václavského návrší dnešní Olomouce. Jedná se o pohřebiště (např. Řepčín – Horní nivy, Slavonín – Horní lán, Olomouc – Holice) a sídlištní nálezy (např. Hejčín – Mrštíkovo náměstí, Neředín – Okružní ulice, Slavonín – Pod Vlachovým, Olomouc – Kaštanová ulice) zkoumané v posledních desetiletích, které pozměnily a přesněji narýsovaly kontury významu a postavení olomoucké aglomerace v kontextu hroutící se Velké Moravy na přelomu 9. a 10. století (*Kalábková – Kalábek 2009*, 79–83, Mapa 17).

Samotné raněstředověké pohřebiště se nacházelo v polní trati „*Na Kopci*“ (zeměpisná šířka: 49°32'54.55"S; zeměpisná délka: 17°14'27.16"V), cca 1 km JZ od centra dnešní obce Nemilany, která je v současnosti jednou z městských částí statutárního města Olomouc.

Podle geomorfologického členění náleží celé území katastru Nemilan do oblasti Křelovské pahorkatiny, což je severní část Prostějovské pahorkatiny. Jedná se o nížinnou pahorkatinu s měkkým georeliéfem na neogenních a kvartérních sedimentech. Křelovská pahorkatina kopíruje staré údolí řeky Moravy. Vlastní archeologické naleziště bylo situováno na severovýchodním okraji pahorkatiny, v místech nápadného terénního stupně. Výškový rozdíl mezi mírným návrším s pohřebištěm a přilehlým údolím řeky Moravy se pohybuje kolem 50 m (*Demek – Mackovčín et al. 2006*, 253; *Zapletal 2001*, Příloha 2).

I když se jedná o polykulturní lokalitu, kde byly prozkoumány sídlištní i funerální komponenty z eneolitu (kultura s moravskou malovanou keramikou, kultura s nálevkovitými poháry, kultura se zvoncovitými poháry, kultura se šňůrovou keramikou), ze starší doby bronzové (věteřovská kultura), ze středohradištního i mladohradištního období raného středověku, z vrcholného středověku i novověku. Hroby ze středohradištního období nebyly narušeny mladšími zásahy a ani výkopy hrobových jam neporušovaly starší archeologické situace. Výjimku tvoří pouze mělce zahluobená linie severojižní orientace – obj. 13 (zachycená délka 580 cm, maximální šířka 260 cm, maximální hloubka 40 cm), který je interpretován jako úvoz pravěké cesty a do kterého se zahlubovaly svými výkopy hroby H35, H37, H46, H48 a H64 (*Kalábková – Kalábek 2009*, 75; *Kalábek 2001a*, obr. 101).

Hroby H30, H42 a H43 byly zahlobeny do tmavé černé vrstvy, která měla v ploše nepravidelný kruhový tvar. Jednalo se o přirozenou depresi terénu vyplněnou kulturní vrstvou – jílovitou hlínou bohatou na střepový materiál (Kalábek 2001, 6; 2009, obr. 2).

Středohradištní pohřebiště připomíná rozložením hrobů rovnostranný trojúhelník s vrcholem na severovýchodě. V jihovýchodní části se „mimo trojúhelník“ nachází skupina 10 hrobů. Rozloha celé nekropole činí cca 4700 m². Podle poznatků získaných archeologickým výzkumem (Plán 1) a také podle konfigurace terénu lze předpokládat, že část pohřebiště v jihovýchodní části nebyla prozkoumána v úplnosti.

Populace pohřbená na nekropoli

Podrobný popis kosterních pozůstatků je uveden na stránkách 4. kapitoly „*Antropologické hodnocení kosterních pozůstatků z Olomouce-Nemilan*“, takže se omezíme pouze na uvedení informací, které jsou důležité pro zhodnocení kontextu z pohledu archeologie.

Archeologickým výzkumem bylo odkryto 56 hrobových celků zařazených do raného středověku (rs3). Tři hroby však obsahovaly pohřby koní bez doprovodného inventáře (H35, H36 a H38). Objekty označené jako H7, H54 a H62 neobsahovaly lidský skelet, ale svými rozměry a také zařazením do struktury pohřebiště se nelišily od ostatních hrobů, proto byly také interpretovány jako prázdné hrobové jámy – kenotafy¹.

To znamená, že pouze 50 hrobů naplňovalo definici lidského kostrového pohřbu. Tři hroby – H23, H28 a H46 – obsahovaly 2 skelety úplné nebo jejich části. Z uvedeného vyplývá, že na pohřebišti bylo pohřbeno (minimálně) 53 jedinců – 1 fétus, 11 dětí v kategorii Infans I–II, 3 mladí nedospělí (kategorie Juvenis) a 38 dospělých jedinců. Zachovalost kosterního materiálu byla u většiny skeletů špatná. Podle antropologického hodnocení bylo identifikováno 15 mužských, 16 ženských jedinců (včetně kategorie juvenis) a 8 skeletů nebo jejich zbytků nebylo možné klasifikovat.

Na základě výrazných archeologických indikátorů – jako je například přítomnost zbraně či jezdecké výbavy v hrobě – jsme se rozhodli u některých sporných či neurčitých hrobových celků upřednostnit tzv. archeologické pohlaví a tímto naším rozhodnutím se počet žen a mužů oproti antropologickým výsledkům poněkud pozměnil.

Hrob H43 byl antropologicky určen jako dospělá žena. Nebožtík byl však vybaven sekerou, nožem, párem ostruh s pozůstatky upevňovací řemínkové garnitury a nádobou. Diskrepance mezi antropologickým a archeologickým určením pohlaví vznikla s více než velkou pravděpodobností tím, že z kostry byly pro antropometrické hodnocení k dispozici pouze fragmenty z lebky, zuby, horní končetina a dolní končetina ve formě kostní drti. Ženské pohlaví bylo u jedince určeno, s vědomím určité nepřesnosti, na základě bradové krajiny, která měla feminní znaky. Pro další zpracování byl však kontext na základě archeologických nálezů zařazen do kategorie mužských hrobů.

U osmi jedinců nebylo určené pohlaví. Kostry z hrobů H13, H61 a H64 nemohly být kvůli stavu zachování skeletu antropologicky podrobněji zhodnoceny, ale na základě skladby hrobového

¹ Hrob H7 se nacházel v bezprostřední blízkosti koňského pohřbu H38. V hrobové jámě H54 se v severozápadní čtvrtině, těsně nad dnem, nacházely zvířecí kosti mladého kura domácího, což může být chápáno jako milodar. H62 se nacházel v severozápadní části pohřebiště, kde s H57, H58 a H51 vytvářel řadu Z–V orientace.

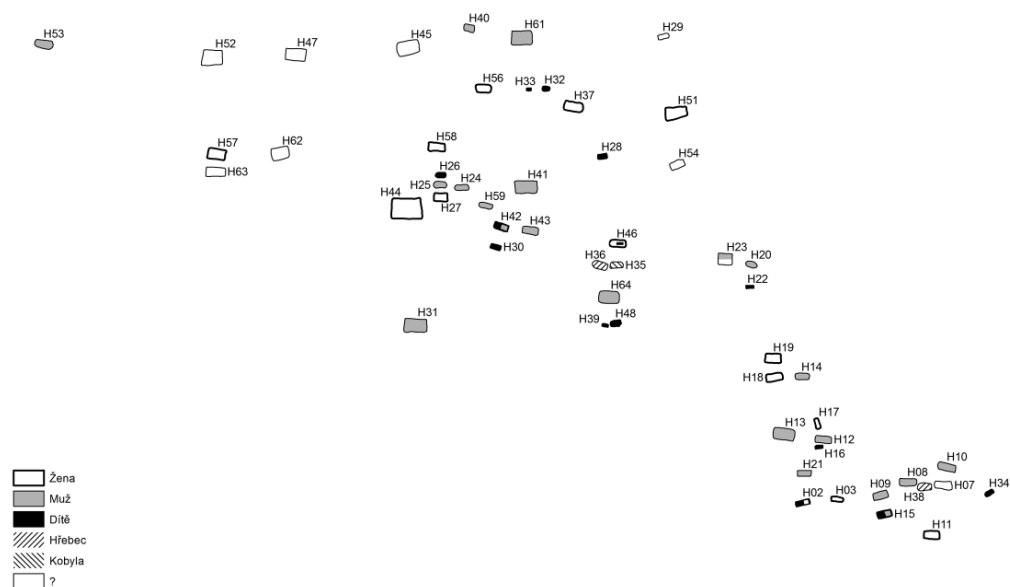
inventáře² byly kategorizovány jako hroby mužské. Dále pohřby juvenilních jedinců z H15 a H42 byly zařazeny mezi mužské hroby. Skelet z H15 byl již antropologicky určen jako chlapecký (věk 15–17 let), navíc obsahoval sekeru. V hrobě H42 ležela kostra asi 16 až 18letého jedince vybaveného na poslední cestu sekerou, nožem a ostruhami.

Po zařazení všech výše zmiňovaných hrobových celků se počet mužských hrobů zvýšil z 15 na 21.

V kategorii ženských hrobů nastal opačný proces. Ze 16 jedinců uváděných v antropologickém posudku jako individua ženského pohlaví jsme vyjmuli jedince z H43, který podle zavedených archeologických měřítek disponoval hrobovou výbavou složenou z mužských atributů.

Mezi ženské hroby byl zařazen také H2, kde ležela kostra z kategorie Juvenis (cca 16 až 20 let), která však byla již antropology určena jako kostra ženského pohlaví – dívka. Se zbylých 5 hrobů³, u kterých nebylo možné antropologické určení pohlaví, neobsahoval ani jeden signifikantní ženský hrobový inventář.

V konečném součtu tak klesl počet ženských hrobů na 15.

Obr. 1. Vyobrazení rozmístění hrobů podle příslušnosti ke kategoriím muž – žena – dítě – pohlaví neurčeno (vizualizace P. Dresler).

Abb. 1. Verteilung der Gräber nach Kategorien Mann – Frau – Kind – Geschlecht unbestimmt (Visualisierung P. Dresler).

2 H13 – srp, sekera, hrot šípů, nůž, rukojeť jiného železného předmětu, zbytky dřevěného vědra s okutím; H61 – srp, sekera, nůž, fragmenty banderia?, zahrocený železný předmět – šipka?, zbytky dřevěného vědra s okutím; H64 – šavle, kopí, nůž.

3 Tři byly na základě archeologických nálezů zařazeny do kategorie mužských hrobů.

Dětských hrobů (bez juvenilních jedinců) bylo na pohřebišti prozkoumáno pouze 12, což je překvapivě nízký počet. Průměrná hloubka u dětských hrobů se pohybovala kolem 25 cm od podloží. Malý počet nalezených dětských hrobů mohla způsobit mechanická skrývka nadloží, která mohla zlikvidovat hroby s mělkým zahloubením nedosahujícím podloží. To je však pouze domněnka založená na poznatku, že středohradištní hroby nedospělých jedinců byly obecně méně zahlubovány.

Po zanesení antropologických kategorií žena/muž/dítě/neurčeno do plánu pohřebiště je patrné, že nedospělí jedinci a muži se kumulují v jihovýchodní a střední části nekropole (obr. 1). Ženské hroby jsou rozprostřeny po celé ploše pohřebiště rovnoměrněji. Hroby s neurčenými jedinci se nacházejí zejména v severozápadní části pohřebiště. Jedná se o hroby s rozměrnými jámami (např. H45, H47, H52, H63), do kterých byli nebožtíci uloženi v dřevěných schránkách či vydřevených komorách, což vytvořilo podmínky pro efektivnější dekompozici kosterního materiálu, takže dnes již nelze ze zbytků koster získat podrobnější informace o pohlaví pohřbených.

Úprava hrobových jam

Tvar hrobových jam

Hrobové jámy měly většinou klasický obdélníkový tvar se stěnami kolmými nebo šikmými příčnými a rovným dnem (textová tabulka 1).

Tvar hrobové jámy	Počet hrobů	%	Poznámka
obdélníkový	26	46,4	
obdélníkový se zaoblenými rohy	17	30,4	
oválný	5	8,9	H20, 32, 48, 53, 59
nepravidelný obdélníkový se zaoblenými rohy	4	7,1	H03, 34, 35, 38
nepravidelný oválný	1	1,8	H36
nepravidelný obdélníkový	1	1,8	H44
lichoběžníkový sbíhající se k hlavě	1	1,8	H17
nepravidelný lichoběžníkový sbíhající se k nohám	1	1,8	H40

Textová tabulka 1: Tvary hrobových jam.

Tabelle 1: Verschiedene Formen der Grabgruben.

U nestadartních poloh uložení nebožtíka se někdy vyskytla hrobová jáma s neobvyklým půdorysem, např. nebožtík z H17, ležící na břiše, byl uložen do lichoběžníkové jámy s užší příčnou stěnou u hlavy. Dospělý muž z H40, ležící na zádech, s dolními končetinami původně silně pokrčenými, byl uložen do nepravidelné lichoběžníkové jámy sbíhající se v nohám⁴. Stará žena ležící na pravém boku (H19) měla naopak hrobovou jámu standardního obdélníkového tvaru. Jiný jedinec v poloze na břiše (H20) byl uložen do velmi mělké oválné jámy s dnem na úrovni podloží.

⁴ Pokrčení dolních končetin pravděpodobně způsobila zhojená zlomenina střední části diafýzy pravé stehenní kosti, která omezila hybnost této části těla.

Oválný tvar jámy se často vyskytuje tam, kde není dostatečně zpevněný sediment, do kterého je jáma hloubená, což byl i případ H20 (Přichystalová 2011, 61–62; Hanuliak 2004, 69).

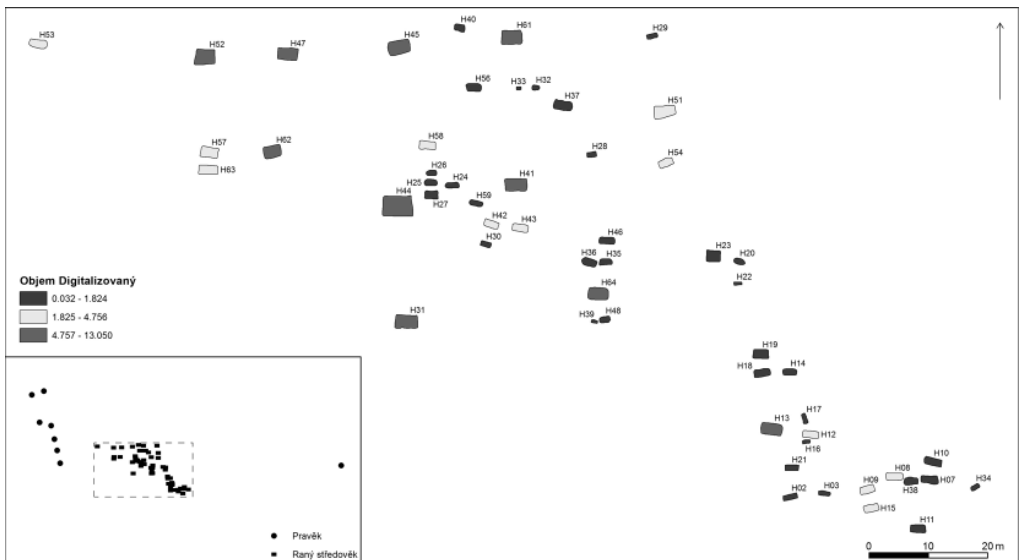
Rozměry hrobových jam

Většina hrobových jam na pohřebišti (31 hrobů) nepřesahuje svým objemem 1,5 m³. Tento údaj platí pro středohradištní nekropole obecně (Přichystalová 2011, 62–63; Hanuliak 2004, 77–78). Kubatura kolem 1,5 m³ odpovídá rozměrům hrobové jámy 200 × 80/90 × 90/100 cm, což jsou nejčastěji se vyskytující proporce slovanských hrobů z 9. stol. na našem území.

Majoritní podíl v této skupině mají samozřejmě pohřby dětí (11 hrobů). Vyskytují se v ní hroby bez inventáře či nebožtíci v nestandardní poloze (H17, H20, H40), ale patří sem také hroby s poměrně bohatou výbavou (H14, H21, H25, H59). V kategorii do kubatury 1,5 m³ se také nachází všechny tři pohřby koní (H35, H36 a H38) a také všechny tři hroby se 2 jedinci (H23, H28 a H46).

Zajímavý je fakt, že se v Nemilanech v poměrně velkém počtu vyskytly hrobové jámy s kubaturou od 4 do 8 m³ (10 hrobů) a 2 hroby dokonce přesáhly hranici 10 m³ (H41 – hrob s mečem a H61 – bojovnícký hrob). Nutno dodat, že pouze 2 hroby z této skupiny rozměrných hrobových jam patřily jedincům ženského pohlaví a byly to hroby s objemem nad 4 m³.

Hroby s velkou kubaturou tvoří jasnou strukturu. Rozměrné hroby ohraničují pohřebiště na severní straně řadou Z–V směru od H52 po H61. Asi 12 m jižně od vnější řady hrobů se táhne další řada tentokrát bohatších velkých ženských hrobů (H57, H58, H51). Cca 28 m jižně od řady ženských hrobů tuto část pohřebiště uzavírá řada rozměrných mužských hrobů (H31,

Obr. 2. Vyobrazení hrobových jam podle objemu – m³ (vizualizace P. Dresler).

Abb. 2. Verteilung der Gräber nach Volumen – m³ (Visualisierung P. Dresler).

H64). Mezi ženskou řadou a jižní mužskou řadou se nachází 2 velké hroby H44 a H41, které možná tvořily ústřední pár členů *familie* pohřbené v severozápadní části pohřebiště.

Menší – jihovýchodní část pohřebiště se podle hloubek či objemu hrobových jam nestrukturuje tak jasně, i tam lze ovšem pozorovat, že mužská část populace byla pohřbívána do rozměrnějších hrobových jam (obr. 2).

Konstrukce hrobových jam

Vyjádřit se ke konstrukcím použitým při úpravě hrobových jam na pohřebišti v Nemilanech je velmi problematické. Neexistují náčrtý, fotografie či slovní popisy, které by odkrývání hrobových kontextů dokumentovaly po jednotlivých etapách (profil, začištění hrobové jámy těsně nad kostrou, před dokumentací samotného výkopu – začištění úrovně pod kostrou apod.).

K posouzení speciální úpravy hrobu máme k dispozici obrysy hrobových jam po začištění podloží, formalizovaný zápis v databázi o jednotlivých kontextech – uložení, kostra, výkop a samozřejmě fotodokumentace úrovně s vypreparovanou kostrou a začištěným výkopem hrobové jámy.

U osmi hrobů je přímo v písemné dokumentaci zaznamenán nějaký druh konstrukce (komora, obložení, zahloubení pro rakev)⁵ a u čtrnácti dalších kontextů je zmíněna přítomnost obvodových stupňů nebo zbytky dřeva v okolí kostry či na stěnách výkopu⁶. Celkem je to tedy 22 hrobů, u kterých je možné uvažovat o nějaké úpravě jámy pro potřeby pohřbu.

Pozůstatky po konstrukci stupňovitě zapuštěné vydřevené hrobové komory se velmi pravděpodobně zachovaly v 6 případech – H31, H41, H44, H47, H61, H63 a u dalších 2 hrobů jsou záznamy o zbytcích bednění hrobové jámy v písemné dokumentaci – H56 a H57 (tab. X: a, XIII: c, d, XIV: c, XVI: a, XIX: a, XX: a, XVII: c, XVIII: a). V případě hrobů H44 a H63 byl nebožtík navíc uložen v dřevěné rakvi.

Po bednění hrobových komor zůstaly pouze zbytky zuhelnatělých pásů dřeva na stěnách stupňovitého zahloubení a v okolí kosterních pozůstatků. Nebyly identifikovány žádné železné hřeby či spojovací kování, které by dřevěnou konstrukci zpevňovaly.

U hrobů H8 a H45 se velmi pravděpodobně nejedná o stupňovité zahloubení pro umístění rakve, ale o nedobráni zásypu hrobové jámy kolem vypreparovaného výkopu negativu rakve (tab. II: a, XV: a). Analogicky interpretujeme i situaci obdélníkových centrálních mělkých zahloubenin u hrobů H42 a H43 (tab. XIV: a, b).

Stupňovitá úprava stěn, kde stupně probíhaly po celém obvodu hrobové jámy nebo jenom podél jeho části (kratší stěny, delší stěny, stupeň pouze podél části stěny atd.), se objevila i u dalších hrobů – H18, H21, H22, H33, H52, H53, H58, H62 (tab. VI: a, c, d, VII: a, XI: a, XVI: d, XVII: a, XVIII: c, XIX: d). Na základě podrobného studia fotodokumentace se domníváme, že tyto stupně jsou umělým dílem, které vzniklo při hledání původního tvaru výkopu hrobové jámy. Hranice výkopu v úrovni začištěného podloží je velmi často rozplizlá působením mechanických, fyzikálních či biologických faktorů a původní stěna výkopu se mnohdy ostře vyrýsuje až po odebrání několika desítek centimetrů sedimentu. Tato situace mohla nastat i při výzkumu výše zmiňovaných kontextů.

⁵ H8, H31, H41, H44, H45, H47, H61, H63.

⁶ H2, H12, H18, H21, H22, H33, H42, H43, H52, H53, H56, H57, H58, H62.

Zajímavá je situace v hrobě H2, kde kostra ležela výš než miska obrácená dnem vzhůru, položená v severovýchodním rohu hrobové jámy. Nebožtík byl zřejmě položen na podložce z organického materiálu (dřeva?), kdežto nádoba byla patrně uložena mimo podložení těla zemřelého, na holé dno jámy. O uložení těla zemřelého na dřevěnou podložku uvažujeme i u hrobů H12 a H18, a to na základě výrazně tmavšího zbarvení výplně kolem skeletu a značné dekompozice kosterního materiálu (tab. I: b, III: c, VI: a).

Většina hrobových jam na pohřebišti Olomouc – Nemilany nenesla stopy po použití zvláštních úprav. Mrtví byli pohřbíváni do jednoduchých obdélných hrobů neckovitého profilu (*Přichystalová 2011, 67–68*).

Výskyt pohřbů v dřevěných schránkách

Podle formulářových záznamů a podle fotodokumentace můžeme bez větších pochybností jako pohřeb v dřevěné schránce označit kontexty H8, H42, H43, H44, H45, H51, H52, H53 a H63 (cca 16 % pohřbů). Jak již vyplynulo z předcházejících kapitol, jedná se o hroby s větší kubaturou a s bohatou pohřební výbavou. Z devíti jedinců pohřbených v dřevěných skříňkách byli 4 muži (jeden juvenilního věku), 2 ženy a 3 dospělí jedinci zůstali bez určení pohlaví. Kromě H8 se všechny hroby nacházely v SZ části pohřebiště, kde tvořily páteř této části nekropole. Pohřeb dospělého muže H8 ležel v JV části nekropole a také patřil rozměrově i inventářem k těm významnějším hrobům (Plán 1).

Na základě údajů dostupných v dokumentaci je možné typ používaných dřevěných schránk blíže charakterizovat. Jednalo se o schránky obdélníkového tvaru i průřezu o délce 210–250 cm, široké byly cca 70–100 cm. Jejich výška nebyla bohužel sledována. Nebyla identifikována žádná spojová kování či hřebíky, které by jsme mohli bez jakýchkoli pochybností interpretovat jako kovové součásti konstrukce skříňek. Je tedy možné předpokládat, že byly celodřevěné.

Pokud se v hrobě vyskytoval inventář, byl deponován v prostoru schránky. Stejný jev zdokumentoval i L. Galuška (2006, 119) na kostelních pohřebištích ve Starém Městě – „*Na Valách*“ a na Sadech u Uherského Hradiště.

Společným znakem pro nebožtíky uložené v dřevěných schránkách je velmi špatný stav kosterního materiálu. Většinou se dochovávají pouze zlomky z lebky a dlouhé kosti. Analogické podmínky pro uchování kostí platily i v případech, kdy byla pro důstojné uložení nebožtíka do hrobu zvolena možnost umístit ho na podložku z organického materiálu (pravděpodobně ze dřeva) – H2, H10, H12, H18, H28 (cca 9 % pohřbů; tab. I: b, II: c, III: c, VI: a, VIII: c). Všechny hroby s výjimkou H28 se nacházely v jihovýchodní části pohřebiště (Plán 1).

V hrobech s touto úpravou byly pohřbeny 2 ženy (jedna v juvenilním věku), 2 muži a dítě, možná 2 děti, protože v hrobě H28 byly objeveny pozůstatky 2 jedinců z kategorie Infans I, kteří však byli diagnostikováni až v průběhu antropologického zpracování. Během archeologického výzkumu nebyl druhý pohřeb rozpoznán.

Dřevěné podložky byly identifikovány na základě zřetelně tmavšího zbarvení záspy v okolí kostry i pod ní. Tmavé zbarvení mělo v ploše oválný nebo obdélný půdorys. Výplň obsahovala velký počet uhlíků nebo se vedle kostry nacházely zuhelnatělé kusy dřeva.

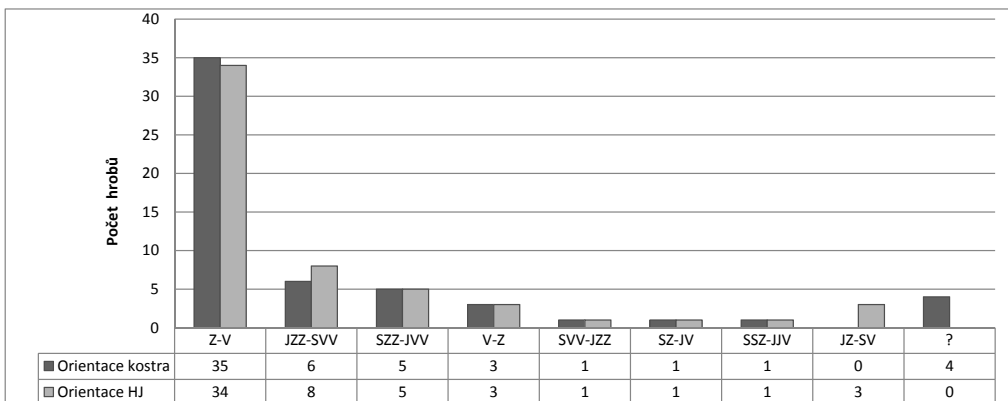
Hrobová výbava ležela buď v blízkosti mrtvého, nebo také mimo organickou podložku, tedy přímo na dně hrobové jámy (např. H2, tab. I: b).

Způsoby uložení nebožtíků do hrobových jam

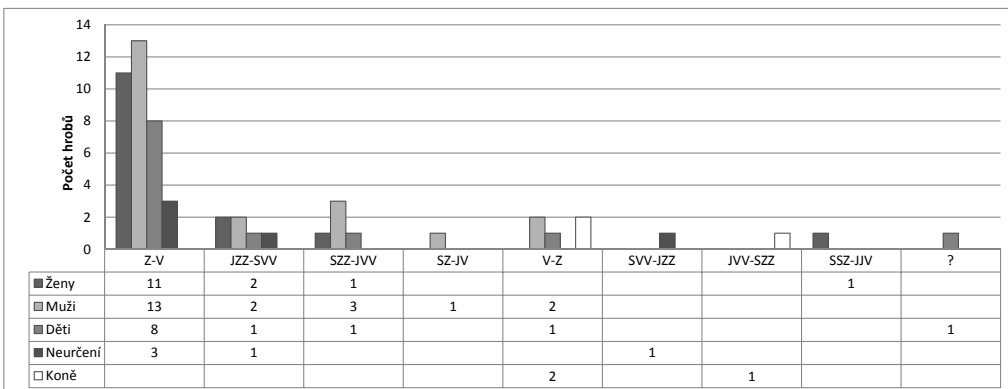
Orientace pohřbených vůči světovým stranám

Téměř 87 % populace pohřbené na pohřebišti v Olomouci – Nemilanech bylo hlavou obráceno na západ. Do této skupiny se počítají i jedinci, kteří jsou v hrobě uloženi s malou odchylkou buď trochu víc na jih, anebo na sever (JZZ, SZZ; graf 1, 2). Západovýchodní orientace pohřbených je pro období raného středověku naprosto dominující a obecně je přijímán fakt, že souvisí (spolu s inhumací) s postupnou christianizací evropského prostoru, i když do vývoje pohřebního ritu vstupovaly i jiné faktory, jako např. propojení křesťanských a pohanských tradic, ovlivnění jiným etnikem/kulturním prostředím apod. (Hanuliak 2004, 111–112; Krumphanzlová 1971, 416–420).

Graf 1: Zobrazení orientace lidských koster a hrobových jam (HJ) ke světovým stranám. Zařazeny byly i hroby neobsahující kosterní pozůstatky.

Diagramm 1: Ausrichtung der Menschenskelette und der Grabgruben (HJ) nach den Himmelsrichtungen. Einbezogen wurden auch Gräber ohne Skelettreste.

Graf 2: Zobrazení orientace lidských koster podle pohlaví. Zařazeny jsou i kostry koní.

Diagramm 2: Ausrichtung der Menschenskelette nach Geschlecht. Einbezogen sind auch die Pferdeskelette.

Další orientace pohřbených se vyskytují jen v marginálních počtech. Některé možná souvisí s preferovanou Z–V orientací s posunem do 45° k severu či jihu. Při odchylkách tohoto druhu, kdy hlava pohřbeného stále směřuje více či méně k západu, se předpokládá, že pohřeb probíhal v různých ročních obdobích (*Dostál 1966*, 25) nebo tento odklon od ideálního směru může být způsoben konkrétní konfigurací terénu (*Hanuliak 1984*).

Což zřejmě platí i v případě nemilanské nekropole. Jediný hrob orientovaný ve směru SZ–JV byl H42. Jednalo se pohřeb skoro dospělého chlapce vybaveného ostruhami, který byl umístěn v blízkosti dominantních pohřbů Z–V orientace H41 a H44.

Směrem JZ–SV byly orientovány 2 prázdné hrobové jámy (snad kenotafy) H54 a H62 a také hrobová jáma malého dítěte H34. Dítě však v hrobové jámě leželo diagonálně a hlavou tak směřovalo přímo k západu.

Čtyři hroby měly antipodickou orientaci – tedy V – Z (H29 byl posunut v ose trochu k severu, SVV–JZZ). Tuto orientaci dodržovali jedinci v mužských hrobech H40 a H53, dále byl v této pozici orientován pohřeb fétu H39 a již zmiňovaný H29, kde ležel dospělý jedinec bez určeného pohlaví.

Obecně se soudí, že opačná orientace měla význam buď pozitivní, nebo negativní diskriminace, při konečné interpretaci ale vždy záleží na vyhodnocení příslušného nálezového kontextu (*Ungerma 2007*, 49–50; *Šikulová 1959*, 99–100, 161; *Geisler 1994*, 362; *Přichystalová 2011*, 79). V případě hrobů z Nemilan je individuální přístup ke každému hrobovému celku nezbytný.

Tři hroby s V–Z orientací ležely v řadě 7 hrobů⁷, které vymezují plochu pohřebiště na severní straně. Mužský hrob v rakvi, vybavený nožem, se nacházel na západním konci této řady, další mužský hrob s nožem (H40) byl zhruba uprostřed a hrob dospělého jedince bez inventáře H29 řadu uzavíral na východní straně (Plán 1).

Zajímavá byla pozice těla muže z H40. Ležel na zádech, ale nohy měl ve skrčené poloze. Toto neobvyklé uložení měla zřejmě na svědomí jeho omezená hybnost v důsledku zhojené zlomeniny pravého femuru, také měl rostlý 3. a 4. krční obratel. Zdravotní problémy měl i jedinec z H29, trpěl počínající artrózou kloubů dlouhých kostí.

Na základě uvedených faktů lze vyslovit hypotézu, že zmiňovaní jedinci v rámci pohřebiště plnili zřejmě zvláštní úkol při vymezení (a možná i ochraně) severní hranice nekropole, navíc přihlédneme-li ke zdravotnímu stavu zemřelých⁸, poloha s lebkou natočenou k východu mohla zabezpečovat přístup k blahodárnému účinku znovuzrozeného vycházejícího slunce.

Čtvrtý případ opačné orientace V–Z je také zvláštní, jedná se o pohřeb lidského plodu (H39) ve věku asi 7. lunárního měsíce. Východní kratší stěna hrobové jámy H39 sousedila se západní kratší stěnou hrobové jámy H48, kde bylo pohřbeno dítě (Infans I), orientováno ve standardním směru Z–V (Plán 1). Můžeme říct, že děti byly pohřbeny hlavičkami k sobě. V obou hrobech byly v nohách nalezeny nádoby, které byly vyrobeny ze stejného keramického těsta, a objevil se na nich motiv hřebenového vpichu (tab. 26: H39-1, 34: H48-1). Hřebenový vpich se objevil ještě na nádobě z H37, tento velký hrnec byl však vyroben z jiného keramického těsta (tab. 24: H37-2). Snad zde byly v gestu blízkosti pochování sourozenci. Exaktní odpověď na vyslovenou domněnku ale může dát pouze forenzní antropologie.

7 Ve vnější severní řadě se nacházely i hroby H52, H47, H45, H61, které patří mezi poměrně bohatě vybavené a velmi prostorné hroby.

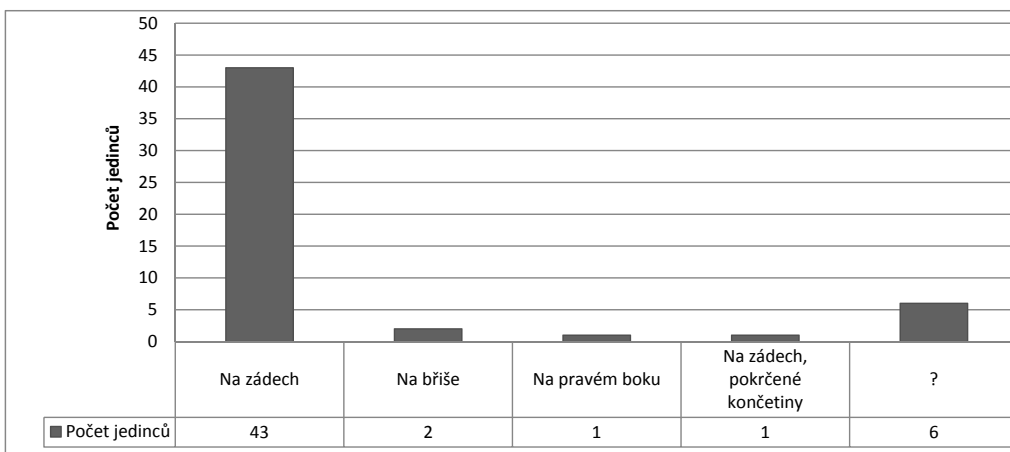
8 Muž z H53 měl na horním zubním oblouku hluboké kazy, destruuující celé korunky.

Posledním případem menšinové orientace je hrob H17, který byl hlavou orientován k SSZ (Plán 1). Jedná se o ženu ve věku 25–35 let v poloze na břiše. Jasná a jednoznačná odpověď, zda se mohlo jednat o pohřební praktiky zabraňující návratu nežádoucí osoby, nebo jestli tu máme obraz pohřbu kajčnicka, není možná (viz níže podkapitola *Způsoby uložení mrtvých do hrobů*).

Způsoby uložení mrtvých do hrobů

Pro raný středověk je pro naše území jako regulérní poloha těla uloženého do hrobové jámy považována poloha na zádech s nataženými končetinami. Do skupiny standardních uložení jsou řazena i různá pokrčení horních končetin směrem k tělu (jedna nebo obě ruce v klíně, na břiše či na hrudi).

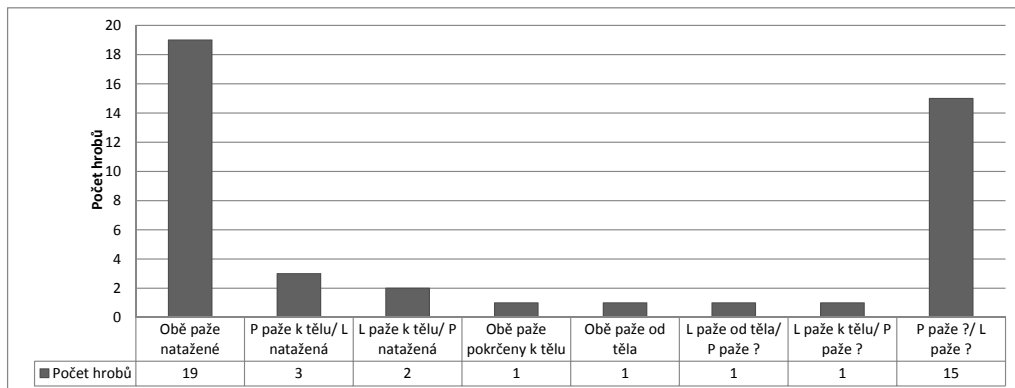
Na nekropoli v Nemilanech bylo ve standardní poloze na zádech s nataženými pažemi podél těla (včetně odchylek při pokrčení paže k tělu) a nataženými dolními končetinami pohřbeno kolem 81 % jedinců. U šesti individuů (kolem 11 %) nemáme k dispozici informace o způsobu uložení do hrobové jámy kvůli pokročilé dekompozici kosterního materiálu. Čtyři jedinci (méně než 8 % ze všech pohřbených) byli uloženi v neregulérních polohách – na břiše, na pravém boku a na zádech s pokrčenými končetinami (obr. 3, graf 3, 4).

Graf 3: Jednotlivé polohy těla a jejich počet na pohřebišti.

Diagramm 3. Einzelne Körperlagen und deren Häufigkeit auf dem Gräberfeld.

Počet jedinců v nestandardní poloze nepřesahuje procentuální průměr, který známe z jiných soudobých lokalit. Uváděná čísla se pohybují většinou mezi 5 a 7 % (*Přichystalová 2011*, 87–88; *Hanuliak 2004*, 104; *Rejholcová 1995a*, 12; *Klanica 1985*, 533; *Ungerma 2007*, 60). Většinou se jedná o jedince ve skrčené poloze na boku. V Nemilanech není klasický skrčenec zastoupen. Výzkum odkryl dva hroby s kostrami v poloze na břiše – H17, H20 (tab. V: b, VI: b), dále pohřeb staré ženy uložené na pravém boku (H19; tab. V: c) a jeden hrob ukrýval muže ležícího na zádech se skrčenýma nohama (H40; tab. XIII: a).

Graf 4: Zobrazení kombinací pozic rukou v poloze na zádech. P – pravá paže, L – levá paže.

Diagramm 4: Positionen der Arme in der Rückenlage und ihre Kombinationen. P – rechter Arm, L – linker Arm.

Mezi hroby se zvláštním uložením nebožtíka můžeme zařadit i hrob asi 20–30letého muže (H24), který sice ležel na zádech s pažemi i dolními končetinami v natažené poloze, jeho hlava však spočívala na spodní části hrudního koše, s tváří obrácenou ke krční páteři. Foramen magnum směřovalo vzhůru (tab. VII: b, c). Antropologická analýza obsahuje informace o poškození lební báze, blíže je však nespecifikuje. Kdyby ale poškození neslo známky traumatu a nesusouviselo by pouze s destrukčními vlivy dekompozice a prostorové transformace, posudek by jistě tyto informace obsahoval. Zároveň nic nenasvědčuje tomu, že by se mělo jednat o lebku z jiného jedince. Z krční páteře byly zachovány jenom tři obratle. Ani u nich nebylo konstatováno zranění. Hrob se nacházel v centrální části pohřebiště mezi hroby s bohatou výbavou (H44 a H41). Dospělý muž byl pohřben v hrobové jámě orientované Z–V. Mezi pravou kostí pažní a žebry měl nůž a kolem lebky (v hrudníku a na předloktích) bylo rozptýleno 10 hrotů šípů v různém stavu zachovalosti.

Interpretovat tento nález není jednoduché. Jeho jednoznačné zařazení mezi tzv. vampýrské pohřby by ale byla cesta plná zkratk (Unger 2006, 164–165; Štefan – Krutina 2009, 287–188). Můžeme zde uvažovat také o pohřbu bojovníka, který byl smrtelně zraněn v akci. Bohužel se nemůžeme opřít o antropologické důkazy, které by to potvrzovaly. Je však pravda, že nemohla být zkoumána úplná krční páteř a případná fatální zranění měkké tkáně nelze vystopovat (Krejsová – Vachůt – Hejhal 2008, 396). Nebo zde mohla být pochována oběť trestného činu a roztroušené železné ostré předměty kolem hlavy měly funkci ochranných magických předmětů⁹, chránících jak nebožtíka, tak možná i pozůstalé. Také je možno uvažovat o pohřbu po vykonání exekuce. Lze přitom předpokládat, že člověk, který se neblaze provinil vůči platným zákonům, byl sice popraven, neztratil ale možnost pohřbu na občinovém pohřebišti – i když poněkud nestandardním způsobem (Mašková 2009, 81–83; Unger 2006, 158–161).

Středověkou praxí pohřbívání v potupných polohách těch, kteří byli označeni za nepřátele, zrádce či provinilce vůči dobrým mravům naznačuje i citát z Kosmovy Kroniky české, kde kníže Břetislav odpovídá saskému vévodovi Ekkehardovi na jeho poselství, aby se dobrovolně podrobil

9 Představa apotropaické funkce železa, či ještě lépe špičatých železných předmětů u Slovanů je známá z etnografických výzkumů (Eisner 1966, 434).

vůli císaře Jindřicha III.: „*Já však, jestliže do tří dnů nevyjdeš z této země, zdržuje se všeho násilí, tímto mečem ti hlavu setnu a obličej ti položím k zadku.*“ (Kosmas, II/11).

Analogickou kritickou metodou je nutné hodnotit všechny kontexty, které se vymykají standardům stanoveným archeology. Hroby s nebožtíky na břiše rovněž vyvolávají neutuchající vzrušené debaty. V literatuře jsou často tyto kontexty dávány do souvislosti s revenanty a s obřady, které mají návratu nemrtvých zabránit (např. *Hanuliak 1998; Galuška 2004; Mašková 2005; Navrátilová 1996*). Jako vždy je potřeba generalizující závěry přijímat s velikou opatrností.

První pohřeb uložený ve ventrální poloze patřil ženě ve věku 25–35 let (H17). Lebka byla orientována na SSZ. Byla pochována tváří k zemi. Paže měla v lokti pokrčeny v tupém úhlu k tělu a ruce byly patrně složeny před pánví – není k dispozici dokumentace úrovně po odebrání kostí hrudníku a pánve, nelze tedy určit, zda mohly být ruce svázané. Dolní končetiny byly mírně pokrčeny a překříženy v holenních partiích. Pravá holeň byla položena na levé fibule a tibii. Překřížení nohou nemusí explicitně znamenat svázání. Ženu zdobil bronzový (nebo měděný) kroužek, který byl nalezen na temeni hlavy – snad náušnice¹⁰. Napravo od pravého kolena ležela na dně jámy rozbitá široká zdobená nádoba (tab. V: b; tab. 10: H17-1).

H17 se nacházel v jihovýchodní části pohřebiště, kde bylo prozkoumáno 18 hrobů, z toho jeden kenotaf (H7) a jeden pohřeb koně (H38). Hroby zde vytvářely 2 řady orientované ve směru SSZ–JJV a jednu řadu hrobů orientovanou v ose JZZ–SVV. Tato řada uzavírala celé pohřebiště na jižní straně. H17 svou orientací kopíroval směr uspořádání té části hrobů, ve které se nacházel. V jeho bezprostřední blízkosti se nacházely regulérní hroby s poměrně bohatou výbavou (H12, H13; Plán 1; tab. 5: H12, 6: H13). Pro negativní diskriminaci jedince z H17 svědčí neobvyklá orientace hrobu a ventrální poloha těla. Žena byla ovšem pochována s milodarem a její hrob byl zařazen do struktury jihovýchodní části pohřebiště, což úplně neodpovídá představám pohřbu nebezpečného jedince.

Druhý hrob s kostrou na břiše H20 byl vzdálen od H17 cca 28 m SSZ směrem. Byl zde pohřben muž ve věku 30–40 let, orientován hlavou k SZZ. Hrobová jáma byla velmi mělká, téměř se nezahluovala do podloží. Kostra byla poničena strojem během skrývky. Z kostry dolních končetin jsou zachovány pouze drobné fragmenty pánevních kostí a fragment diafýzy pravé fibuly. Muž ležel na obličejí, levou paži měl nataženou podél těla. Pozice dalších končetin kvůli narušení kostry nejsou známe.

Hrob H20 se nachází v skupince tří hrobů (H22 a H23), která se nalézá mezi dvěma jasně se vymezujícími částmi pohřebiště – mezi větší severozápadní částí a menší jihovýchodní částí nekropole. Skupinu dotváří hrob dítěte H22 a dvojhrob H23 s pohřbem dospělé ženy a muže. Všechny tři hroby byly bez inventáře (Plán 1; tab. VI: b, d, VII: a).

Mělké zapuštění hrobu, jeho umístění mimo základní strukturu pohřebiště, ventrální poloha těla, absence jakékoli hrobové výbavy dává tušit, že tento jedinec zřejmě patřil k lidem nejnižší sociální úrovně. Zda se v tomto případě jednalo o hrob revenanta („nečistého mrtvého“), ať už z jakéhokoli důvodu (cizinec, náhlá smrt, sebevražda, zvláštní okolnosti úmrtí apod.), není možné jednoznačně stanovit. Jisté je zde větší předpoklad negativní diskriminace jedince než v případě hrobu H17. Další vysvětlení pro uložení zemřelého do hrobové jámy na břicho možno hledat v porušení zákonného řádu tehdejší společnosti, kdy trestem za toto nerespektování byla exekuce a následně pohřbení v devotní poloze. Nebo to také může být vyjádření kajicníka (*Přichystalová 2010, 148; Unger 2006, 164*).

¹⁰ Dnes není k dispozici.

Obr. 3. Vyobrazení hrobů podle způsobu uložení těla do hrobové jámy (vizualizace P. Dresler).

Abb. 3. Verteilung der Gräber anhand der Position des Körpers in der Grabgrube (Visualisierung P. Dresler).

Zhruba 15 m jižně od H20 se nacházel H19, kde byla na pravém boku pochována stará žena (věk 50–60 let), orientovaná ve směru Z–V (tab. V: c, d). Pravou paži měla nataženou před tělem, levá horní končetina byla pokrčena v tupém úhlu a předloktí leželo na pánvi. Pravá dolní končetina byla mírně pokrčena v kolenu, levá byla v natažené poloze. Páteř měla obloukovitě ohnutou. Podle antropologického posudku měla žena na obratlech osteofytické výrůstky a artrótické změny, což pravděpodobně vedlo k deformaci páteře a potažmo i k pohřbu v nestandardní poloze.

I poslední hrob s kostrou v neobvyklé pozici je pravděpodobně následkem zdravotního stavu nebožtíka. H40 se nacházel na severním okraji pohřebiště mezi hroby H45 a H61 (viz výše podkapitola *Orientace pohřbených vůči světovým stranám*). Hrob patřil asi 30letému muži (tab. XIII: a, b). Orientován byl hlavou na východ. Jedinec ležel na zádech, lebka spočívala na pravém spánku. Pravá paže byla ohnuta do tupého úhlu, ruka směřovala do klína. Levá paže byla ohnuta v lokti v ostrém úhlu, ruka patrně spočívala na rameni. Dolní končetiny byly v kolenu ohnuté do ostrého úhlu a směřovaly nahoru („k obloze“).

Podle mínění antropologů je možné, že k pohřbu v této neobvyklé pozici mohlo dojít v důsledku zlomeniny těla pravého femuru, kdy došlo k poškození hybnosti pravé dolní končetiny a jejímu obtížnému narovnání. S praktických pohnutek byl pak nebožtík pohřben v poloze na zádech s pokrčenými dolními končetinami.

Vícenásobné hroby

V průběhu archeologického výzkumu byly identifikovány 2 dvojnásobné pohřby, a to H23 a H46. Během antropologického zpracování kosterních pozůstatků z Olomouce – Nemilany bylo

zjištěno, že dětský hrob H28 kromě kostry asi 2letého dítěte obsahuje také části skeletu mladšího jedince (pravá a levá pyramida spánkových kostí, levý horní mléčný první řezák). I když nálezo-
vé okolnosti dvou dětských jedinců v jedné hrobové jámě nejsou úplně jednoznačně popsány, budeme i tento hrob považovat za pohřeb vícenásobný (obr. 4).

Důvod, proč lze i tento kontext zařadit mezi dvojnásobné hroby je zachycen na fotodokumentaci (tab. VIII: c). Napravo od lebky cca 2letého dítěte leží kumulace kostí, která velmi připomíná fragmenty neurokrania.¹¹ Je tedy možné, že mladší jedinec byl uložen napravo od staršího dítěte.

Hrob H28 se nacházel v střední části pohřebiště a spolu s H44, H41 a H54 vytvářel řadu Z–V orientace (Plán 1). Kostra H28a ležela v poloze na zádech, s pažemi patrně nataženými podél těla, dolní končetiny byly také natažené. Způsob uložení kostry H28b nelze určit. Dítě/děti ležely na podložce z organického materiálu, což dokládá jasně se rýsující tmavý obdélníkový útvar kolem skeletu/ů. Pod kostmi byly odkryty zbytky ztrouchnivělého dřeva. Starší jedinec měl v levé dolní části hrudníku zapadlé drobné bronzové předměty. Zachovala se pouze drobná bronzová kulička bez otvoru (tab. 17: H28-1).

Dalším dvojnásobným pohřbem, u kterého nelze pochybovat o současném uložení dvou nebožtíků do společné hrobové jámy, je hrob H23. Jak již bylo zmíněno, H23 spolu s H20 s H22 vytvářely malou skupinu hrobů, které stály mimo dvě jasně se strukturující části pohřebiště (SZ část, JV část) a tvořily jejich pomyslnou spojnicí.

V hrobě se nacházely pozůstatky dospělé ženy (kostra H23b) a dospělého muže (kostra H23a), oba ve věkové kategorii *Adultus* II (tab. VII: a). Leželi hlavami k západu, muž v jižní a žena v severní polovině hrobové jámy. Mužův zdravotní stav byl špatný. Stresem a nedostatkem kvalitní potravy zřejmě trpěl i v dětství (viz kapitola *Antropologické hodnocení kosterních pozůstatků z Olomouce – Nemilan*). Ženská kostra byla v mnohem horším stavu zachování, proto nemáme podrobnější informace o její anamnéze. Z lebky ženy se zachovaly jenom 2 fragmenty os temporale dx., třenový zub a úplně chybí kosti pravé horní končetiny. Krční páteř a dolní končetiny byly dislokovány. Je zajímavé, že z kostry muže naopak zcela chybí levá paže. Vzniká tak dojem, že to byl záměr, který jim takto znemožňoval „přátelské gesto podání rukou“ (*Smetánka 2003*, 68–71). Je možné, že v střední části hrobu bylo přidáno k pohřbu něco, co urychlilo proces dekompozice kostní tkáň. Archeologický výzkum ale rozdíl v zásypu hrobu nezaznamenal.

Kromě čtyřech střepů ze zásypu nebyl v hrobě objeven žádný hrobový inventář. Jáma byla poměrně prostorná, mezi kostrami byl volný prostor cca 60 cm, ale mělký výkop způsobil, že kubatura hrobu nepřesáhla 1 m³. Všechny tyto indicie podporují již dříve uvedený názor, že zde byli pochováni jedinci s nízkým společenským statutem. To však nebránilo tomu, aby byli uloženi v hrobě s atributy regulérního pohřbu.

Třetí dvojnásobný hrob H46 v sobě ukrýval dojemný obraz pohřbu dospělé ženy ve věku cca 20–30 let (kostra H46b) a zhruba 9–10letého dítěte (kostra H46a), které leželo hlavou v klíně ženy, ruce mělo položené na jejích kolenou, dolní končetiny byly natažené přes pravou holeň dospělého jedince (tab. XV: c, d). Pod levou částí ženské pánve byla objevena železná přezka s plechovou destičkou s rámem ve tvaru D.

¹¹ Fragmentárně zachované neurokranium se mohlo během vyzvedávání zcela rozpadnout a z kostí lebky pak zůstaly pouze ty nejpevnější části – zlomky spánkové kosti a zuby. Za konzultací nad fotodokumentací děkujeme RNDr. Petře Urbanové, Ph.D., z Ústavu antropologie PřF MU.

Hrob H46 ležel cca 4 m severně od koňského pohřbu H35 a spolu s H64, H39 a H48 vytvářely řadu severojižní orientace, která uzavírala větší severozápadní část pohřebiště v jejím JV rohu (Plán 1).

Dvojnásobné hroby z pohřebiště Olomouc – Nemilany tvoří 5,6 % z celkového počtu všech lidských pohřbů. Není to jev, který by jsme označili přídomkem běžný, ale v raném středověku ho lze pozorovat jak na pohřebištích v západní Evropě (Koch 1996, Abb. 602; Zeller 1988, Abb. 158), tak v Panonii (Müller 2008, Abb. 6) nebo na území dnešní ČR a SR (Hanuliak 2004, obr. 127; Ungerman 2007, 50–53; Motyková – Lutovský 2010).

Existence vícenásobných pohřbů je vysvětlována dílem v souvislosti s příbuzenskou přízní jedinců uložených ve stejném hrobě a dílem v souvislosti se zvláštními událostmi, při kterých zemřelo najednou víc lidí, např. epidemie, vojenský konflikt, nešťastná náhoda (Přichystalová 2011, 93). Existují studie potvrzující příbuznost vybraných zkoumaných jedinců z vícenásobných hrobů, např. na pohřebišti Zalaszar – Deszösziget byla identifikována matka s dítětem (Müller 1992, 280) nebo na avarských pohřebištích Zwölfaxing a Leobersdorf byly potvrzeny příbuzenské vztahy otec – syn, matka – dítě, sourozenci (Grefen-Peters 1992, 1202).

I když dnes nemáme k dispozici přírodovědné analýzy kosterního materiálu z dvojnásobných hrobů H28 a H46, které by potvrzovaly či vyvracely příbuzenský vztah, můžeme si dovolit vyslovit domněnku, že v prvním případě lze uvažovat o sourozenecké dvojici, v případě druhém zas o vztah matka – dítě.

U hrobu H23, kde byli spolu pochováni dospělí muž a žena, by odhad jejich vzájemného vztahu byl čirou spekulací. Jejich společný pohřeb je však záznamem o mimořádné události v tehdejší komunitě.

Obr. 4. Vyobrazení počtu jedinců pohřbených v hrobové jámě (vizualizace P. Dresler).

Abb. 4. Verteilung der Gräber nach der Zahl der darin bestatteten Individuen (Visualisierung P. Dresler).

Symbolické hroby

Při výzkumu pohřebiště byly odkryty 3 objekty bez lidské nebo zvířecí kostry, které měly parametry hrobové jámy a zároveň svou polohou nenarušovaly strukturu pohřebiště, ba naopak byly její součástí – jsou to prázdné jámy H7, H54 a H62 (tab. I: d, XVII: b, XIX: d).

V době záchranné archeologické akce na trase rychlostní komunikace R35 nebylo ještě běžnou součástí výzkumu odebrání vzorků pro fosfátové analýzy, které by mohly v prázdném objektu indikovat totálně dekomponované lidské tělo, proto se při studiu těchto kontextů musíme spoléhat na zevrubné vyhodnocení celkové nálezové situace.

Objekt H7 se nacházel v jihovýchodní části pohřebiště a v prodloužené ose navazoval na západní straně na pohřeb koně H38 (tab. I: d). Společně s H10 a H11 tvořily východní hranici pohřebiště (Plán 1). Mezi hrobem H10 a prázdnou jámou H7 se nacházel raněstředověký oválný sídlištní objekt č. 21 (tab. XXI: a). Objekty se vzájemně nenarušovaly. Ze zásypu obj. 21 pochází rozbitá nádoba a malé střepy (tab. 45). Charakter výplně H7 a obj. 21 byl odlišný. Prázdna jáma H7 byla vyplněna středně ulehlou světle hnědou prachovou hlínou, silně promísenou spraš¹². Výplň okolních hrobů byla velmi podobná. Zatímco zásyp sídlištního objektu 21 měl charakter středně ulehle tmavé černé prachové hlíny. Jáma H7 obdélníkového tvaru s neckovitým profilem a Z–V orientace byla poměrně rozměrná, její objem přesahoval 2 m³. Orientací i rozměry je téměř identická se sousedními hroby H10 a H11.

Na základě srovnání rozměrových i prostorových vlastností prázdné jámy H7 s okolními hroby i s blízkým sídlištním objektem 21 lze vyslovit předpoklad, že se velmi pravděpodobně jedná o prázdnou hrobovou jámu, která mohla plnit funkci symbolického hrobu.

Dvě další prázdné obdélné jámy, orientované směrem Z–V (H54 a H62), se nacházely v severozápadní části pohřebiště. Společně s ženskými hroby H57 a H58 a dětským dvojhrobem H28 vytvářely řadu západovýchodní orientace. Jáma H54 byla situována na východním okraji pohřebiště, H62 naopak na jeho západní hranici (Plán 1).

Prázdné jámy i hroby měly opět stejný charakter zásypu – středně ulehlá světle hnědá prachová hlína. Také měly podobné rozměry, zvláště trojice H57, H58 a H62.

Jáma H54 obsahovala zvířecí kosti, které byly umístěny ve dvou skupinách v severozápadní čtvrtině výkopu, v úrovni několik cm nad dnem. Podle osteologického určení to byly zbytky juvenilního jedince kura domácího (*Petříčková nedat.*, Příloha 3). Kohout (slepice) byl v tradičním slovanském náboženství chápán jako symbol síly, která sloužila k ochraně před démony a zlými silami obecně. Kur se často používal při obětních ochranných obřadech (*Váňa 1990*, 148; *Beranová 1988*, 231–232). V této souvislosti tedy můžeme uvažovat o kostech z kura domácího v prázdné jámě H54 jako o milodarů a celý kontext tak chápat jako symbolický hrob.

Prázdna jáma H62 neobsahovala žádné artefakty. Mezi symbolické hrobové jámy je začleněna z důvodu rozměrů výkopu, charakteru jeho výplně a také z prostorových příčin. Zvláštností je stupňovitá úprava stěn po celém obvodu jámy. Hloubka a šířka stupně není evidována. Zmenšení prostoru ve výkopu připomíná úpravu pro konstrukci hrobové komory. Zda to byl primární

12 Z horní části zásypu pochází patinovaný artefakt s vysokými boky a strmou retuší epipaleolitického nebo mezolilitického stáří, což patrně souvisí s nejstaršími doloženými lidskými aktivitami na lokalitě. Byla zde rozpoznána mladopaleolitická vrstva ve spraši (*Kalábek 2001*, 7). Jejím porušením se kamenné štípané artefakty dostávaly do zásypů mladších objektů. Žádný jiný druh artefaktu, ať už ze zásypu, nebo ze dna objektu, nebyl evidován.

záměr, nebo byly stupně vypreparovány uměle při hledání původního výkopu hrobové jámy, nelze dnes exaktně stanovit.

Fenomén prázdných hrobových jam na středohradištních i mladohradištních pohřebištích není jevem, který by jsme mohli označit slovem běžný. Není to však ani úkaz překvapující. Tzv. symbolické hroby neboli kenotafy se vyskytují jak v prostoru širšího středního Podunají, tak i v prostoru Karpatké kotliny (Holubice, Prušánky, Malé Kosihy, Kisköre, Tiszafüred – *Unger-german 2007, 26*). Interpretovány jsou buď jako skutečné symbolické hroby jedinců, kteří zahynuli mimo domov a nemohli být pohřbeni v domácí půdě, nebo se tyto kenotafy dávají do souvislosti s kultem předků a se vzpomínkovými oslavami a obřady konanými několikrát za rok v místech pohřebišť – tzv. zadušnica, radunica, navskij deň či rusalijs (Přichystalová 2011, 93). Z literatury jsou známé i případy, kde se ze symbolických hrobů staly nerozpoznané výklenkové hroby (*Unger-german 2007, 27*), to ale není případ kenotafů z Olomouce – Nemilan.

Pohřby koní

Ke specifickým nemilanské nekropole patří také tři koňské pohřby. Dva hroby – H35 a H36 – se nacházely v rámci větší severozápadní části pohřebiště. Byly situovány v její jihovýchodní části. Jámy měly orientaci V–Z (JVV–SZZ). Kratší východní stěna hrobové jámy H36 bezprostředně sousedila se západní kratší stěnou hrobu H35. Třetí koňský hrob H38, orientovaný V–Z, se nacházel v menší jihovýchodní části pohřebiště a také byl situován v rámci zmiňovaného úseku na jeho jihovýchodní periferii (Plán 1; tab. 22, 23; tab. XI: c, d, XII: c).

Hrob	Orientace	Poloha	Lebka	P přední noha	L přední noha	P zadní noha	L zadní noha	Pohlaví	Věk
H35	V–Z	skrčená na pravém boku	na mandibule	ohnutá do ostrého úhlu, před hrudí	ohnutá do ostrého úhlu, před hrudí	ohnutá do ostrého úhlu, pod pánví	ohnutá do ostrého úhlu, pod břichem	kobyly	12
H36	JVV–SZZ	na břicho	na obličej	ohnutá do ostrého úhlu, před hrudí	ohnutá do ostrého úhlu, před hrudí	natažená, pod břichem	natažená, vedle levého boku	hřelec	3–3,5
H38	V–Z	skrčená na pravém boku	na mandibule	ohnutá do ostrého úhlu, před hrudí	ohnutá do ostrého úhlu, před hrudí	?	?	hřelec	8

Textová tabulka 2: Základní charakteristika koňských pohřbů z pohřebiště Olomouc – Nemilany.

Tabelle 2: Die Grundcharakteristiken der Pferdebestattungen aus dem Gräberfeld in Olomouc – Nemilany.

Poloha všech koní byla velmi podobná, ne však totožná (textová tabulka 2). Téměř shodnou pozici měla kostra staré kobyly z H35 a skelet dospělého hřebce H38. Zachovalost kosterního

materiálu koně z H38 byla velmi špatná a zadní končetiny se nedochovaly v úplnosti, takže jejich přesnou polohu dnes nelze stanovit. Polohou kostry, posunem podélné osy orientace směrem k jihu a také věkem se poněkud lišil kůň z H36. Jednalo o mladého hřebce, který však trpěl patologickou změnou v podobě srůstu dvou tarzálních kůstek, které tak ztratily hybnost. Kůň patrně trpěl při chůzi bolestmi. Je tedy docela možné, že ačkoli to byl mladý jedinec, k rituálnímu uložení byl vybrán právě kvůli zdravotním problémům¹³.

Pohřby koní se na slovanských pohřebištích nevyskytují příliš často¹⁴. Z literatury jsou známe nálezy koňských hrobů např. z Borovců u Piešťan, z Nitry – Zoboru, z Dolních Věstonic – „*Na Pískách*“, z Krčmaně u Olomouce (*Staššíková-Štukovská 2001*, 376–378; *Hanuliak 2004*, 199; *Ungermaier 2007*, 63; *Tajer 2001*, 214). Počet samostatných pohřbů převahuje nad společným uložením s lidským jedincem (*Hanuliak 2004*, 199–200). Objekty oválného či obdélníkového půdorysu, které obsahovaly intencionálně uložené ostatky koně v analogických pozicích jako na pohřebištích se vyskytují i v sídlištních kontextech. V rámci sídelní aglomerace Břeclav – Pohansko byly objeveny 4 celé kostry koňů, které můžeme bez větších pochybností interpretovat jako koňské pohřby – obj. č. 230 na jižním předhradí, obj. č. 65 na Žárovém pohřebišti, obj. č. 270 v Lesní školce a H7 z prostoru Lesního hrůdu (*Přichystalová 2013*, tab. 1). Významný nález tří skeletů koně s poněkud nejednoznačnou možností interpretace pak pochází z Mikulčic – poloha „*Klášteřisko*“ (*Klanica 1985*, 534; *Kavánová 1999*, 102–104, obr. 15; *Hladík 2010*, 117–118, Abb. 7–10). Existují i záměrná uložení částí koňské kostry. Většinou se jedná o nález lebky s předními či zadními nohama, např. Břeclav – Pohansko, jižní předhradí, obj. č. 61 (*Přichystalová 2013*, obr. 6), Mutěnice – Zbrod, obj. 140 (*Klanica 2008*, 117, foto 12).

Archeologie má omezené prostředky k tomu, jak správně dešifrovat význam pietně uložených koní v rámci pohřebišť nebo sídlišť. Obecně platí, že pohřeb koně na pohřebišti je znakem vysokého sociálního statutu nebo vyjádřením příslušnosti k určité společenské třídě. Funerální i sídlištní kontext s pohřbem koně bývá dáván do souvislosti s magickými obřady souvisejícími s předkřesťanskými bohy plodnosti (slunce, vzduch) nebo chtónickými božstvy (země, voda). V případě koňských pohřbů na nemilanské nekropoli můžeme uvažovat o prolnutí obou uvedených teorií – tedy pohřeb koně jako symbol prestiže a také jako znak zvláštních pohřebních obřadů. Hroby H35 a H36 byly uloženy jižně od hrobu muže se šavlí (H64). Hrob H38 se nacházel vedle mužského hrobu H8, vybaveného dřevěným okovaným vědrem.

Uložení koní mimo lidský pohřeb má patrně souvislost s vlivem křesťanských funerálních zvyklostí, kdy je společný pohřeb člověka se zvířetem vnímán již jako společensky a rituálně nepřijatelný, ale dozvuky starých pohanských tradic jsou natolik silné a moc starých bohů stále není zapomenutá, proto je zvíře pietně uloženo alespoň vedle hrobu nebožtíka, či v rámci funerálního areálu. Tento jev je tak i určitým chronologickým prvkem. Společné hroby člověka s koněm jsou řazeny do starších fází středohradištního období, samostatné hroby koní pak do mladší fáze (*Hanuliak 2004*, 199–200). Stejnou tendenci zaznamenal pro severní Evropu i Peter Shenk (*2002*, 69–70).

Intencionální ukládání ostatků koní na pohřebištích je jev pro raný středověk sledovatelný po celé Evropě – jak u Slovanů, Germánů, Vikingů, tak u Starých Maďarů nebo Bulharů. (*Müller-*

13 S podobným problémem se potýkala i kobyla z H35. Trpěla nárůstem kostní hmoty označované jako ring bones, což mohlo způsobit sníženou hybnost a bolestivé pocity při chůzi.

14 Nebereme zde v potaz nálezy z avarských a staromaďarských hrobových celků z prostoru bývalého Československa.

- Wille 1970–1971; Shenk 2002 – tam další literatura), proto není možné tento zvyk zjednodušeně označit jako nomádský nebo jako ovlivnění nomádským kulturním prostředím. Interpretace musí vycházet z kontextu objevené archeologické situace. V Olomouci – Nemilanech se v hmotné kultuře projeví vlivy spojované s nomády až z dolního Podunají, je tedy pravděpodobné, že pohřby koní na tomto pohřebišti mohou odrážet zvyklosti s kořeny v této části Evropy.

Hrobový inventář z pohřebiště Olomouc – Nemilany

Na pohřebišti v Olomouci – Nemilanech bylo odkryto 56 hrobových celků, které byly datovány do raného středověku. 50 hrobů obsahovalo pohřby lidských jedinců, 3 hroby patřily koňům a ve 3 hrobech chyběly důkazy po uložení lidských ostatků. Předměty, které chápeme jako součásti hrobového inventáře pochází z 42 hrobů s lidskými jedinci a z 1 tzv. symbolického hrobu. Pohřby koní neobsahovaly žádné předměty, i když pohřeb koně na nekropoli můžeme (a měli bychom) vnímat jako zvláštní druh milodaru, pokud je možné samostatný koňský hrob dát do přímých souvislostí s lidským jedincem (jedinci) v jiném hrobě. Procento hrobů s inventářem je vysoké, cca 84 % hrobových celků obsahovalo aspoň jeden artefakt nebo přídavek v podobě zvířecích kostí či skořápek vajíčka (textová tabulka 3). Pouze 8 hrobů s lidským jedincem (z toho jeden dvojhrob) bylo bez hrobového inventáře – 4 děti, 2 ženy, 2 muži a jeden dospělý jedinec bez určení pohlaví.

	Počet celkem	Počet s hr. inventářem	% s hr. inventářem
Ženy	15	13	87 %
Muži	21	19	91 %
Děti	12	6	50 %
Neurčení jedinci	5	4	—
Kenotaf	3	1	—

Textová tabulka 3: Zobrazení jednotlivých antropologických kategorií na pohřebišti – celkový počet a počet s evidovaným hrobovým inventářem.

Tabelle 3: Das Vorkommen einzelner anthropologischer Kategorien auf dem Gräberfeld – die Gesamtzahl und die Zahl mit dokumentiertem Grabinventar.

Předměty denní potřeby a nástroje

Železné nože

Železné nože různých velikostí se vyskytly v 27 hrobech (obr. 5). Nejčastěji se objevovaly v mužských hrobech – celkem v 17 kontextech. Ženy byly na tomto pohřebišti vybavovány nožem v mnohem menší míře, pouze v 6 případech, z toho jeden nález je sporný a nelze přesně říci, jestli železný zlomek nalezený nalevo od levé holeně pochází skutečně z nože (tab. 16: H27-1, 2). U dítěte byl nůž evidován pouze jednou – v H30. Dnes není artefakt z tohoto hrobu k dispozici. Také ze dvou mužských a jednoho ženského hrobu chybí 3 nože, které jsou evidovány v doku-

mentaci (H02 – hrob dívky – nůž se rozpadl; v mužském hrobě H31 byl nůž ukraden přímo z hrobu v průběhu archeologického výzkumu; nůž z H21 je dnes zřejmě také ztracen).

V sedmi hrobech je nůž evidován více než jedenkrát (H10, H15, H27¹⁵, H31, H40, H53, H63; tab. 4: H10-1, 8: H18-3 až 5, 16: H27-2, 19: H31-7, 26: H40-2, 3, 37: H53-1, 2 a 43: H63-1 až 4), ale pouze ve třech hrobových celcích jde nepochybně o nálezy nožů¹⁶.

V nálezech nožů byly přítomny oba běžné tvary čepelí – s rovným hřbetem a obloukovitě zvednutým ostřím k hrotu (9 exemplářů) a s rovným hřbetem k hrotu zkoseným nebo obloukovitě zalomeným a s ostřím obloukovitě zvednutým k hrotu (8 kusů). U ostatních nálezů nebylo možné kvůli jejich fragmentárnosti podobu čepele stanovit. Nože se zkosenými hřbety u hrotu se nacházely pouze v mužských hrobech a v hrobech s neurčenými jedinci, které s jistou dávkou opatrnosti také můžeme zařadit mezi muže (H47 a H63). Nože s rovným hřbetem a obloukovitým ostřím nejsou tak výrazně upřednostňovány určitými antropologickými skupinami. Nalezeny byly u 5 mužů, u 2 žen a u 2 neurčených jedinců.

Šířka čepelí dobře zachovaných kusů osciluje od 1 do 2,35 cm. Průměrná šířka se pohybuje kolem 1,5 cm. Dva nože měly šířku více než 2 cm. Jedná se o nože z H13 a H40, které zároveň patří k těm nejdelším na pohřebišti (tab. 6: H13-3, 26: H40-2). Oba hroby patřily mužům. Esovitě prohnutí čepele, které bývá dáváno do souvislosti s častým přebušováním ostří, je evidováno u 3 exemplářů z H47, H53 a H59 (tab 34: H47-5, 37: H53-1, 40: H59-2).

Délka u zachovaných čepelí se pohybovala v intervalu od 4,7 do 15,6 cm. Do kategorie čepelí dlouhých do 10 cm patří 9 nožů, do kategorie v intervalu od 10,1 do 15 cm náleží 4 nože. Pouze 1 nůž má dnes čepel delší než 15 cm (přesně 15,6 cm). Je to exemplář z H43 – hrob se sekerou a ostruhami. Tento nůž se vymyká i tvarem hřbetu. Jako jediný nůž na pohřebišti měl hřbet tvarován do velmi mírného oblouku, stejně tak i ostří čepele (tab 29: H43-2). Na jedné straně čepele byla identifikována jiná vrstva kovu, která však byla značně poničena korozí. Snad se jednalo o zbytky pochvy. Je však možné interpretovat tento předmět i jako zbytky zavíracího nože. Chybí totiž náběh na trn. Nebyly ale nalezeny ani zbytky nýtů, které by naznačovaly kloub zavíracího nože.

Jiné, ne zcela jasné případy, kde se také může jednat o zbytek zavíracího nože, pochází z hrobů H44 a H51 (tab. 31: H44-5, 35: H51-19). Fragmentárně dochovaný nůž z H44 má na proximálním konci zbytek nýtu, který s velkou pravděpodobností nesloužil k uchycení střenky. Poškozený exemplář z H51 s jedním zachovalým zbytkem nýtu má navíc na jednom konci další vrstvu zkorodovaného kovu, která může být zbytkem pouzdra.

U 22 nožů či jejich zlomků byl zaznamenán násadní trn. Fragmentárně zachovaný nůž z H10 byl vybaven malou elipsoidní příčkou (tab. 4: H10-1). Délka příčky je 2 cm, šířka 1 cm, tloušťka 0,1 cm a kromě ochranné funkce ruky měla pravděpodobně i praktický význam, a to pevnější uchycení rukojeti k samotnému noži. Žádný jiný pozůstatek po existenci rukojetí z organických materiálů nebyl objeven.

Nože byly velmi pravděpodobně původně uschovány v dřevěných nebo kožených pochvách. Stopy dřeva v korozních produktech na povrchu železných nožů byly identifikovány na nálezech z H45 a H53.

15 H27 – dva zlomky – čepel a trn, podle materiálu se lze domnívat, že zlomek trnu patřil k jiné čepeli.

16 H15 – u pravé holeně ležely 3 zlomky z nože, 2 fragmenty čepele a 1 čepel s trnem. Zlomky pochází alespoň ze 2 nožů. H31 – nůž od levého stehna a ukradený, neevidovaný nůž. H63 – 1 nůž od pravého ramene a 3 zlomky, které také mohou být minimálně ze dvou nožů. Nacházely se v severozápadním rohu hrobové jámy, nad dnem hrobu, je tedy možné, že náležely spíš k zásypu objektu.

Obr. 5. Hroby s nožem (vizualizace P. Dresler).

Abb. 5. Die Gräber mit Messer (Visualisierung P. Dresler).

Nože byly do hrobů ukládány jako součást majetku zemřelého, předpokládáme, že byly upevněné přímo k opasku nebo ve váčcích visících z opasku. Jedná se o místa nálezů v blízkosti beder, lumbální části páteře, pánve a stehna, případně ještě kolen (13krát). V případě nálezů v místech u předloktí, u ramen a plecí nebo u holení a chodidel je možné, že nůž byl nebožtíkoví přidán do hrobu samostatně (14 případů). Nože, které byly nalezeny na místech dál od kostry, lze posuzovat buď jako milodary, nebo také jako součást zásypu (10krát). Nález nože v zásypu může znamenat náhodný, a tedy nezáměrný výskyt nebo také prezenci intencionální, spojenou s ochrannou funkcí železných zahrocených předmětů (Ungerma 2007, 150). V obecné rovině lze říci, že nože v hrobech v sobě spojily svou obvyklost, nezbytnost a mnohoúčelovost běžného života s apotropaickou funkcí v zásvětí.

Na pohřebišti v Olomouci – Nemilanech byly nože o něco častěji ukládány na pravou stranu těla, celkem 18krát. Levá strana byla zaznamenána 16krát a 3 nože byly uloženy na středové ose těla – hrudník, lumbální část páteře a pánev. Na pravé straně kostry byly evidovány tyto polohy: u ramene, u humeru, lokte, u předloktí, u pravé ruky a kyčelního kloubu, u pravého kolena a chodidla. Dál od skeletu byly ojeveny nože v místech mezi stěnou hrobové jámy a pravou horní končetinou a napravo od pravého kolena. Na levé straně kostry byly nože ukládány v místech: loket, předloktí, u levého stehna a holeně. Mimo skelet byly nalezeny nalevo od lebky a od levé tibie a fibuly. V hrobech H37, H40 a H63 se nože nacházely dokonce v úrovni několika centimetrů nad dnem hrobové jámy.

Většina nožů byla ve fragmentární podobě. Pouze 14 bylo dochováno v celém nebo téměř úplném stavu. Zajímavé je, že tyto málo porušené artefakty pocházejí vesměs z mužských

hrobů. Celistvý artefakt byl vyzdvihnut jenom z 1 ženského (H56) a ze 2 neurčených hrobů (H47 a H63).

Tendenci nárůstu výskytu menších nožů oproti nožům středních a velkých rozměrů v hrobové výbavě z kontextů datovaných do vrcholného velkomoravského až povelkomoravského období zaznamenal M. Hanuliak (2004, 123–124, obr.130) na jihozápadním Slovensku. Upřednostňování menších, opotřebovaných předmětů, jejich fragmentů snad ohlašuje jistý přerod v chápání doprovodného inventáře. Je možné, že do popředí se dostává více symbolický význam předmětů z funerálního inventáře, než jejich praktická funkce. 62 % nožů z nemilanské nekropole bylo nalezeno ve fragmentárním stavu, což je pravděpodobně důsledek toho, že do hrobů byly dávány opotřebované, malé nebo již nefunkční nože. Tento fakt může naznačovat chronologický význam a nepřímou tak potvrzovat datování pohřebiště do pozdního 9. století s přesahem do prvních dekád 10. století.

Srpy

Železný srp byl zaznamenán v hrobě celkem 5krát (H2, H13, H31, H51, H61; tab. 1: H02-2, 6: H13-1, 35: H51-1, 41: H61-2), z toho je jeden artefakt evidován pouze v databázové dokumentaci (obr. 6)¹⁷. Jedná se o srp z hrobu H31. V databázi je zapsána poznámka, že hrob byl 5. či 6. 1999 vyloupen a postrádá se sekera a nůž u pasu, srp nad hlavou. Zmiňované předměty nejsou zachyceny ani na fotografiích, ani na dokumentárním videu. Srp je tedy brán v potaz jako součást hrobového inventáře H31, ale bohužel nejsou k němu další podrobné informace.

Zajímavá je pestrost kontextů, do kterých byl srp vložen. V mužském hrobě se vyskytl třikrát. Musíme však dodat, že pouze jednou se jednalo o kostru antropologem jasně označenou (určenou) jako mužská (H31, věk 20–30 let). V ostatních případech se jedná o celky označené jako mužské na základě hrobové výbavy (H13 a H61, věk neurčen). Jednou byl srp nalezen v hrobě, kde byla pohřbena žena ve věku 50–60 let (H51). Poslední případ je hrob juvenilního jedince (H2, 16–20 let), který byl antropologicky přidělen k ženským skeletům. Srpy byly tedy dávány do hrobů mladým i starým, ženám i mužům. Jejich absence je jasně patrná pouze u dětských hrobů. Méně rozrůzněná je poloha, kam se srpy k nebožtíkům ukládaly. Ztracený srp se nacházel nad lebku, exempláře z H2 a H13 byly položeny na nebožtíka v místě bederních obratlů a páneve¹⁸, zbylé 2 srpy byly vyzdvíženy z prostoru mezi pravou dolní končetinou a stěnou hrobové jámy.

Podle dosud používané typologie M. Beranové (1957, 101, 112, obr. 1) se v nemilanských hrobech nacházely srpy typu BI, které se obecně považují za nástroje sloužící ke sklizni obilí. U fragmentárně zachovaného exempláře z hrobu H13 je jeho zařazení do této skupiny jen pravděpodobné. Podle nasazení trnu a robustní čepele by se mohlo jednat i o typ BII. Hrot srpů se však zužuje, což neodpovídá širokým a oblym hrotům typu BII. Srp z hrobu H13 byl robustnější a možná i z kvalitnějšího železa než ostatní exempláře. Napovídá tomu i váha zachovaných zlomků. Fragmentárně dochovaný srp z H13 je totiž těžší než nálezy celých srpů (viz tabulka DB_srpy na DVD). Tvar srpů z H31 neznáme.

17 Šestým nálezem srpů by mohly být 3 zlomky z hrobu H53 (tab. 37: H53-3). Na jasnou identifikaci je stav artefaktu příliš fragmentární (viz podkapitola *Ojedinělé předměty a artefakty s nejasnou interpretací – Srp ?*).

18 Dívka z H2 měla srp přes pánev a rukojeť srpů směřovala k levé ruce. U jedince H13 nelze polohu srpů vůči kostře popsat kvůli téměř strávenému skeletu. Ostatní srpy byly uloženy mimo dosah horních končetin v přirozené poloze – natažené podél těla.

Výskyt srpů v hrobech na našem území se datuje od 8. do 10. století, s přesahem do 11. století v prostoru Karpatské kotliny na lokalitách belobrdské kultury (*Reichenbach 2004*, Abb. 1). Na území dnešní ČR je však v průběhu 10. století dobře pozorovatelný úbytek srpů z náplně hrobového inventáře (*Hanuliak 2004*, obr. 152; *Ungermaň 2007*, 146).

O jejich významu v rámci hrobové výbavy se již napsalo hodně teorií (*Beranová 1957*, 113–114; *Dostál 1966*, 88; *Hanuliak 2004*, 137–138; *Ungermaň 2007*, 146). Jasná interpretace neexistuje a zřejmě nebude ani nikdy formulována. Jako pravděpodobné se uvádí tyto možnosti: srp jako symbol zemědělece, symbol vlastnictví půdy, železný zahrocený předmět s apotropaickou funkcí, znak příslušnosti k určité societě nebo také v bojovníckých/jezdeckých hrobech jako součást výstroje (i když srp se záměrně ztupeným, rozkovaným hrotem definici zbraně jaksí odporuje). Nejpravděpodobnější interpretace významu srpů v hrobech se jeví jako průnik všech navržených vysvětlení, tedy srp nejen jako nástroj, ale i symbol něčeho, snad souvisejícího se sociálním statutem pohřbeného.

Obr. 6. Hroby se srpem v kombinaci s nožem a keramickou nádobou (vizualizace P. Dresler).

Abb. 6. Die Gräber mit Sichel in Vergesellschaftung mit Messer und Keramikgefäß (Visualisierung P. Dresler).

Rukojeť/trn?

V hrobové jámě H13 se pravděpodobně v oblasti levé části pánve nebo někde v prostoru kolem levé ruky¹⁹ nacházel fragment železného předmětu se zachovanou pasivní částí – zřejmě se jedná o rukojeť nebo masivnější trn artefaktu, který nelze přesně identifikovat (tab. 6: H13-4). Z pů-

¹⁹ Skelet byl téměř celý stráven.

vodního artefaktu zbyla pouze plochá tyčinka lichoběžníkového podélného tvaru s náznakem přičky na širším konci. Poškození předmětu bylo právě v místě napojení funkční části předmětu na rukojeť. Na bocích fragmentu nejsou viditelné stopy po nýtech, které by signalizovaly existenci střenky. Povrch předmětu dlouhého cca 12 cm je hodně hrbolatý a narušen korozí a zdá se, že v malých hrbolech rzi jsou zakorodovány fragmenty dřeva. Je možné, že železná část rukojeti/trnu? byla vsunuta do celodřevěného obalu.

Hřeby

Hřeby nebo předměty, které připomínají svým tvarem hřebík, byly nalezeny ve 3 hrobech. V současnosti jsou k dispozici pouze 2 nálezy. Artefakt ze záspy hrobu H2 byl tak prostoupen korozí, že se úplně rozpadl. Z výplně hrobové jámy H34 také pochází jeden hřeb (tab. 22: H34-1). Obloukovitě ohnutý, železný, značně zkorodovaný hřebík má hlavičku ve tvaru nepravidelného kruhu o průměru 1 cm. Hrot hřebu je zploštělý.

Pouze 1 zahrocený předmět vyrobený z železné tyčinky byl nalezen v bezprostřední blízkosti kostry (tab. 25: H37-11). Jedná se o obloukovitě prohnutou tyčinku obdélníkového průřezu. Na jednom konci je k ní příkorodován malý zlomek z dalšího železného předmětu. Konce tyčinky jsou zaoblené. Rozměry průřezu tyčinky jsou 0,4 × 0,2 cm, zachovaná délka 6,4 cm. Artefakt ležel mezi levým chodidlem a stěnou hrobové jámy. Spolu s železným fragmentem připomínajícím hřebík byly nalezeny další 2 předměty: velká obdélníková přezka a plochý zdeformovaný železný předmět – zlomek čepele nože (?) (tab. 25: H37-10, 11). Přezka měla původně 2 trny. Nalezený předmět připomínající hřeb není chybějícím trnem přezky. Nebyl ani součástí konstrukce dřevěné rakve.

Všechny 3 artefakty nebyly položeny v úrovni dna hrobové jámy. Také kostra ženy ležela výš než vypreparované dno hrobové jámy. Ačkoliv nebylo pozorováno kolem kostry žádné tmavší pravouhlé nebo oválné orámování, které by signalizovalo podložení těla organickou podložkou, je tato úprava dna hrobové jámy možná. Druhá možnost je, že původní dno hrobu nebylo rozpoznáno ve správné úrovni.

Přesleny

Přeslen ve funkci hrobového inventáře byl v Olomouci – Nemilanech zaznamenán ve 2 případech (obr. 7), což není nic neobvyklého, protože přesleny jako součást hrobové výbavy nepatří mezi běžnou kategorii nálezů. Svědčí o tom nízké procento výskytu hrobů s přeslenem např. v Mikulčicích (*Marek – Kostelníková 1998*, 200–203), v Dolních Věstonicích (*Ungerma 2007*, 144–145), v Břeclavi – Pohansku (*Březinová – Přichystalová*, v tisku) nebo na jihozápadním Slovensku (*Hanuliak 2004*, 136). Počet těchto hrobů na prozkoumaných raněstředověkých pohřebištích se pohybuje v intervalu od 0,4 do 5 %.

Na nemilanské nekropoli byl přeslen součástí inventáře v hrobech H44 a H58, oba byly určeny jako pohřby ženské (tab. 31: H44-1, 39: H-3). V hrobové jámě H44 se nacházel mezi levou tibíí a fibulou plátkový zlomek přeslenu vyrobeného z jílovitého prachovce s hojným biotitem. Přeslen ze stejné horniny byl nalezen i v hrobě H58. Artefakt z H58 je méně fragmentární, jedná se o větší zlomek bikónického přeslenu, horní i spodní základna chybí. Přeslen se v hrobě nacházel v místě chybějících karpálních kostí levé ruky.

V případě kontextu H44 není zcela jisté, zda se jedná o intencionální vložení artefaktu do hrobu. Protože se neúplný přeslen (pouze zlomek plátku) našel mezi kostmi levé holeně, je možné, že se sem tento předmět dostal se zásypaním hrobu náhodně. Kostra je však v horní polovině značně dislokována (zoo-, fytoturbace?), což mohlo způsobit redepozici přeslenu. Je také možné, že kamenný setrvačnický nebyl původně u těla mrtvé, ale byl záměrně vhozen do hrobové jámy jako symbol a ochranný prvek propojený s ženským světem.

V hrobě H58 se s velkou pravděpodobností jedná o milodar. Přeslen už také nebyl funkční, a proto zde opět zřejmě hrál symbolickou roli ženského elementu.

Jak prokázala petrografická analýza obou exemplářů, velmi pravděpodobně byly vyrobeny z horniny, jejíž zdroj se nachází na jižní Moravě v blízkosti dnešních sídel Zaječí, Popice a Kobylí (viz kapitola „Petrografické určení surovin kamenných artefaktů z raně středověké lokality Olomouc – Nemilany“; Březinová – Přichystalová, v tisku), což by dokazovalo obchodní kontakty mezi částí jižní Moravy s centrálními hrady Velké Moravy a aglomerací budovanou v dnešní Olomouci.

Obr. 7. Hroby s přeslenem v kombinaci se srpem a keramickou nádobou (vizualizace P. Dresler).

Abb. 7. Die Gräber mit Spinnwirtel in Vergesellschaftung mit Sichel und Keramikgefäß (Visualisierung P. Dresler).

Zbraně a součásti jezdecké výstroje

Meč

Archeologickým výzkumem pohřebiště v Olomouci – Nemilanech byla zachráněna památka velké ceny. Jedná se o raně středověkou zbraň, a to meč s nápisem +Ulfberht+ na jedné straně

Obr. 8. Vyobrazení hrobů s mečem, šavlí a kopím (vizualizace P. Dresler).

Abb. 8. Die Gräber mit Schwert, Säbel und Lanze (Visualisierung P. Dresler).

a s mřížkováním na druhé straně dvoješčné čepel²⁰ (tab. 27: H41-1; tab. XXI: b). Meč patřil bojovníkovi ve věku 20–30 let, pohřbenému v hrobě H41 (obr. 8). Meč byl položen na pravé horní končetině a sahál až ke kolenům. Nad mečem, napravo od lebky, se nacházel nůž a u levého chodidla stála dvě do sebe vložená původně dřevěná vědra s železným okutím a železnou rukojetí. V hrobovém inventáři jsou evidovány i vaječné skořápky, jejich přesná poloha však není zaznamenána. Nebožtík byl uložen v prostorné dřevěné rakvi.

Před konzervací byl meč dlouhý 93 cm, z toho rukojeť měla 13 cm a čepel 80 cm. Šířka čepel v největším průřezu činila 6,5 cm. V nejmenším průřezu měřila 2,5 cm. Po konzervaci se změnil pouze jeden rozměr – šířka čepel v největším průřezu se zmenšila o 0,2 cm, ostatní rozměry zůstaly stejné. Zbraň v současnosti váží 852 g.

Ostří meče bylo chráněno dřevěnou pochvou vystlanou textilem (viz 6. kapitola). Struktura dřeva pochvy byla velmi poškozená a prostoupená rzi, proto nebylo možné dřevinu určit. Rukojeť meče byla vyrobena ze světlého dřeva javoru babyky/*Acer campestre* (*Opravil nedat.*, Příloha 7).

Meč byl podroben metalografické analýze, jejíž výsledky potvrdily vysokou kvalitu zhotovené čepel. Ve středu čepel se nachází jemnozrná feriticko–perlitická struktura. To dokazuje, že materiál musel být mnohokrát přeložen a rozkovan. Výsledkem byla pevná a houževnatá čepel. Na jádro byl nakovaný odolnější břit z vysokouhlíkové oceli a v místě hrotu byl břit zakalen tak, aby se zvýšila jeho tvrdost a pevnost (*Kukla 1999*, Příloha 8; *Selucká et al. 2002*, 29).

Jelikož se nedochovaly části meče, které slouží k jeho typologickému, potažmo chronologickému zařazení (příčka, forma hlavice rukojeti), nelze jej blíže specifikovat. Meče s nápísem

²⁰ V současnosti je památka deponována ve Státním okresním archivu Olomouc.

+Ulfberht+ se vyskytují převážně v severozápadní a v severní Evropě od 8. do 11. století. Nejjižnější výskyt tohoto meče byl zaznamenán ve Španělsku, najzápadněji a zároveň i nejseverněji na Islandu, nejvýchodněji v Rusku a na Ukrajině. Podobně jak je široký časový rozpětí jeho výskytu v živé kultuře, stejně různorodá je i podoba samotného nápisu. Rozpracovaných je celkem 7 základních variant, které mohou obsahovat další subvarianty jména Ulfberht v kombinaci s různým umístěním doprovodných křížků u jména (*Stalsberg 2008*, Fig. 2, Map 1 až Map 4). Na území České republiky jsou známy exempláře: Praha, tzv. Svatoštěpánský meč ze svatovítského pokladu²¹; Litoměřice – „Staré Šance“, Olomouc – město, Olomouc – Nemilany, Mikulčice (*Profantová 2011*, 73, obr. 1b; 2013, 37; *Zápotocký 1956*, obr. 14; *Kalábková – Kalábek 2009*, 83). Exemplář z Nemilan můžeme na základě celkové nálezové situace datovat na konec 9. stol. až počátek 10. století.

Šavle

Hrob H64 nacházející se v jivýchodním rohu větší severozápadní části pohřebiště Olomouc – Nemilany ukrýval poklad v podobě šavle²² chráněné dřevěným pouzdrem (obr. 9). Zbraň ležela na pravé paži nebožtíka a nákončí dřevěné pochvy dosahovalo úrovně pravého kolenního kloubu.

Kostra byla ve stavu pokročilé dekompozice kostní tkáně, takže pohlaví nebylo možné antropologicky určit (pouze odhad věku). Na základě přítomnosti šavle a také kopí lze soudit, že pohřbeným byl muž ve věku mezi 20 a 30 lety.

Šavle má téměř rovný průběh čepel, ta se mírně obloukovitě ohýbá v dolní třetině u hrotu (tab. 45: H64-1; tab XXI: c). V místě mírného ohybu se jednosečná čepel stává dvousečnou. Celková délka zbraně je 81,7 cm, z toho čepel měří 71,2 cm. Délka příčky je 4,1 cm. Šířka čepel v největším průřezu měří 3,9 cm a v nejmenším 1,8 cm (po konzervaci 3,5 a 1,5 cm). Šavle váží 344 g. Příčka má zvláštní tvar, který se u staromaďarských šavlí nevyskytuje. Rameno příčky je na koncích ukončeno plochými kruhovými výběžky. V místě styku příčky s rukojetí byl na rameno připevněný plechový plášť obepínající dřevěnou část rukojeti. Zachované exempláře mají tvar zploštělého cylindru (*Jotov 2010*, ris. 6: 1, 7). Průřez příčky má elipsovitý tvar.

Dřevěná rukojeť, dlouhá 10,5 cm, byla ukončena železným prvkem ve tvaru korkové zátky – válec ukončený plochou kruhovou hlavičkou (výška „zátky“ 1,9 cm, průměr válce 1 cm, průměr kruhové hlavičky 1,6 cm). Dřevo, ze kterého byla rukojeť vyrobena, se nepodařilo určit. Dřevěné jádro rukojeti bylo patrně pokryto železným plechem.

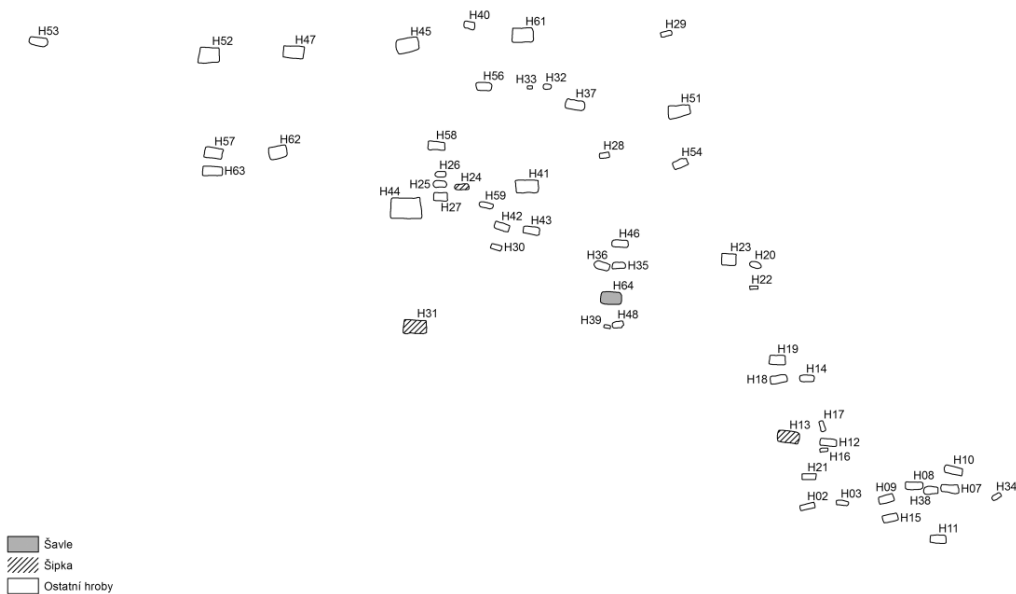
Podobné vytvarování ukončení příčky do kruhových plotének, knoflíkovité ukončení rukojeti a také velmi mírné obloukovité prohnutí v dolní třetině čepel má i šavle nalezená v hrobě 738 na pohřebišti v Čakajovicích (*Rejholcová 1995*, tab. CXIV: 3). Autorka analýzy pohřebiště M. Rejholcová (1995a, 50) analogie k této zbrani našla na staromaďarských pohřebištích z období zaujetí země, označuje ji však za hybridní druh šavle.

Fragmentárně dochovaná pochva šavle byla vyrobena z javoru babyky/*Acer campestre* (*Opravil nedat.*, Příloha 7)²³. Tloušťka dřevěné stěny pochvy kolísala mezi 0,3 až 0,5 cm. Zhruba v po-

21 Do Čech se dostal jako relikvie až ve vrcholném středověku.

22 V současnosti je památka deponována ve Státním okresním archivu Olomouc.

23 U šavle z Čakajovic bylo identifikováno použití brízy/*Betula* sp. (*Rejholcová 1995*, 81).

Obr. 9. Vyobrazení hrobů se šavlí a hroty šípů (vizualizace P. Dresler).

Abb. 9. Die Gräber mit Säbel und Pfeilspitzen (Visualisierung P. Dresler).

lovině délky artefaktu se na zlomcích pochvy objevily stopy po obvodových závěsných kroužcích, kterými se šavle na řetízcích či řemenech upínala k opasku. Konec pochvy byl opatřen železným čtvercovým nákončím. Semikvantitativní spektrální analýza dokázala, že nákončí bylo pravděpodobně zdobeno a tato výzdoba byla provedena slitinou z mědi a stříbra (*Selucká – Richťová 2000*; Příloha 6).

Analogické šavle, jak už bylo naznačeno výše, nepochází ze staromadžarského milieu, ale překvapivě z prostoru dolního Dunaje, kde na několika bulharských lokalitách V. Jotov objevil šavle se stejnou úpravou příčky i rukojeti (*Jotov 2010*, 217–218, ris.6–11). Označil je za šavle bulharského typu. Šavle s malým zakřivením a ukončením rukojeti podobným tomu nemilanskému se vyskytovaly už na teritoriu Velkého Bulharska (*Pletněva 1981*, 79, ris. 52). V. Jotov (*2010*, 218) předpokládá, že na území Balkánu se tento typ šavle objevuje někdy na počátku 9. století. Za další podnět v jejím vývoji považuje pečeněžský vpád do jihovýchodní Evropy a dál směrem do Karpatké kotliny ve 4. čtvrtině 9. století. Za těžiště výskytu šavle bulharského typu považuje 10. století.

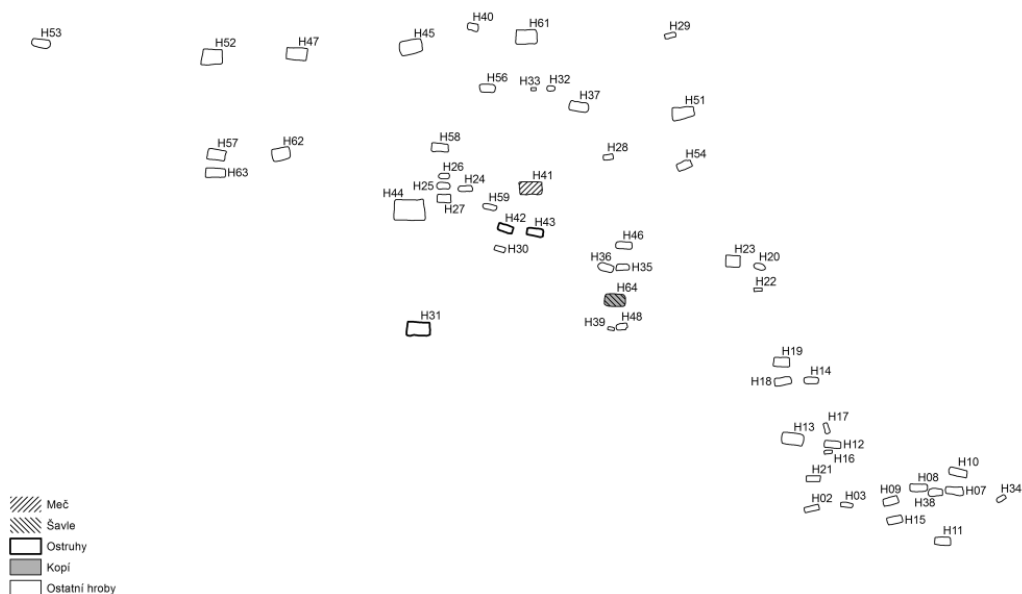
Kopí

Jediné kopí nalezené na pohřebišti bylo uloženo v hrobě H64, tedy společně se šavlí (obr. 8; 10). Kopí leželo v prostoru mezi holenními kostmi hrotem nasměřovaným k chodidlům (tab. 45: H63-3; tab. XX: b. c). Listovitý hrot se středovým žebrem měří 18,4 cm a tulej 9,6 cm. Maximální šířka listu je 3,3 cm a vnější průměr tuleje měří 2,15 cm. Tulej je značně zkorodována. Středové

žebro listu je na jedné straně výraznější. Hrot kopí v současnosti váží 170 g. Hrot řadíme do typu IIb, podle *Ruttkay 1976* (Abb. 36).

Tento typ kopí patří ve velkomoravských kontextech mezi nejčastěji vyskytující se variantu. Není vhodný pro chronologické účely. V západní a střední Evropě se deriváty Ruttkayova typu II vyskytují od 7. do 10. století.

Zajímavá je kombinace nomádské sečné zbraně s bodnou zbraní, jejíž vývoj je hledán v prostoru Franské říše. Oblíbená byla u západních Slovanů, kteří pravděpodobně její výrobu také ovládali (*Dostál 1966*, 72–73). V staromaďarských hrobech se kopí vyskytují, ale pouze okrajově. Pokud je hrot kopí ve tvaru vrbového listu nalezen v staromaďarském funerálním kontextu, je obecně považován za cizí prvek, buď franský, nebo slovanský (*Kovács 1982*, 250–251).

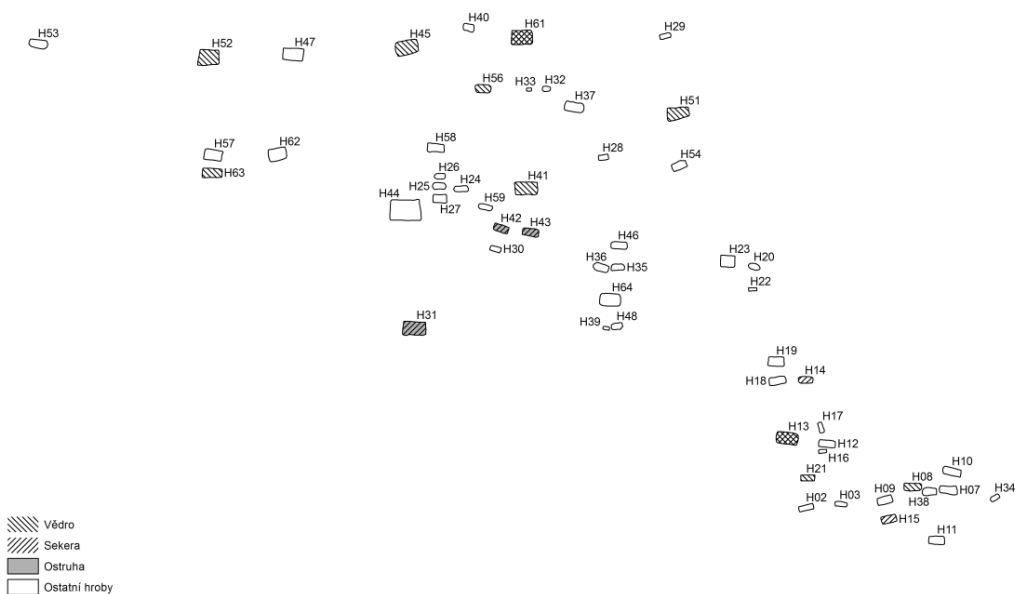
Obr. 10. Vyobrazení hrobů s kopím, šavlí, mečem a ostruhami (vizualizace P. Dresler).

Abb. 10. Die Gräber mit Lanze, Säbel, Schwert und Sporen (Visualisierung P. Dresler).

Sekery

Sekery byly součástí hrobové výbavy v 7 hrobech (H13, H14, H15, H31, H42, H43, H61). Ve dvou případech to byly hroby mladých nedospělých ve věku od 15 do 18 let (H15 a H42). Pokud byl určen věk dospělého jedince, jednalo se pouze o kategorii Adultus I (20–30 let). Dvě kostry kvůli špatnému dochování kostí nemohly být blíže klasifikovány (H13, H61). Tři hroby se nacházely v menší jihovýchodní části pohřebiště a čtyři v severozápadní větší části (obr. 11).

Na základě tvaru jsme v Olomouci – Nemilanech zaznamenali 2 typy seker – bradatici a širočinu. Podle typologické klasifikace A. Ruttkaye (1976, Abb. 42) je podrobněji dělíme na typ IA

Obr. 11. Vyobrazení hrobů se sekerou, ostruhou a vědrem (vizualizace P. Dresler).

Abb. 11. Die Gräber mit Axt, Sporn und Eimer (Visualisierung P. Dresler).

(H15, tab. 8: H15-2; H61, tab. 42: H61-7), typ IB (H13, tab. 6: H13-5; H43, tab. 29: H43-1), sekera z hrobu H14 je hybridním exemplářem mezi typem IA a IB (tab. 7: H14-1); a typ V obecně (H42, tab. 28: H42-2). Exemplář z hrobu H31 byl ukraden během archeologického výzkumu přímo z hrobu ještě před započítáním dokumentace, proto nemůže být podrobněji popsán.

Sekera se v kombinaci s nožem vyskytla celkem 6krát a 2krát s ostruhou, se srpem nebo s vědrem. Evidován byl vždy jeden případ kombinace sekery s nádobou, rolničkou či se střelou šípů. Místo uložení sekery bylo téměř vždy po pravé straně těla nebožtíka. Pouze jedenkrát se sekera objevila nalevo, a to u levé paže (H43). Sekera byla umístěna u levého humeru, ostří směřovalo ke stěně hrobové jámy. V dalších pěti hrobech se sekera nacházela napravo od skeletu. Vně pravého stehna byla deponována celkem 2krát (H13, H42) a těsně nad pravým kolenním kloubem 1krát (H14). V poloze blízko u pravé holeně byla zaznamenána ve dvou případech²⁴ (H15, H61 – mezi holení a stěnou HJ). Ztracená sekera z H31 byla podle formulářových záznamů umístěna v prostoru pánve.

Šest v současnosti dostupných seker z nemilanského pohřebiště má poměrně malé rozměry. Délka seker se pohybovala mezi 12,2 až 20,7 cm a délka ostří u bradatic od 4,1 do 7 cm. Ostří u malé fragmentární šířičiny bylo dlouhé 8,5 cm. Průměry násadních otvorů také nebyly moc velké – od 1,7 cm do 2,9 cm. Tento jev je ale u slovanských seker běžný a spolu s šikmo nasazenými ostny i násadním otvorem je to interpretováno jako znaky bojových seker (Dostál 1966, 72). Mezi velké exempláře řadíme sekera z H61 (typ IA – délka 20,7, ostří 7 cm) a z H13 (IB – délka 16,8, ostří 7 cm). Oba hroby patří k nejlépe vybaveným hrobovým kontextům na nekropoli –

²⁴ Směřování ostří seker: H13 – od těla; H14 – k tělu; H15 – k tělu; H42 – od těla; H61 – k tělu.

v obou se našly srpy, zbytky dřevěných věder, nůž. H13 se nachází na západním okraji menší jihovýchodní části pohřebiště a H61 na severním okraji větší severozápadní části. Je zajímavé, že pokud mezi těmito částmi nekropole srovnáváme výskyt jiných druhů artefaktů (šperky, sečné zbraně, ostruhy), tak se jihovýchodní sektor jeví mnohem chudší. Jiná situace je u seker. Muži pohřbení se sekerou jsou evidováni v obou částech pohřebiště ve stejné míře.

Hroty šípů

Na nemilanském pohřebišti bylo evidováno celkem 12 hrotů šípů, třináctý je diskutabilní (obr. 9). Z celkového počtu pochází 10 šipek z jednoho hrobu – H24 (tab. 14: H24-2 až 11). Jedna velká a poměrně těžká střela byla nalezena v H13 (tab. 6: H13-6). Neúplný exemplář s ulomeným hrotem i s kusem zachovalého dřevěného ratiště pochází z H31 (tab. 19: H31-3, 4). Problematický předmět, který je hodně narušený korozi a který svým tvarem připomíná jeden typ šipek s řapem, byl nalezen v H61 (tab. 41: H61-4).

Ponecháme-li prozatím stranou sporný artefakt z H61, tak z nekropole máme pouze hroty šípů s tulejí. Sedm náleží do Ruttkayova typu A1a, jeden velmi pravděpodobně do nepřilíhší části typu A1b a jeden kus řadíme do typu A7a. Velký fragment z hrobu H31 je ulomen v dolní třetině listu hrotu, a proto není úplně jasné, zda se jedná o typ A1 nebo A5, proto je zařazen do skupiny A bez bližší specifikace. U dvou fragmentů nelze typologické zhodnocení provést (Ruttkay 1976, Abb. 54).

Více než 80 % všech šipek z pohřebiště bylo nalezeno v hrobě H24, kde byl pohřben muž ve věku 20–30 let s hlavou položenou na hrudním koši. K interpretaci hrobového celku jsme se vyjádřili v podkapitole *Zbůsoby uložení mrtvých do hrobů*.

Sedm střel mělo zpětné háčky. Jedna šipka s křídélky zřejmě patří k typu s tordovanou úpravou krčku. Ten je však poškozen a povrch celého artefaktu porušila koroze. Přesto na poškozeném krčku lze při pečlivém ohledání pozorovat 2 vruty tordování (tab. 14: H24-2). Jedna střela má dlouhou tulej a krátký úzký listovitý hrot (typ A7a, tab. 14: H24-5). Ze dvou exemplářů zbyly jen fragmenty z tuleje a zřejmě malý zlomek z listu střely (tab. 14: H24-10, 11). Tuleje šipek se zpětnými háčky byly většinou na dolním konci rozšířené (5krát). Tři střely měly dlouhé štíhlé tuleje.

Pozoruhodné je místo, kde byly šipky nalezeny. Všechny se soustřeďovaly v prostoru kolem hlavy uložené na hrudníku (tab. VII: b, c; tab. 14). Dva hroty byly nalezeny v prostoru mezi pravým ramenem/loketem a žebry, v hrudním koši 3 hroty a mezi levým předloktím a žebry leželo 5 šipek. Nález nabízí interpretaci, že šipy byly vystřeleny při pohřebním obřadu do již zhanobných tělesných ostatků záměrně.

Dalším kontextem s výskytem hrotu šípů je H13. Šipka se zpětnými háčky ležela mezi předpokládaným pravým femurem²⁵ a stěnou hrobové jámy (tab. III: d; tab. 6: H13-2). Uložena byla hrotem nasměrovaným ke kratší východní stěně hrobové jámy. Jedná se o poměrně robustní typ A1a (délka 7,4 cm, průměr tuleje vnější 1,4 cm, váha 19,2 g), který byl velmi pravděpodobně využíván v boji k průniku přes ochrannou zbroj nepřátelského bojovníka. Hrob (patrně muže) byl vybaven ještě srpem, nožem, bradaticí s krátkými ostny, vědrem.

Subtilnější exemplář hrotu šípů s tulejí s kusem zachovaného ratiště byl nalezen v hrobě jezdyce H31. Nacházel se na dost neobvyklém místě – u pravého chodidla, vpravo dole od ostruhy.

²⁵ Z kostry se zachoval pouze malý fragment zetlelé dlouhé kosti končetin.

Směrování hrotu šípů není zaznamenáno. Šipka nebyla kompletní, chyběla část listu se zahrocením, a proto nelze typ střely blíže specifikovat. V úvahu připadá typ A1a nebo A5 (*Ruttkay 1976*, Abb. 54). Tulej šipky má štíhlou úzkou formu.

Je možné, že šipka byla dána do hrobu již v nefunkčním stavu a plnila úlohu symbolického zastoupení zbraně, potažmo znaku příslušnosti mrtvého k určité sociální skupině. K úvaze, že střela byla znehodnocena již v době pohřbu, nás vede stav zachování železných předmětů. Ostruha a součásti řemínkové garnitury zapínání ostruhy byly v mnohem větší míře poškozeny korozními procesy než šipka.

Posledním zástupcem z kategorie střel šípů je diskutabilní zlomek z hrobu H61 a do této skupiny je řazen s velkým otazníkem. Bohužel místo jeho uložení v hrobové jámě nebylo zaznamenáno. Jedná se o fragment oboustranně zahroceného předmětu protáhlého rombického tvaru (zachovaná délka 6,6 cm, max. šířka 0,95 cm, tloušťka 0,45 cm, váha 12,4 g). Přesnou identifikaci navíc ztěžuje i značné porušení původního tvaru předmětu korozí. Artefakt připomíná hrot šípů s krátkým řapem, pozvolně přecházejícím do těla střely. Tento typ tzv. šídlovitých šipek A. Ruttkay (*1976*, Abb. 54) označuje jako B7. Nachází se v staromaďarských hrobech a také v horizontu 9.–10. století v prostoru evropské části dnešního Ruska. Ve zmenšené podobě a s širším tělem listu se objevují i na sídlišťích z 11. až 13. století (*Ruttkay 1976*, 331). Přítomnost tohoto typu hrotu šípů na pohřebišti v Olomouci – Nemilanech je tedy celkem možná.

Všechny jasně identifikované šipky z nemilanské nekropole patří do kategorie nejčastěji užívaných typů střel v raněstředověkém západoslovanském světě. Hroty se zpětnými háčky s tulejí jsou chronologicky necitlivé, ve střední a západní Evropě se vykytují během celého středověku. Využívaly se jak k bojovým, tak i k loveckým účelům. Účinné jsou v boji proti bojovníkům chráněným kroužkovou ochrannou zbrojí. Šipka s tordovaným krčkem nepatří na našem území už k tak široce se vyskytujícím typům. Je to derivát předcházejícího typu. Jejich výskyt je indikován pro 9. a 10. století na území západní a střední Evropy (hlavně). Listovité hroty šípů jsou zastoupeny na pohřebišti pouze jedním exemplářem z H24. Opět jsou to střely využívané jak v boji – hlavně proti bojovníkům bez ochranné zbroje, tak i při lovu divé zvěře. V slovanských hrobech se vyskytují v 9. a také v 10. století. Jejich úbytek v inventáři hrobové výbavy je paralení s mizením výskytu milodarů z hrobů obecně (*Ruttkay 1976*, 327–331).

Ostruhy

V Olomouci – Nemilanech byly odkryty tři hroby, kde na základě přítomnosti ostruh můžeme předpokládat pohřby jezdců. V hrobě H31 se nacházela pouze 1 ostruha u pravého chodidla (tab. 19: H31-2). Párové ostruhy byly evidovány v hrobech H42 a H43 (tab. 28: H42-3, 4, 29: H43-3, 30: H43-4). Mladý nedospělý jedinec byl pohřben v H42 (věk 16–18 let). Zbylé dva hroby ukrývaly ostatky mužů na vrcholu fyzické zdatnosti – věk 20–30 let. Ostruhami nebyl vybaven ani jedinec s mečem (H41), ani jedinec se šavlí a kopím (H64).

Kromě ostruh byl vždy v hrobě uložen také zástupce militárií. V hrobech H42 a H43 to byla sekera. Hrob s jednou ostruhou H31 obsahoval hrot šípů se zbytkem dřevěného ratiště. O přítomnosti řemínkové garnitury související s připevněním ostruhy k obuvi můžeme hovořit v případě hrobů H31²⁶ a H43, kde se kompletní sada přezka – průvlečka – nákončí vyskytla vždy

26 V H31 se vyskytovaly i předměty patřící k podkolennímu vázání – nacházely se u levého kolena.

Obr. 12. Vyobrazení hrobů s ostruhou, přezkou, nákončím, průvlečkou a bronzovými plechy (vizualizace P. Dresler).

Abb. 12. Die Gräber mit Sporn, Schnalle, Riemenzunge, Riemenschlaufe und Bronzeblechen (Visualisierung P. Dresler).

u pravého chodidla. V hrobě H42 bylo nalezeno pouze drobné jazykovité nákončí u pravého chodidla. Jestli levá ostruha byla nebožtíkovi uložena k chodidlu bez upevňujících řemíneků nebo tyto předměty podlehy úplnému rozpadu nelze přesně stanovit. Železné předměty na pohřebišti byly téměř všechny velkou měrou napadnuté korozí, což potvrzuje i velmi špatný stav dochovaní všech ostruh.

Značné poškození rezivěním ztížilo typologické rozlišení jednotlivých exemplářů. Na základě hrubého tvaru koncových plotének, bodce a tvaru oblouku ramen jsme ostruhy rozdělili do dvou typů podle *Bialeková 1977* (Abb. 2). Ostruhy z H42 (tab. 28: H42-4, 5) a méně polámanou ostruhu z H43 (tab. 29: H43-3) jsme zařadili do skupiny IVA. Jediný kus z H31 pak do typu VB (tab. 19: H31-2).

I když jsou ostruhy hodně prostoupeny korozí, zdá se, že v H42 a H43 byly uloženy velmi podobné exempláře. Naznačují to jejich rozměry²⁷ i tvar plotének a bodce. Ploténky mají lopatkovitý tvar a vždy uprostřed je patrný 1 nýt. Krátký mohutný bodce má kuželovitý tvar. Ramena jsou parabolicky rozevřena. Hroby byly situovány v blízkosti hrobu s mečem, cca 4 m jižním směrem (Plán 1). Zhruba 2 m od východní kratší stěny hrobu H42 se nacházela kratší východní stěna hrobové jámy H43. Podobné jsou i rozměry hrobových jam a oba jedinci byli uloženi v dřevěných kvadratických rakvích. Shodují se i v náplni hrobové výbavy. Rozdílným prvkem je

²⁷ H42: délka 13,8 a 14 cm; vzdálenost mezi ploténkami 10 cm; délka kuželovitého bodce 1,7 cm; váha 47 a 48 g. H43: délka kuželovitého bodce 1,7 cm. Ostatní deskriptory jsou neměřitelné nebo neporovnatelné kvůli fragmentárnosti ostruh.

výskyt keramické nádoby v H43. Není tedy úplně nepravděpodobná domněnka o jistém druhu rodinné či společenské spřízněnosti obou pohřbených jedinců.

Ostruha z H31 má odlišný charakter. Je zařazená do typu VB (*Bialeková 1977*, Abb. 2). Je větší a lépe dochovaná než předcházející exempláře²⁸. Má delší a štíhlejší bodec. Ploténky bohužel nejsou dochovány. Tenký plech podlehl korozi, zachováno zůstalo pouze středové žebro, které plynule navazuje na rameno ostruhy.

Z provedení ostruh vyplývá předpoklad, že tyto předměty byly produktem domácích kovářských dílen, jejichž výrobky nosili jezdci a bojovníci tzv. druhého řádu. Pokud použijeme dnešní terminologii, hovořili bychom o tzv. „supermarketovém zboží“, které je možno sehnat všude a za přiměřenou cenu.

Šperky

Náušnice

Náušnice byla evidována celkem v 6 hrobech (H17, H19, H37, H44, H56, H58; tab. 11: H19-7, 25: H37-8, 31: H44-2, 3, 38: H56-4, 39: H58-1). Vždy se jednalo o hrob dospělé ženy ve věkové kategorii Adultus I až Maturus II. Všechny měly v hrobové jámě kromě náušnice ještě další druhy hrobového inventáře, např. keramické nádoby, železné nože, přesleny, skleněné korálky atd. Tři hroby s náušnicemi patří na nemilanské nekropoli k nejbohatším ženským hrobům vůbec, jsou to hroby H37, H44 a H56, které se nacházejí v severozápadní větší části pohřebiště (obr. 13). K této části náleží i hrob mladé ženy H58, která byla s velkou pravděpodobností vybavena dalšími měděnými či bronzovými předměty, což dokládají nálezy zeleně zbarvených částí na lebce a čelistech²⁹, tyto artefakty zřejmě podlehly rozkladu.

Do jihovýchodní menší skupiny hrobů patří 2 kontexty – H17 (25–35 let) a H19 (50–60 let), které jsou zajímavé tím, že obě ženy byly pohřbeny v nestandardní poloze – na břicho a na pravém boku (viz výše), obě měly zdravotní problémy, které jsou patrné i na kostech, oba hroby byly vybaveny nádobou a stará žena měla dokonce na krku šňůrku (minimálně) z 5 skleněných korálků.

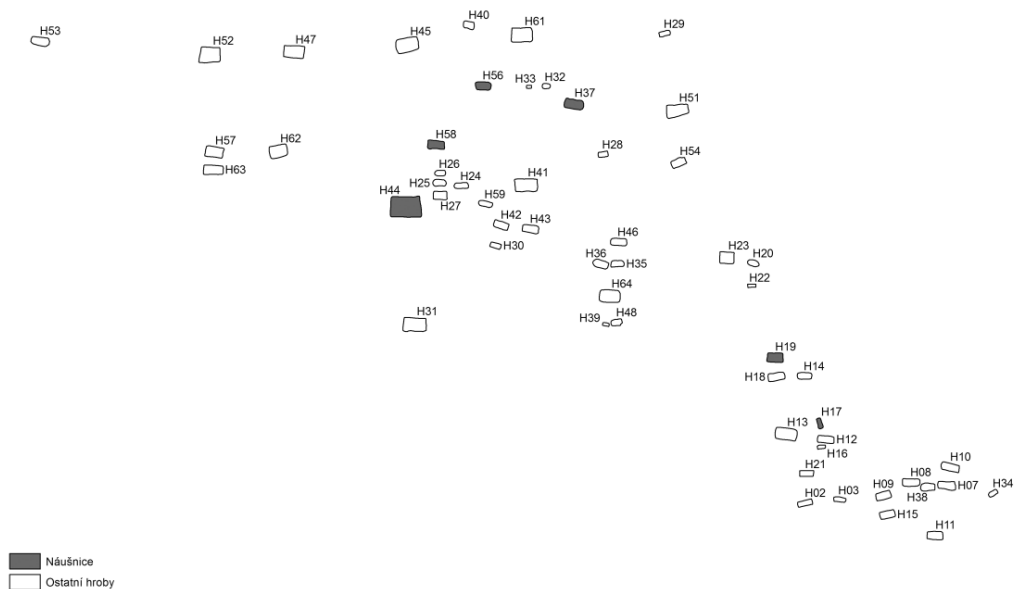
Náušnice nalezené v Olomouci – Nemilanech byly většinou v poškozeném stavu, pouze jeden exemplář byl celý (tab. 31: H44-2). Ve 3 hrobech byly uloženy šperky vyrobené z drahých kovů. V hrobě H56 byla objevena 1 stříbrná hrozníčková náušnice, v hrobech H44 a H37 hrozníčkové náušnice z pozlaceného bronzu. V ostatních případech se jednalo o jednoduché kroužkové náušnice vyrobené patrně z měděného drátku, bohužel bez zachovaných věnečků a závěsků, které by pomohly předměty přiřadit do konkrétního typu.

V hrobě H17 je náušnice evidována v inventáři (inv. č. 22/99-816-2 – jako bronzová náušnice), artefakt však při zpracování chyběl, a tak je pouze evidován bez možnosti podrobné analýzy.

Obdobná situace je u hrobu H37, kde je v antropologickém posudku poznámka, že při zpracování kosterního materiálu H37 byla objevena celá náušnice a možná fragmenty z další náušnice.

28 H31: délka 15,1 cm; vzdálenost mezi ploténkami 10 cm; délka cylindrického bodce 2,4 cm; váha 45 g.

29 Na fragmentu levého mastoidního výběžku – zeleně zbarvení; levá horní čelist – na temporální ploše těla nad druhou stoličkou – zeleně zbarvení.

Obr. 13. Vyobrazení hrobů s náušnicí (vizualizace P. Dresler).

Abb. 13. Die Gräber mit Ohrring (Visualisierung P. Dresler).

Předměty však chyběly a nebyly ani inventarizovány. Proto je existence párové náušnice považována za pravděpodobnou.

Zajímavé jsou okolnosti nálezu stříbrné náušnice z H56. V databázové dokumentaci a i v překreslených plánech hrobu je nález situován mezi kolenní klouby. Na fotografiích z terénu a na dokumentárním videu však náušnice leží na pravém kyčelním kloubu (tab. XVII: c, d). Šperk na fotografiích je dochován v úplnosti i s přívěskem na spodním oblouku. Nález pod inv. č. 22/99-857-5 ale přívěsek nemá, na spodním oblouku je pouze zachován fragment drátku po přichycení závěsku. Je tedy možné, že náušnice byly původně dvě, nebo že při dokumentaci došlo k záměně původního uložení náušnice a závěsek odpadl při neopatrné manipulaci. Na tab. 38: H56-4 jsou vyobrazeny obě eventuality nálezu náušnice – plný černý kroužek je na proximálním konci pravého femuru a číslo je umístěno do prostoru mezi koleny.

Většinou se náušnice nacházely na předpokládaném místě, tedy u lebky (H17, H19, H44, H58). V případě H37 náušnice ležela mezi levým humerem a žebry³⁰, což ale neznamená, že původně nemohla viset na levém uchu a vlivem různých přirozených turbací se dostat až na místo nálezu. U hrobu H44 se druhá z evidovaných náušnic nacházela nalevo od levé ruky, pod zbytky dřevěné konstrukce vytvářející primární dutý prostor. Tady také nelze úplně vyloučit redepozici působením tafonomických procesů probíhajících během rozpadu měkkých i pevných tkání a zániku dutého prostoru. V případě H56, kdy náušnice ležela buď na pravém bedru, nebo mezi koleny, je možné předpokládat, že šperk/y byly původně uloženy do váčku, který byl součástí pohřebního šatu, nebo mohly být uloženy do hrobu jako milodar.

30 Druhá náušnice se údajně našla při antropologické analýze – nejspíše v lebce, tento předmět však není k dispozici.

Typologicky lze náušnice rozdělit do tří skupin: jednoduchý měděný/bronzový drátěný kroužkový šperk bez bližší specifikace. Nalezeny byly pouze oblouky z drátku se stopami po přípevnění závěsku a bočních věnečků (tab. 11: H19-7, 39: H58-1).

Druhou skupinu tvoří jednoduché náušnice z pozlaceného bronzu s jednostranným dvoukónickým hrozníčkem – typ 8:6, podle *Dostál 1966*, obr. 8 (tab. 25: H37-8, 31: H44-2, 3). Třetí skupinu tvoří pouze 1 exemplář, a to stříbrná náušnice se spodním obloukem zdobeným řetízovým filigránem a granulací s jednostranným hrozníčkem – typ 8:26, podle *Dostál 1966*, obr. 8 (tab. 38: H56-4; tab. XVII: d).

Chronologické zařazení typů 8:6 a 8:26 a jejich příbuzných variant bývá spojováno s vrcholnou fází Velké Moravy s přesahem do první poloviny 10. stol. (*Dostál 1966*, 35; *Hanuliak 2004*, 164-165; *Mařík 2009*, 126).

Skleněné korálky

Pozůstatky po šňůrách skleněných korálků nebo po náhrdelnicích, které obsahovaly 1 až 5 (dodnes dochovaných) korálků, byly odkryty v 7 hrobových kontextech (H16, H19, H37, H51, H53, H56, H57; tab. 9: H16-3, 11: H19-2 až 6, 25: H37-4 až 6, 35: H51-2 až 18, 37: H53-7, 38: H56-1 až 3, 39: H57-1, 2). Jsou zde identifikovány drobné jednobarevné korálky, příčně segmentované korálky, vícebarevné exempláře s natavenou i zatavenou výzdobou a také jeden korálek tvaru melounového jádra.

Hroby s korálky se opět vyskytovaly hlavně v severozápadní větší části nekropole, kde tvořily řadu relativně bohatých ženských hrobů orientovnou ve směru Z–V (obr. 14). Výjimku reprezentuje mužský hrob H53, který se nacházel na severozápadním rohu pohřebiště jako počáteční či konečný hrob vnější mužské severní řady. Zvláštností je i opačná V–Z orientace mužského jedince pohřbeného v H53. Dva hroby s korálky byly objeveny i v jihovýchodní menší části nekropole – hrob malého dítěte H16 a pohřeb staré ženy na pravém boku H19.

Celkem bylo zainventováno 32 skleněných korálků³¹, z toho 17 jich pochází z náhrdelníku z hrobu H51 (tab. 35: H51-2 až 18), což je víc než 53 % ze všech nálezů. Ve zbylých kontextech bylo nalezeno od 1 do 5 exemplářů: H16 – 1 ks, H19 – 5 ks, H37 – 3 ks, H53 – 1 ks, H56 – 3 ks, H57 – 2 ks.

Nejčastějším typem vyskytujícím se na nemilanském pohřebišti byly malé korálky z taženého, sekaného skla vláknité struktury. Objevily se celkem v 19 exemplářích. Tvar korálků je kotoučovitý nebo mohou připomínat formu stlačeného soudku. Korálky byly modré nebo žluté barvy. Modrá barva převažovala v poměru 13 : 6. Mnohem častěji byly korozi porušeny exempláře vyrobené ze žlutého skla.

Kotoučovité korálky se vyskytly ve 4 hrobech: H16 (1krát), H19 (1krát), H37 (2krát) a H51 (15krát). Jejich délka³² se pohybuje od 0,2 do 0,5 cm; šířka³³ od 0,35 po 0,9 cm a váha celých korálků kolísá v intervalu od 0,1 do 0,6 g. Navlékací otvor má průměr od 0,1 do 0,3 cm, s tím že nejvíc korálků patří do skupiny 0,15 a 0,2 cm (80 %).

31 Podle poznámky v antropologickém posudku byly při antropometrické analýze kosterních pozůstatků ženy nalezeny 2 skleněné korálky tmavé barvy. Při zpracování pohřebiště nebyly k dispozici, nebyly ani zainventovány (H37).

32 Délka – rozměr rovnoběžný s osou navlékacího otvoru.

33 Šířka – maximální rozměr měřený kolmo na osu navlékacího otvoru, jedná se v podstatě o max. vnější průměr.

Patnáct kotoučovitých korálků tvořilo základ náhrdelníku z H51 (5 žlutých, 10 modrých, tab. 35: H51-4 až 18). Doplněny byly pouze tmavým korálkem se 3 žlutými natavenými očky ve vlnovce z nataveného žlutého skelného vlákna a tyrkysovým korálkem kónického tvaru, který při zvětšení vykazuje charakter navíjeného, nedůsledně podélně segmentovaného korálku.

Korálky sledovaného typu byly v raném středověku součástí náhrdelníků nošených na velmi širokém prostoru celé Evropy, proto bez podrobného chemickotechnologického rozboru nemůžou být použity pro chronologické účely (*Staššíková-Štukovská – Ungerman 2009*, 145, 147; *Profantová – Kavánová 2003*, 85).

Mezi drobné korálky patří i exemplář z náhrdelníku z H51, který má ale jiný tvar a odlišnou genezi výroby než kotoučovité korálky z taženého, sekaného skla. Tmavě tyrkysový korálek má kónickou formu (délka 0,4 cm, šířka 0,4 cm; tab. 35: H51-3). Povrch korálku není hladký, naopak jsou na něm patrné 3 nevýrazné vývalky, takže vnější stěna má v průřezu vlnkový tvar. Byl vyroben prostým svinutím skelného vlákna. Způsob zformování drobných vln není prozatím určen. O jeho chronologické citlivosti platí výše zmíněné závěry, uznávané pro korálky ze sekaného skla.

Dalším typem korálku, který se na pohřebišti vyskytl ve více exemplářích a ve více hrobech, je typ tzv. příčně členěného nebo také segmentovaného korálku. Součástí hrobového inventáře byl ve 3 hrobech: H37 – 1 kus; H56 – 2 kusy; H57 – 2 kusy; celkem tedy 5 korálků. Svým základním tvarem vytváří velkou heterogenní skupinu korálků, kterou je nutno rozdělit do jednotlivých typů podle způsobu výroby členěného korálku, a pokud jsou k tomu účelu přístupné informace, také podle druhu použitého skla. V Olomouci – Nemilanech můžeme vyčlenit 3 různé způsoby výroby segmentovaného korálku.

Tři korálky se dvěma vývalky³⁴ ze zeleného skla byly pravděpodobně vyrobeny navíjením po jednotlivých segmentech a jejich následným splením, vytvářejíc tak dojem klasického příčně členěného korálku (25: H37-6, 38: H56-2, 3, 39: H57-1, 2). Tento typ korálků se vyskytuje převážně na nekropolích ovlivněných působením avarského kaganátu, jsou však identifikovány i na velkomoravských pohřebištích, např. Sady u Uherského Hradiště, Dolní Věstonice, Borovce (*Staššíková-Štukovská – Ungerman 2009*, 144). Podle rozboru exemplářů z Dolních Věstonic lze předpokládat, že mohly být vyráběny domácími řemeslníky.

Z hrobu H57 pochází 2 segmentované korálky a každý z nich byl vyroben jinou technikou. Dlouhý korálek z modrého skla vláknité struktury s 5 vývalky (tab. 39: H57-1) byl zhotoven tažením skla a poté zformován do výsledné podoby zaškracením. U některých segmentů nebylo stažení provedeno důsledně a mezera mezi jednotlivými vývalky není tak výrazná a hluboká. Druhý korálek se 3 vývalky (tab. 39: H57-2) byl zřejmě zhotoven navíjením skla rozdílné kvality na jiné podkladové sklo, které bylo tvarováno patrně tažením. Není vyloučeno ani doformování segmentů pomocí nějaké formy. Povrch vnějšího skla je po celé ploše potažen bílou korozní patinou. Jádrem korálku tvoří sklo tmavého odstínu neidentifikované barvy. V obou případech se velmi pravděpodobně jedná o importy z renomovaných sklářských dílen s dlouhou výrobní tradicí z území byzantské Evropy (*Ungerman 2007*, 114–115; *Staššíková-Štukovská – Ungerman 2009*, 144).

Zvláštním úkazem je přítomnost korálku tvaru melounového jádra z H19 (tab. 11: H19-3). Korálky tohoto typu jsou typické pro pohřebiště z avarského období (*Staššíková-Štukovská 2004*,

³⁴ Jeden korálek je z H37, který měl patrně původně až 3 vývalky; dva korálky jsou z H56.

38–39) a na pohřebištích z velkomoravské doby se vyskytují jen ojediněle (*Ungerma*n 2007, 118). Korálek je 1,7 cm dlouhý a 0,8 cm široký. Elipsoidový průřez má rozměry 0,45 × 0,8 cm a váha poškozeného artefaktu je 0,8 g. Vevnitř otvoru jsou zbytky kovové trubičky. Původně visel na krku staré ženy (50–60 let). Náhrdelník dohromady utvářelo 5 nesourodých exemplářů – s melounovým jádrem, dále ještě drobný kotoučovitý korálek, vícebarevný kulovitý korálek, válcovitý korálek zdobený bílým vláknem ve formě špičaté vlnovky a millefiorový mozaikový korál. Vícebarevné korálky s vtavenou výzdobou a kotoučový korálek mají široké rozpětí výskytu s přesahem jak do 8., tak i do 10. století. Tmavý válcovitý korálek má analogii na staromaďarském pohřebišti (viz níže). Korálky byly uloženy do hrobu spolu s keramikou odpovídající závěru 9. století. Je tedy celkem možné, že šňůra skleněných korálků obsahovala sbírku různých exemplářů, které během životní cesty nastrádala zde pohřbená žena.

Pohřebiště v Olomouci – Nemilanech je zajímavé také výskytem vícebarevných korálků jak s natavenou, tak i se zatavenou výzdobou.

Ve dvou hrobech (H51 a H56) se nacházely korálky tmavé, snad zelené barvy vyzdobené nataveným žlutým skelným vláknem ve tvaru opozitních vlnovek vytvářejících motiv nepravidelného romboidu či oválu a uprostřed těchto útvarů byla natavena žlutá kulička. Jedná se o typ se 3 očky. Korálek z H51 měl tvar komolého kužele, exemplář z H56 byl tvaru soudkovitého (tab. 35: H51-2, 38: H56-1). Jejich masový výskyt na území střední Evropy zaznamenáváme hlavně na pozdněavarských pohřebištích (*Ungerma*n 2007, 119). Na velkomoravských pohřebištích ovšem také tvoří součást náhrdelníků (*Hanuliak* 2004, 172; *Galuška* 2004a; 89; *Klanica* 2006, tab. 29:31) a v první polovině 10. století se dostávají do země s pohřby Starých Maďarů (*Fodor* 1996, 266–267).

V nemilanských podmínkách byl na vícebarevné korálky velmi bohatý již výše zmiňovaný kontext H19. Mezi 5 korálky byly 3 vyrobeny z několika druhů skel. Korálky mají různé tvary a byly vyrobeny odlišnými technikami.

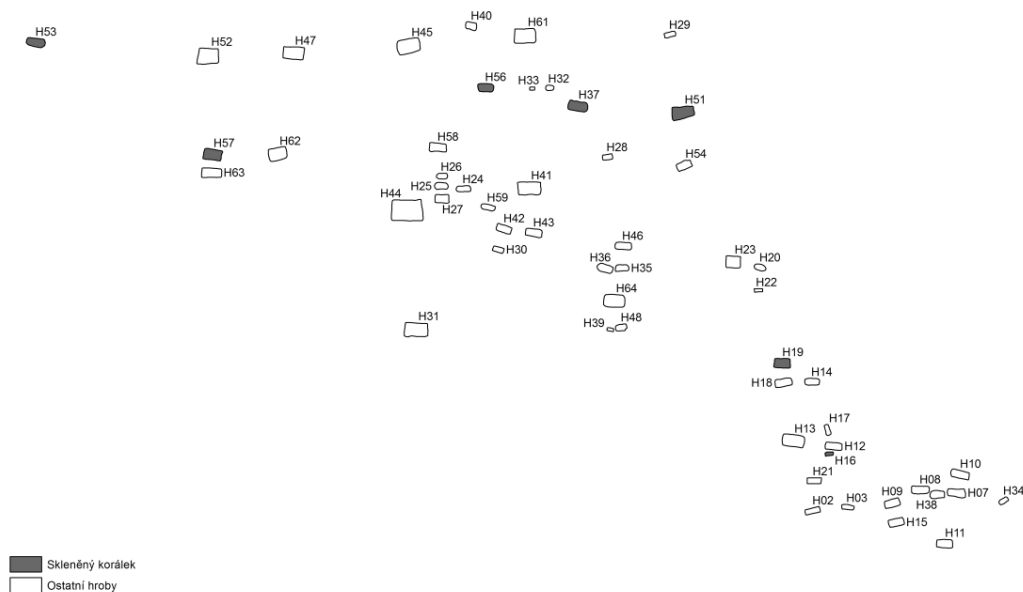
Mohutný černý válcovitý korálek³⁵ byl po celém povrchu zdoben zataveným bílým vláknem ve formě mnohonásobné zašpičatělé vlnovky (tab. 11: H19-2). Na většině zdobené plochy byla vlnovka vydrolena. Analogické tvary korálků pochází z několika hrobů ze staromaďarského pohřebiště Sárrétudvari – Hizófold (*Fodor* 1996, fig. 22, 25).

Dalším velmi vzácným exemplářem je millefiorový mozaikový korálek, který se bohužel dochoval ve velmi fragmentárním stavu (tab. 11: H19-6). Jedná se zřejmě o kulovitý, možná válcovitý tvar se zaoblenými základnami. Zelená, červená, modrá, bílá a snad i žlutá barva skla vytváří na korálku geometrické vzory v podobě kosočtvercových polí, oddělených navzájem mřížkou modré barvy. Mřížka je olemována tenkou červenou linií. V kosočtvercových polích se nachází šachovnicový motiv. Obdobný korálek je známý z pohřebiště „*Na Valách*“ (Staré Město) z dětského hrobu 167/51, který kromě náhrdelníku z millefiorových perel obsahoval také stříbrnou obloukovitě ohnutou válcovitou schránku, zdobenou filigránem, zavěšenou na řetízku ze spletených stříbrných drátků (*Hrubý* 1955, 253, 515, tab. 75: 2, 6, 86: 11). I když je datace millefiorových korálků opět velmi široká, doprovodný inventář z drahých kovů řadí staroměstský hrob do závěrečné fáze velkomoravského období, což neodporuje nálezové situaci na nemilanské nekropoli.

Třetí vícebarevný korálek z H19 má kulovitý, trochu zploštělý tvar³⁶. Více druhů skla vytváří zatavenou výzdobu ve tvaru střídavých pruhů poledníkového směru od horní ke spodní

35 Délka 1,7 cm, šířka 0,9 cm, průměr navlékacího otvoru 0,4, váha 1,4 g.

36 Délka 0,9 cm, šířka 1,2 cm, průměr navlékacího otvoru 0,4 cm, váha 0,6 g.

Obr. 14. Vyobrazení hrobů se skleněnými korálky (vizualizace P. Dresler).

Abb. 14. Die Gräber mit Glasperlen (Visualisierung P. Dresler).

základně. Vzorec střídání (současných) barev je následující: oranžová-žlutá-oranžová-béžová-bílá-béžová. Některá skla, hlavně světlých odstínů, jsou narušena korozí struktury materiálu, a zřejmě tedy nastala i změna barvy. Analogický korálek se hledá velmi obtížně. Příbuzné tvarem a způsobem zatavení barevných pruhů jsou exempláře z hrobů ve Starém Městě – „*Na Valách*“, hrob 141/51 a 167/51, tam je ale patrné střídání pouze 2 barev (*Hrubý 1955*, tab. 75: 6, 78: 11, 86: 20). Dalším neúplně analogickým příkladem jsou korálky tvaru stlačené koule se střídajícími se pruhy dvou světle zbarvených skel ze slovanských a bulharských pohřebišť 9. až 10. století. (*Važarova 1976*, obr. 220: 41).

Jiný typ vícebarevného korálku pochází z mužského hrobu H53 (tab. 37: H53-7). Jedná se o tmavě modrý kulovitý exemplář³⁷ se zatavenými očky. Očka mají světle modrou barvu a olemována jsou stříbrně bílou barvou. Zatavená očka jsou v ose rovnoběžné s navlékacím otvorem uspořádána střídavě: 1-2-1-2-1-2. Tento typ korálku je u nás na raněstředověkých pohřebišťích častější než typy popsané výše. Známe je např. z pohřebiště „*Na Valách*“, z Prušánek, z Pražského hradu apod. (*Hrubý 1955*, tab. 86: 15; *Klanica 2006*, tab. 87: 20; *Černá et al. 2005*, obr. 6).

Vícebarevné korálky z millefiori a se zatavenou výzdobou z H19 a H53 jsou importy z mediteránní oblasti, kde uvedený typ korálků navazuje na sklářské výrobky římsko – provinciální tradice, jak to např. ukazují nálezy z hrobů z lokality Keszthely – Fenékpuzsta datované do 6. až 7. století (*Vida 2011*, Taf. XI). Toto poznání potvrzují i analýzy chemického složení skla. Chemický výzkum vybraného typu pestrých korálků z areálu Pražského hradu a jeho předpolí ukázal, že svým složením reprezentují přechodovou fázi mezi antickým sklářským uměním a sklářským řemeslem raného středověku (*Černá et al. 2005*, 343).

³⁷ Délka a šířka 1,1 cm, průměr navlékacího otvoru 0,3 cm, váha 1,8 g.

Součásti oděvu

Na pohřebišti v Olomoci – Nemilanech bylo nalezeno velmi málo předmětů, které bychom mohli přiřadit ke kroji pohřbeného. Nemáme zde nálezy gombíků či spínacích jehlic. Jako součást oděvu byly identifikovány pouze přezky. Našly se celkem v 7 hrobových kontextech, ale jen ve dvou hrobech je můžeme pokládat za opaskový díl. Přesto jsme si dovolili zařadit všechny přezky do kategorie „Součásti oděvu“, protože svým způsobem každá z nich patří do skupiny artefaktů, které pomáhají zapnout, připevnit část úboru na své místo, i když se jedná o podkolenní vázání či o připevnění ostruh na obuv. Ze stejného důvodu jsme do této podkapitoly zařadili i další součásti řemínkových garnitur, jako jsou nákončí a průvlečky.

Zajímavý poznatek vyplynul ze zanesení výskytu přezek a dalších součástí řemení do plánu pohřebiště. Nacházely se pouze v severozápadní větší části pohřebiště, což je možná další signál pro tezi, že zde pohřbívali významnější členové nemilanské komunity (obr. 12).

Přezky

Jak již bylo zmíněno výše, přezky byly objeveny v 7 hrobech – H31, H37, H43, H44, H46, H47, H61 (tab. 19: H31-8, 20: H31-11, 25: H37-10, 30: H43-7, 31: H44-4, 33: H46-1, 34: H47-4, 41: H61-6). V případě hrobu H61 je zařazení artefaktu mezi přezky sporné.

V oblasti pánve byly přezky identifikovány u dvojhrobu žena/dítě H46 (pod pánví ženy) a v hrobě neurčeného dospělého jedince. Ostatní nálezy se nacházely buď v prostoru kolem kolena (H44, H31), v místě chodidel (H31, H43) či nalevo od levého chodidla (H37) nebo napravo od pravé paže (H61).

Opaskové přezky

Dvojnásobný pohřeb dospělé ženy s dítětem H46 obsahoval pouze jednu položku hrobového inventáře, a to železnou přezku s plechovou týlní destičkou (tab. 33: H46-1). Podle databázového záznamu ležela přezka pod pánví. Rám přezky měl formu písmene D a byl na něm zachován zbytek trnu. Destička je rozlomená na dva kusy. Na rubu destičky jsou identifikovatelné 2 nýty, z nichž jeden je již vypadlý. Na samostatném zlomku destičky je patrné plastické příčné žebro o šířce 0,3 cm.

Druhou přezkou, kterou na základě místa nálezu můžeme spojit se zapínáním opasku, je drobná kruhová přezka o průměru 2,6 cm s dlouhým trnem (tab. 34: H47-4). Pochází z H47. Přezka ležela na levé straně pánve spolu s nožem a 3 kousky štípané industrie. Nelze také vyloučit variantu, že přezka sloužila na uzavírání váčku, ve kterém se zřejmě popsané drobné předměty nacházely. Nebo byla využita na připevnění váčku k opasku (Ungerma 2007, 160).

Přezky a další součásti podkolenních řemíneků

V Olomouci – Nemilanech přichází do úvahy pouze hrob H31, kde byl pohřbený muž ve věku 20–30 let³⁸. Přezka spolu s jazykovitým nákončím se nacházely na vnější straně levého kolenního kloubu. V prostoru pravého kolena bylo objeveno další nákončí. Přezka má tvar písmene D a na rám je přichycena týlní destička (tab. 20: H31-11). Předmět je silně zasažen korozí. Stejně tak i jazykovité nákončí (tab. 19: H31-6). Navzdory poškození se podařilo rozpoznat v podélné ose centrálně umístěné plastické žebro o šířce 0,7 cm. Na rubové straně je nákončí obaleno textilem a slámou, zachycenými v korozních produktech. Stejný plastický prvek jako levé nákončí

³⁸ Přezka u kolena byla sice nalezena i v hrobě H44, tento pohřeb je však ženský a přezka byla příliš velká (tab. 31: H44-4).

neslo i fragmentárně zachované nákončí od pravého kolene (tab. 19: H31-5). I když chybí pravá přezka a také nejsou evidovány žádné průvlečky, je možné celý soubor interpretovat jako párovou garnituru podkolenních řemínků.

Výskyt tohoto fenoménu na pohřebišti je jedním z důkazů vzájemného prolínání kulturních prvků ze západní franské Evropy s prvky nomádské tradice proudící k nám z Karpatské kotliny (Profantová – Kavánová 2003, 68).

Přezky a další součásti řemínků k ostruhám

O řemínkové garnituře upevňující ostruhy k obuvi lze uvažovat v hrobech H31 a H43, kde se kompletní sada přezka – průvlečka – nákončí vyskytla vždy u pravého chodidla. S jistou dávkou opatrnosti je přípustná tato eventualita i u hrobu H42, kde se nacházely ostruhy, avšak z řemínkové součásti tu bylo nalezeno pouze drobné jazykovité nákončí u pravého chodidla.

Přezka z H31 je ve zlomkovitém stavu, jedná se pravděpodobně o část rámečku tvaru D (tab. 19: H31-8). Také nákončí nalezené pod ostruhou je ve špatném stavu. Vyrobeno bylo z železného plechu. Vnitřní strana je konkávní, vnější strana zaoblená (tab. 19: H31-9). Je na něm přirezavělý malý kousek kovu s textilním otiskem. Fragment průvlečky s oválným štítem je možné zařadit do typu IIA, podle *Bialeková 1977*, Abb. 14. Na štítu je opět použit motiv plastického středového žebra v podélné ose, stejně jako u podkolenního vázání (tab. 20: H31-10). Šířka žebra je 0,3 cm, výška od povrchu štítu 0,2 cm. Je zajímavé, že u levého chodidla nebyla nalezena ani ostruha, ani řemínková garnitura.

Fragmentární stav je bohužel i u přezky z H43, ze které je zachována část oblouku rámu nejasné formy (tab. 30: H43-7). Průřez železným prutem je kruhový. Trn přezky je patrně rzi zachycen na průvlečce. Ta je dochována v úplnosti a stejně jako v případě H31 ji zařazujeme do typu IIA, podle *Bialeková 1977*, Abb. 14 (tab. 30: H43-6). Drobné jazykovité nákončí je také dost narušeno korozí (tab. 30: H43-5). Žádná výzdoba nebyla identifikována. Na spodní straně je zachován upevňující plíšek.

V hrobě H42 bylo u levé ostruhy nalezeno drobné jazykovité nákončí, analogické exempláři z hrobového kontextu H43 (tab. 28: H42-6). Všechn železný inventář z hrobu byl značně narušen korozním procesem. Dokonce i sekera se dochovala jen ve zlomcích. Proto je možné, že drobné součásti řemínkové garnitury podlehly rozpadu.

Přezky s nejasným využitím

Ve třech hrobových jámách byly nalezeny přezky, které na základě tvaru, velikosti a také nalezové situace nelze jednoznačně zařadit mezi opaskové přezky či přezky řemínkových garnitur z mužských bojovníckých hrobů. Dvě pochází z ženských hrobů (H37, H44) a jedna z hrobu, který podle inventáře řadíme mezi mužské (H61).

Exemplář z hrobového kontextu asi 20–30leté ženy ležel mezi levým chodidlem a stěnou hrobové jámy několik centimetrů nade dnem. Mohutná obdélníková přezka (6,45 × 3,75 cm), původně se 2 trny (zachován je pouze 1 trn; tab. 25: H37-10), byla uložena společně s pokřiveným zlomkem železného předmětu (tab. 25: H37-9) a hřebem (tab. 25: H37-11). Tento druh přezky se používal na řemenech koňského postroje. Často bývala součástí výbavy staromaďarských hrobů, kde je jedním z milodarů i část skeletu koně, např. pohřebiště Bánov, hrob 28 (*Točík 1968*, 15–16, Taf. VII: 18), Červeník, hrob 7 (*Točík 1968*, 18, Taf. X: 27) apod. H37 byl jedním z nejbohatších ženských hrobů. Mezi nádobami byl i profesionálně vytočený vázovitý tvar, který je dáván do souvislosti s nomádskou složkou populace zde pohřbené (*Kouřil 2003*, 128–134). Je tedy cel-

kem možné, že přezka z koňského postroje mohla symbolizovat vysoký sociální statut a popřípadě zástupně i samotného koně. Ovšem to se už dostáváme na tenký led nepodložených dohadů.

V dalším ženském hrobě H44 se velká přezka ve tvaru D bez trnu nacházela na pravém koleně (tab. 31: H44-4)³⁹. Vedle, směrem k levému koleni, ležel zavírací? nůž (tab. 31: H44-5). Funkce této přezky je nejasná.

Jiný, velmi zajímavý zlomek předmětu, který je prozatím interpretován jako fragment obdélníkové přezky, byl nalezen v bojovníckém hrobě H61. Neúplný obdélný rámeček (5,6 × 5,2 cm, čtvercový průřez 0,5 × 0,5 cm; tab. 41: H61-6) tvořil spolu se dvěma perforovanými bronzovými plíšky, zlomkem nože a mrazovým odštěpem z SGS se stopami lasturnatého lomu artificiálního původu skupinu artefaktů nacházejících se napravo od předpokládané pravé paže (kostra byla téměř beze zbytku strávena). Vše nasvědčuje tomu, že předměty byly do hrobu vloženy jako milodary. A opět jako v hrobě H37 zde máme zástupce ostrého železného předmětu (hřeb – nůž), přezku? a artefakt reprezentující symbol koně – bronzové plíšky, které se používaly jako ozdobné nášivky koňského postroje a na staromaďarských nekropolích se vyskytují v hrobech jezdců (*Točík 1968*, 52, Taf. XLVII: 1–10; *Fodor 1996*, 412, fig. 2).

Zda se v H61 opravdu jedná o zlomek přezky nebo o netypický tvar ocílky, nelze přesně stanovit. Na železném předmětu nebyly patrné rýhy po křesání. Na artefaktu kamenné štípané industrie byla ventrální hrana lomu intenzivně opotřebena transversálním pohybem. Na opotřebení nejsou viditelné stopy rzi, takže nelze potvrdit funkci křesadla (pokud zvažujeme pouze křesání o železnou ocílku).

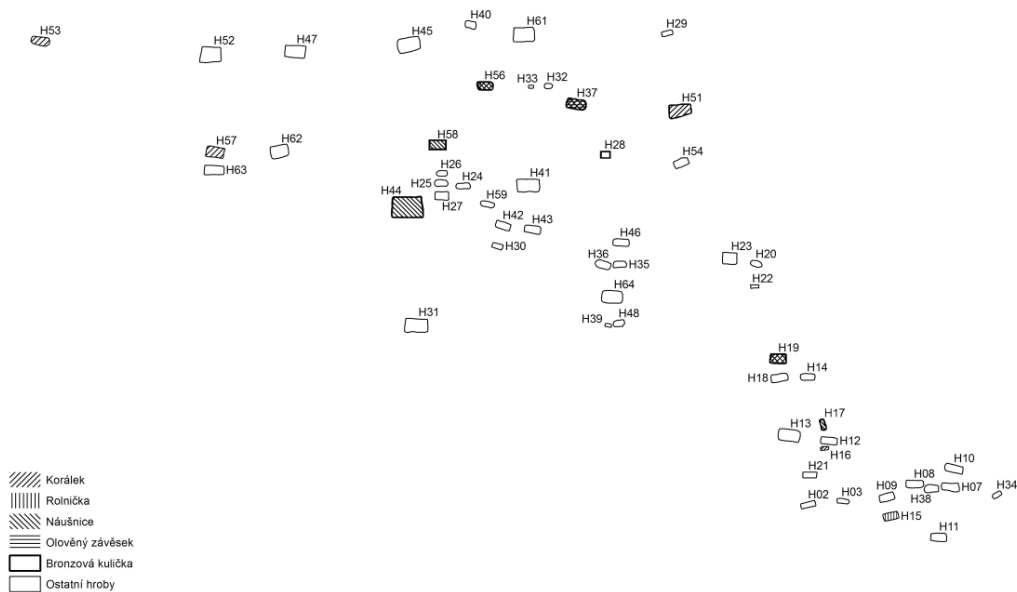
Milodary a předměty se zvláštní funkcí

Olovený závěsek

Součástí náhrdelníku, který patřil asi 20–30leté ženě pohřbené v H37 byl i olovený závěsek, který se však bohužel dochoval ve fragmentárním stavu (tab. 25: H37-7; obr. 15). Zachováno je mohutné závěsné ouško, plochý obdélníkový krček a náznak rozšíření v podobě zkosených ramen. Podobu závěsku ale nelze rekonstruovat. Struktura kovu je narušená korozí.

Podle nasazení ouška se pravděpodobně nejedná o křížek typu Velké Bílovice a jeho derivátů nebo typu Dolní Věstonice (*Měřínský 1988*, obr. 2–5). U nich je ouško nasazeno vždy tak, aby byl křížek po navlečení na šňůru plochou stranou paralelní s frontální rovinou lidského těla. Nasazení ouška na nemilanském zlomku je posunuto o 90°. Olovený závěsek se stejným typem mohutného ouška byl nalezen na staromaďarském pohřebišti Sándorfalva v hrobě č. 14 (*Fodor 1996*, 348–349, fig. 1). Artefakt má podobu abstrahované lidské figury – ouško/hlava – příčná ramena/paže – trojúhelníkové rozšíření/dolní část těla. Podle I. Fodora jsou analogické závěsky známé z prostoru Balkánu a Ruska, kde byly zřejmě vyráběny jako simplifikované napodobeniny pektorálních křížů. Tvar kříže – závěsku připomínajícího lidskou postavu – však nemusel znamenat pro jeho nositele příklon ke křesťanskému náboženství, naopak lze také připustit eventuality, že plnil apotropaickou funkci podle úzu tradičního slovanského (nebo jiného) náboženství.

39 Rozměry přezky: délka příčného ramene 4,9 cm, délka kolmice z vrcholu oblouku na příčné rameno 5,25 cm, tloušťka příčky 0,4–0,45 cm, tloušťka oblouku 0,3–0,1 cm.

Obr. 15. Vyobrazení hrobů s výskytem olověného závěšku, rolničky, bronzové kuličky, náušnice a skleněného korálku (vizualizace P. Dresler).

Abb. 15. Die Gräber mit Bleianhänger, Schelle, Bronzekugel, Ohrring und Glasperle (Visualisierung P. Dresler).

Rolnička

Jediným exemplářem rolničky nalezeným na pohřebišti je bronzový litý artefakt z hrobu mladíka (věk 15–17 let; H15). Předmět se nacházel mezi kolenními klouby. Hrob byl mimo jiné vybaven také sekerou a zlomky minimálně ze 2 nožů. Železné předměty se nacházely u chodidel. Hrobový kontext náleží do jihovýchodní menší části nekropole.

Rolnička kulovitěho tvaru je svařená ze dvou odlitých polovin (tab. 8: H15-1). Spoj není úplně dokonalý, což je patrné hlavně na vrcholu závěsného ouška a na 2 nepravidelných kruhových otvorech na maximálním průměru. Rolnička je zdobena výrazným reliéfním dekorem připomínajícím vrubořez. Mezi kruhovými otvory na maximálním průměru jsou základnou k sobě otočené 2 trojúhelníky. Tvoří motiv kosočtverce. Směrem od úchytného ouška a od opačného – spodního konce pláště rolničky, který je rozdělený do kříže, vybíhají 2 úzké listovité ornamenty ve tvaru písmene V. Mezi rameny »písmene V« se nachází vrchol výše zmiňovaných trojúhelníků. Motiv se opakuje celkem 4krát – na každé čtvrtině artefaktu.

Analogický exemplář se vyskytl na pohřebišti kolem 2. kostela v Mikulčicích – hrob č. 213. Jedná se o hrob dítěte v kategorii Infans II nacházející se východně od chrámu, kde byla lokalizována skupina hrobů datovaná do 10. století. Rolnička byla nalezena vně levé kyčle nebožtíka (Poláček – Marek 2005, obr. 25; Stloukal 1963, 124)⁴⁰.

⁴⁰ Za upozornění na nález děkuji PhDr. Nadě Profantové, CSC., z Archeologického ústavu AV Praha a za nezištné nalezení a poskytnutí přesné informace velmi děkuji PhDr. Marianu Mazuchovi, Ph.D., z Archeologického ústavu AV Brno, detašované pracoviště Mikulčice.

V obou případech byla zřejmě upevněna řemínkem/tkanicí k opasku a plnila funkci zvukového apotropaionu.

Štípaná kamenná industrie

Nálezy patřící do kategorie kamenné štípané industrie byly podrobně rozebrány v předcházejících kapitolách – v 7. kapitole po petrografické stránce a v 8. kapitole byly podrobeny morfologické analýze. V následující podkapitole se štípané industrii budeme věnovat hlavně v souvislosti s raněstředověkým funerálním kontextem – s jejím umístěním v hrobové jámě a její interpretací jako možných křesacích kamínků.

Nálezy artefaktů či manuportů kamenné štípané industrie (dále ŠI) byly evidovány v 7 hrobech (obr. 16). V kenotafu H7 se nacházel retušovaný artefakt pouze v zásypu hrobové jámy (tab. 3: H07-1). Na lokalitě byly prozkoumány komponenty náležící od paleolitu, neolitu přes eneolit až k starší době bronzové, takže ornice i podorničí byly bohaté na nálezy ŠI a je velmi pravděpodobné, že náležející artefaktu primárně nesouvisí s raněstředověkým kontextem.

ŠI ve výplni hrobu byla ještě nalezena při exkavaci hrobu H31. Zásyp obsahoval 3 kusy, čtvrtý exemplář byl součástí hrobového inventáře (tab. 19: H31-1, 20: H31- 15 až 17). Další nálezy ŠI jako prvku hrobové výbavy pochází z hrobů H10, H40, H47, H53 a H61 (tab. 4: H10-3, 26: H40-1, 34: H47-1 až 3, 37: H53-4 až 6, 42: H61-8). Kromě H47, kdy jednoznačně určení pohlaví

Obr. 16. Vyobrazení hrobů s výskytem kamenné štípané industrie v zásypu hrobové jámy i jako součástí hrobového inventáře (vizualizace P. Dresler).

Abb. 16. Die Gräber mit gespaltener Steinindustrie in der Verfüllung der Grabgrube sowie in der Grabausstattung (Visualisierung P. Dresler).

nebylo možné, se jedná vždy o mužský pohřeb v kategorii *Adultus I* až *Adultus II*⁴¹. Dvakrát byla ŠI identifikována v oblasti lumbální páteře či pánve a vždy to byl nález po 3 kusech kamenných artefaktů (H47 a H53). Mezi levou pánevní lopatou a levou rukou byl nalezen 1 retušovaný exemplář ŠI v hrobě H10. Mezi stehenními kostmi se nacházel úštěp z H31. Nalevo od lebky nebožtíka z H40 byl uložen manuport s přirezavělým zlomkem železa a konečně poslední evidované místo ŠI v hrobě bylo napravo od pravé paže (H61). Artefakty či surovina ŠI byly vždy uloženy společně nebo v bezprostřední blízkosti s nějakým typem železného předmětu, nejčastěji s nožem (5krát). Vyskytly se i případy kombinace s přezkou (2krát). V hrobě H61 se vedle ŠI objevily nůž i přezka (?) najednou. Nálezy ocílky na nemilanském pohřebišti nejsou evidovány.

Na některých artefaktech byly objeveny stopy po používání transversálním směrem (škrábání?). V liniích a striaci však nejsou viditelné stopy po rzi. Jednoznačné potvrzení o využití ŠI jako křesacích kamínků může dát pouze zevrubné trasologické studium těchto artefaktů.

Pokud je pozorování učiněné L. Kaňákovou Hladíkovou (viz 8. kapitola) blízké pravdě a výběr ŠI byl prováděný podle osobní volby na základě subjektivních preferencí, potom lze předpokládat, že ŠI v hrobech mohla plnit funkci symbolu či ochrany, spojenou s předkřesťanskými náboženskými zvyklostmi.

Dřevěná vědra s kovovým okutím

Pozůstatky po dřevěných vědrech v podobě železných zpevňovacích obručí, rukojetí, závěsných kování pro rukojeť byly nalezeny celkem v 10 hrobech (H8, H13, H21, H41, H45, H51, H52, H56, H61, H63). Tři hroby se nacházely v menší jihovýchodní části pohřebiště, zbylých 7 relativně bohatých hrobů uspořádaných do řad Z–V orientace bylo odkryto ve větší severozápadní části nekropole (obr. 17).

Pět hrobů patřilo mužským jedincům, dva ženským a ve třech případech se pohlaví nepodařilo určit. Pokud byl určen věk pohřbených, tak muži v hrobech s vědrem náleželi do kategorie *Adultus I* až *II*. Obě ženy byly zařazeny do věkové kategorie *Maturus II* (50–60 let).

Vědra byla obecně ukládána v místě chodidel, či v prostoru nalevo, napravo od chodidel, mezi chodidla nebo pod ně (místo mezi chodidla a stěnou hrobové jámy). Preference jedné strany, jednoho místa nebyla prokázána. Čtyřikrát byla vědra uložena v prostoru nalevo, třikrát napravo a třikrát v ose těla nebožtíka.

Variabilita jednotlivých kovových částí vědra je na pohřebišti poměrně velká. Vyskytlo se tam několik typů atáší, ukončení rukojetí i forem obručí.

Ve třech hrobech byla nalezena vědra s plechovými destičkovými závěsnými kováními. H8 byl mužský pohřeb, uložený do rakve. Vědro s plechovými atásemi bylo uloženo k nebožtíkovi do primárního dutého prostoru. Nalezeno bylo 13 zlomků z obručí a 2 z atáše – každé jiného typu (tab. 3: H08-1). Jedno závěsné kování bylo destičkové, obdélníkového tvaru s vykrojenou a rozeklanou spodní hranou. Pro zavěšení rukojeti sloužil oválný otvor. Druhá atáše nebyla kompletní. Byl to zlomek závěsného očka z železné ploché tyčinky. Je možné, že vědro bylo reparované a při opravě byl použit jiný typ závěsného kování. Zpevňující obruče byly vyhotoveny ve dvou šířkách 0,7 a 0,9 cm. Měly obloukovitý průřez s výraznou středovou hranou. Průměr obručí se

41 V případě H61 je mužské pohlaví určeno na základě hrobového inventáře – sekera, nůž, srp, vědro atd.

měřil velmi obtížně, kvůli jejich fragmentárnosti. Užší obruč mohla mít průměr 18 až 22 cm, širší obruč kolem 20 cm. Vědro mělo kruhový tvar ústí.

Dalším hrobem s destičkovými atásemi vědra je hrob H61. Podle terénních fotografií lze usuzovat, že dřevěné vědro mělo kónický tvar, zpevněný 3 železnými obručemi. Obruče byly vyrobeny z širokého tenkého plechu, nejširší obruč měla 3,1 cm (tab. 42: H61-9). Pro jejich fragmentárnost se nedá přesně určit, která obruč byla u dna a která u ústí. Průměr obručí se pohybuje od 17 do 19 cm. Zajímavostí je, že se našly fragmenty minimálně ze třech atáší. Identifikovatelná kování byla destičková, obdélníkového tvaru s rozeklanou spodní hranou, s kruhovým otvorem a bez otvoru. Z třetí atáše jsou patrná rozeklaná a prohnutá plochá ukončení.

Zbytky destičkových závěsných kování přirezavělých k tordované rukojeti s esovitým ukončením na obou koncích železného prutu byly nalezeny v hrobě H63 (tab. 44: H63-5). Určení tvaru vědra opět proběhlo na základě studia terénních fotografií. Zřejmě bylo kónické se 2 nebo 3 řadami železných obručí. Kruhové ústí vědra bylo okováno plechovým lemem.

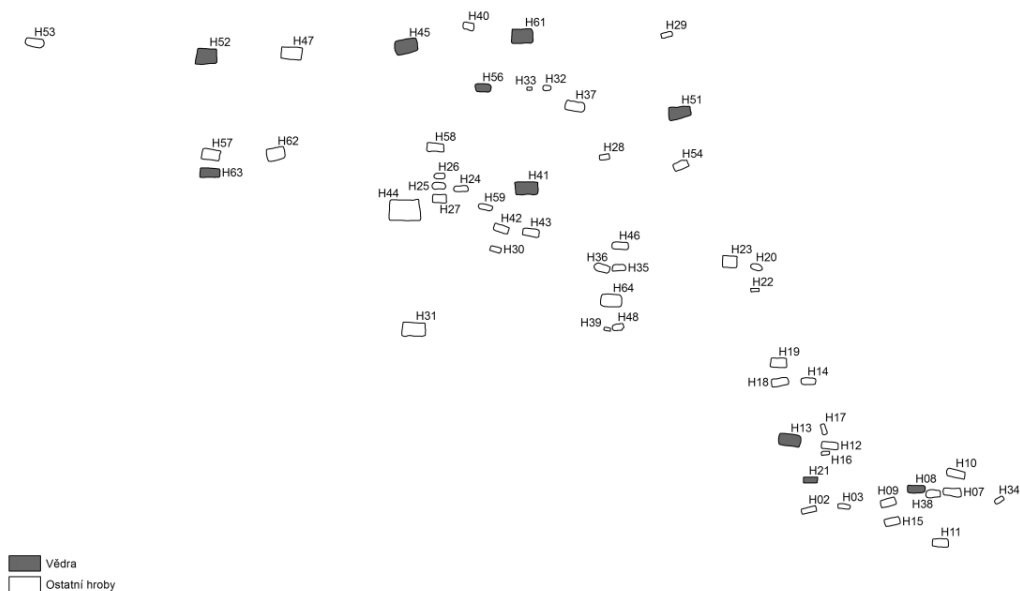
Jiným typem rozkovaných plechových atáší, které se na pohřebišti vyskytly, byla kování ve tvaru obráceného písmena T. Evidována jsou ze dvou hrobů. Jako součást hrobového inventáře byly vyzvednuty z hrobu H13, ve kterém po nebožtíkovi zůstaly pouze zlomky lebky. Postkranialní skelet byl zcela stráven. Na základě hrobové výbavy však řadíme celek k mužským hrobům. Vědro leželo v prostoru pod chodidly. Jeho původní tvar se určuje velmi obtížně, protože obruče jsou zachovány v 31 větších fragmentech a velkém množství malých zlomků. Nelze to určit ani z terénní fotografie. Tvar vědra byl porušen značnou korozí železných dílů, jejich rozpadem a následnými prostorovými transformacemi. Podle oblouku větších kusů obručí předpokládáme kruhový tvar ústí. Obruče s průměrem mezi 26 až 28 cm mají v průřezu plochý, mírně zaoblený tvar. Rukojeť je ukončena háčky.

V hrobě s mečem (H41) byly dána nebožtíkovi 2 vědra s atásemi typu obráceného T. Původně byla zřejmě vložena do sebe. Na fotodokumentaci je jasně viditelný pouze jeden exemplář. Při podrobném zpracování byla podle formy obručí a také rozměrů dobře odlišitelná 2 vědra, pracovní nazvaná vědro A a B.

Obě vědra měla analogické tvary závěsných kování (obrácené T) a také ukončení rukojeti v otvoru atáše. Rukojeti byly v kováních upevněny pomocí nýtu s hlavičkou ve tvaru pyramidy. Rozdílné bylo zpracování zpevňujících obručí. Vědro A bylo okováno úzkými obručemi obloukovitého průřezu (tab. 28: H41-4). Měření na větších zlomcích ukázalo, že vědro bylo zřejmě kónické. Průměr obručí byl 26 až 28 cm. Vědro B mělo ploché úzké obruče lukovitě zaoblené, s rýhou na vnitřní straně (tab. 27: H41-3). Průměr obručí se pohyboval mezi 21 až 23 cm, takže opět předpokládáme kónický tvar dřevěné dýhové nádoby. Na základě naměřených hodnot je pravděpodobné, že vědro B bylo vloženo do vědra A.

Hrobový inventář z nemilanské nekropole obsahoval i poměrně častý typ atáše – závěsné očko s rozkovanými a rozeklanými konci ve formě tzv. vlašťovčího ocasu (tab. 32: H45-2). Upevnění držadla do atáší bylo provedeno pomocí háčků na jeho koncích. Ústí vědra mělo patrně oválný tvar. Vědro bylo okováno 3 řadami zpevňujících obručí různé šířky (2,3 cm, 2,8 cm a 3,7 cm). Na části z nich byly v korozních produktech evidovány rozsáhlé otisky tkaniny. Protože obruče byly zachovány v malých zlomcích, pravděpodobný průměr byl naměřen pouze u obruče široké 3,7 cm, a to 25 cm.

V hrobě H21 byl objeven typ závěsného kování, které M. Hanuliak (2004, 190, obr. 213) považuje za relativně nejmladší formu atáše a jejichž výskyt v mladších fázích Velké Moravy stoupá,

Obr. 17. Vyobrazení hrobů s kovovými součástmi dřevěných věder (vizualizace P. Dresler).

Abb. 17. Die Gräber mit Holzeimerbeschlügen (Visualisierung P. Dresler).

na rozdíl od jiných typů kování. Jedná se o naplocho rozkovanou železnou tyčinku s meandrovitým očkem. Ramena ataše jsou vodorovná, jen mírně zvednutá k očku. Konce ramen jsou hákovitě ohnuté, zřejmě kvůli upevnění mezi dýhy vědra. Rukojeť tohoto exempláře byla ukončena nýty s pyramidovitou hlavičkou. Zpevňující obruče byly úzké a ploché a držely pohromadě kónické vědro s oválným ústím. Průměr obručí se pohyboval mezi 24–29 cm.

Poslední tři případy výskytu dřevěného vědra v rámci hrobového inventáře jsou zvláštní. Jedná se o 2 hroby starých žen (H51, H56) a 1 hrob zřejmě dospělého jedince neurčeného pohlaví (H52), kteří pravděpodobně byli vybaveni vědrem pouze symbolicky.

Žena z H51 byla do hrobu uložena s náhrdelníkem ze skleněných korálků, srpem, nožem a u levého chodidla ležela část obruče z vědra (tab. 35: H51-20). Fragменты měly plochý tvar o šířce 1,2 cm. Po přiložení jednotlivých zlomků k sobě nelze vytvořit uzavřený kruh nebo ovál.

Kousek ze železných součástí vědra byl odkryt i v hrobě H56, kde byla také uložena stará žena (s náhrdelníkem ze skleněných korálků, stříbrnou hrozníčkovou náušnicí a nožem). Opět se u levého chodidla nacházely fragmenty pravděpodobně z rukojeti (tab. 38: H56-5). Nebyly zde objeveny části s ukončením držadla, které se připevňovalo k závěsným kováním. Zlomky hranných tyčinek mohou být tedy zařazeny i do kategorie zpevňujících obručí. Pokud by skutečně zlomky patřily k rukojeti, nemuselo jít o symbolický milodar v případě, že vědro bylo celodřevěné a jen rukojeť kovová. Podle fotografií i podle charakteru nálezů lze vyslovit domněnku, že předmět byl vložen do hrobu v čase, kdy už pozbyl praktického využití.

Stejný závěr platí i v případě hrobu H52, kde byly v místě předpokládaných holení roztroušeny fragmenty železných obručí z vědra. Jedná se o typ plochých pásů s mírně zaoblenou vnější

stranou a obloukovitým průřezem (tab. 36: H56-1). Zlomky obručí byly deponovány vevnitř prostoru ohraničeného zachovanými zuhelnatělými zbytky dřevěné rakve.

Na nemilanské nekropoli se pohřbívalo na konci 9. a velmi pravděpodobně i na počátku 10. století. Dřevěná okovaná vědra jsou artefakty typické zejména pro starší a vrcholnou fázi velkomoravské éry. Je tedy zcela možné, že v čase kolapsu mojmírovských organizačních a mocenských struktur lidé do hrobů raději dávali zástupné milodary než-li funkční předměty. Svou roli mohla sehrát i stále více se prosazující křesťanská věrouka.

Keramické nádoby

Keramické nádoby byly v Olomouci – Nemilanech po železných nožích druhým nejběžnějším druhem artefaktů hrobového inventáře. Evidováno je 22 nádob nebo jejich velkých fragmentů ze 17 hrobů (obr. 18). Nejčastěji se objevovaly v ženských hrobech (8krát). Dětský pohřeb byl nádobou vybaven 5krát. V mužském hrobě se keramický hrnec vyskytl 3krát a v jednom případě zůstal hrob bez určení pohlaví. Víc než jedna nádoba byla evidována ve třech dětských hrobech, kde se nacházely 2 nádoby (H16, tab. 9: H16-1,2; H30, tab. 18: H30-1,2; H33, tab. 21: H33-1,2) a v jednom ženském hrobě, který byl vybaven až 3 nádobami (H37, tab. 24: H37-1 až 3).

Pokud se v hrobě nacházela pouze 1 nádoba, potom téměř vždy ležela v úrovni pohřbeného (2krát dnem vzhůru – miska v H2 a dvouuchá nádoba v H59). V případě výskytu víc než jedné nádoby v hrobě – jedna nádoba většinou ležela v úrovni těla, druhá, záměrně poškozená, v zásypu nad úrovní dna hrobové jámy. U hrobů H16 a H30 se rozbité nádoby nacházely v úrovni podloží, těsně u stěny hrobové jámy u chodidel. V hrobě H37 ležela v hloubce menší než dno hrobové jámy neúplná nádoba po pravé straně pravé paže. Ačkoliv v hrobě H52 byla jen 1 nádoba, nacházela se také nad úrovní dna těsně u stěny jámy v pravém dolním rohu, mimo širokou dřevěnou schránku, ve které byl pohřben nebožtík. Popsané případy patrně souvisí s pohřebním obřadem.

Při umístování nádob k nebožtíkovi do hrobové jámy byla mírně preferována pravá strana před levou (11 : 9). Ve dvou případech byly hrnce uloženy ve středové ose, v místě mezi chodidly a stěnou hrobové jámy. Pouze dvakrát se nádoba nacházela u horní poloviny těla. Oba případy jsou z hrobu H37. Malá rozbitá nádoba ležela napravo za lebkou a další neúplná nádoba se nacházela napravo od pravého humeru, těsně u stěny hrobové jámy. Dvacet zbylých nádob bylo uloženo v prostoru směrem od kolen ke kratší stěně u chodidel.

Keramické těsto

Na základě makroskopického pozorování keramiky vplynuly 3 základní materiálové skupiny, ze kterých byly nádoby vyráběny.

Pro první a nejpočetnější skupinu (73 %) je typická keramická hmota s hojnou příměsí slídy, drobných, větších oblých zrn křemene a jiných hornin, což naznačuje, že hlína byla pravděpodobně ostřena říčním pískem. Velmi sporadicky se objevují i stopy po vyhořelém organickém ostrivu (tab. 9: H16-1). Tato keramická hmota je pro Olomouc a okolí v 9. století typická⁴². Nádob vyrobené z tohoto těsta měly různou kvalitu. Dobře vypálené exempláře mají světle šedou až béžovou barvu s možným výskytem tmavých skvrn. Méně kvalitní výpal byl zaznamenán u nádob, jejichž povrch měl šedou nebo šedohnědou barvu. Špatně vypálené nádoby byly tmavě šedé s případnými hnědými až okrovými skvrnami na povrchu. Pro mladohradištní období de-

42 Za konzultaci děkuji Mgr. Richardu Zatloukalovi, Ph.D., Národní památkový ústav Olomouc.

finoval v Olomouci obdobnou keramickou třídu s přidáním malým množstvím tuhy i J. Bláha – keramická skupina II (*Bláha 1980*, 303).

Druhou skupinu nádob tvoří výrobky z plavené hlíny, kde bylo také použito ostření říčním pískem, který ale nebyl tak hrubý jako v první keramické skupině (cca 23 %). I zde se objevují stopy po použití organického materiálu (tab. 40: H59-1). Minimálně v jednom případě byla nádoba potažena a vyhlazena tenkou vrstvou jemně plavené hlíny. Jedná se o neúplnou nádobu se 2 uchy z H03, kde byl tento pracovní postup sledovatelný na lomu hrdla (tab. 2: H03-1). Nádoby z této skupiny mají světlý povrch. Jsou světlé béžové, okrové až světle oranžové a místy mohou mít na sobě skvrny tmavších odstínů své základní barvy (H03, tab. 2: H03-1; H30 – obě nádoby, tab. 18: H30-1,2; H59, tab. 40: H59-1; H37 – nádoba 2, tab. 24: H37-2). Vesměs jsou dobře vypáleny. Tato skupina je velmi podobná charakteristice IV. keramické třídy J. Bláhy (*1980*, 303) pro mladohradištní Olomouc.

Poslední keramickou skupinu tvoří pouze jediný exemplář. Jedná se o lahovitou nádobu z hrobu H37 (tab. 24: H37-3). Výrobek řemeslné kvality byl vytvořen z jemně plavené hlíny s příměsí slídy a křemenných zrn. Nádoba měla jemný krupičkovitý povrch. Má oranžovou barvu. Pouze na dvou místech jsou vedle sebe tmavší šedé skvrny, způsobené pravděpodobně tím, že láhev při vypalování byla postavena příliš blízko k další nádobě či k stěně pece.

Způsob výroby

Na pohřebišti byly do hrobů dávány jak nádoby uhnětené pouze v ruce (2krát – tab. 24: H37-1, 26: H39-1), tak nádoby tvarované do konečného tvaru obtáčením na pomalém kruhu (14krát – cca 63 %), ale také i nádoby vytáčené na rychlém hrncířském kruhu (6krát – cca 28 %). Například v hrobě H37 se vyskytly 3 nádoby vyrobené všemi třemi popsányými způsoby (tab. 24).

Tvary nádob

Pro nemilanskou nekropoli jsou typické široké situlovité tvary nádob s maximální výdutí v horní třetině těla (cca 41 %), např. tab. 9: H16-2, 10: H17-1, 21: H33-1, tab. 34: H48-1 apod. Tento tvar nádob zaznamenává svůj progres kolem počátku 10. století (*Balcárková 2013*, 787). Vedle forem s širokým ústím se objevují i klasické velkomoravské profilace – vázovitá, vejčitá, soudkovitá (cca 41 %), např. tab. 7: H14-2, 9: H16-1, 11: H19-1, 16: H27-1 apod. Čtyři nádoby pak mají pro moravskou oblast 9. století neobvyklé tvary. Jedná se o 2 vysoké nádoby s poměrně úzkým hrdlem a širokou maximální výdutí. V místě pod hrdlem a těsně nad maximální výdutí začínají a končí 2 nalepená válečková ucha (tab. 2: H03-1, 40: H59-1). Dalším výjimečným exemplářem je láhev na odsazené nízké nožce s nálevkovitě seříznutým okrajem z H37 (tab. 24: H37-3). Jako milodar se v hrobě objevila i miska (H2, tab. 1: H02-3). Miskovité tvary se objevují v hrobových kontextech po celou dobu trvání Velké Moravy, jejich procentuální zastoupení je však velmi malé (*Hanuliak 2004*, 183; *Ungerma 2007*, 183).

Okraje

Okraje nádob z hrobů mají profilaci běžnou pro období konce 9. a poč. 10. století (*Balcárková 2013*, 787). Zvláštní typ okraje nebyl zaznamenán ani u mimořádných forem keramiky. Všechny zaznamenané typy okrajů jsou uvedeny v následující textové tabulce.

Typy okrajů na nádobách z pohřebiště Olomouc – Nemilany
prohnutý, válcovitě seříznutý
vytažený, válcovitě seříznutý, vytažená horní hrana
prohnutý, nálevkovitě seříznutý, vnitřní strana okraje – žlábek
vytažený, kuželovitě seříznutý
vytažený, kuželovitě seříznutý, vytažená spodní hrana
převislý, kuželovitě seříznutý
mírně prohnutý, kuželovitě seříznutý
prohnutý, kuželovitě seříznutý
vytažený, zaoblený
prohnutý, zaoblený
vytažený zaoblený se žlábkem uvnitř hrdla

Textová tabulka 4: Typy okrajů na nádobách z pohřebiště Olomouc – Nemilany.

Tabelle 4: Die Randtypen auf Gefäßen aus dem Gräberfeld in Olomouc – Nemilany.

Výzdoba

Pouze jediná nádoba nenesla na povrchu žádnou výzdobu (jen značka na dně), a to neúplná nádoba se 2 uchy z hrobu H3. Všechny ostatních 21 nádob bylo na povrchu nějakým způsobem zdobeno.

Nejčastějším výzdobným motivem je vzájemná kombinace hřebenových vlnic a pásů nebo dvojité vlnovky s pásem hustých rýh či hřebenové vlnice s pásem hustých rýh (7krát). Výzdoba byla provedena dvouhrotým nebo vícehrotým nástrojem, důraz je však kladen na střídání ornamentu vlny a linie. Uvedený motiv se velmi často vyskytuje na vrcholné velkomoravské keramice i v období kolem přelomu 9. a 10. století (např. *Macháček 2001*, 209–210, 214–218). Zdobená je většinou horní a maximální výduť, případně ještě horní polovina spodní výdutě nádoby, např. tab. 21: H33-1,2, 11: H19-1, 10: H17-1, 9: H16-2, 7: H14-2. Ornament se stejnou měrou objevuje jak na širokých, tak i štíhlých tvarech hrnců. Je zajímavé, že všechny hroby s touto výzdobou – kromě H33 – se nachází v jihovýchodní menší části pohřebiště.

Hřebenová vlnice opakovaná ve 4 pásích byla evidována jen jednou na široké nádobě z hrobu H57 (tab. 39: H57-3).

Variací střídání rýh a vlnic je zdobená lahvovitá nádoba z hrobu H37 (tab. 24: H37-3). Výzdoba začíná jemnými hustými rýhami hned pod úzkým hrdlem a pokračuje až na konec horní výdutě. Na maximální výduti rýhy střídá dvojitá hustá, středně vysoká, zašpičatělá vlnovka dvakrát za sebou. Pod maximální výduti se znovu objevuje úzký pás jemných rýh a na spodní výduti ho střídá opět dvojitá vlnovka a širší pás rýh. Podobná výzdoba se objevila i na láhvi z porušeného hrobu z Cíferu na jihozápadním Slovensku (*Hanuliak 2004*, tab. XVIII: 18). Zmíněná nádoba má ale ostřejší profilaci a zdužené hrdlo, na kterém jsou drobné hřebenové vpichy.

Výrazným typem výzdoby na keramice z pohřebiště je motiv rýhy vyplňující celé tělo nádoby, tzv. šroubovice. Rýhy mají šířku od 0,1 do 0,3 cm. Hrnce z hrobů H30 a H11 jsou pokryty rýhami hustě vedle sebe (tab. 5: H11-1, 18: H30-1,2). Nádoba z H43 má na sobě široké a hluboké rýhy ve velkých a nepravidelných rozestupech (tab. 30: H43-8). Rýhování od hrdla až po dno eviduje-

me na 3 štíhlých vázovitých a soudkovitých nádobách a na jedné velké, zřejmě situlovité nádobě, ze které zůstalo pouze dno se spodní výdutí.

Na nemilanských nádobách se objevil i ornament hřebenového vpichu, a to celkem 3krát. Dvakrát v kombinaci s rýhami a jednou se 2 řadami zašpičatělých, obloukovitých, středně vysokých hřebenových vlnic. Na velké situlovité nádobě, zachované pouze ve fragmentech, se na horní výdutí nachází 4 řady vpichů a na spodní výdutí 6 širokých řídkých rýh (tab. 24: H37-2). Na ručně vyráběném hrnci z H39 jsou drobné a husté hřebenové vpichy ve 2 řadách. Na horní a maximální výdutí a těsně pod ní probíhají 3 výrazné rýhy těsně vedle sebe (tab. 26: H39-1). Na široké nádobě z H48 je pouze 1 řada hustých vpichů těsně nad maximální výdutí. Pod vpichy jsou 2 řady výše popsáných vlnic (tab. 34: H48-1).

Výzdobný motiv jednoduché vlnovky je na pohřebišti také zastoupen. Situlovitá nádoba z H52 má na sobě 3 středně vysoké, velmi řídké vlnovky v širokých rozestupech. Čtyři centimetry nad dnem je vyrytá široká linie (tab. 36: H52-2). Kombinace vlnovky s rýhou je i na štíhlé vázovité nádobě z H27. Na horní výdutí se nachází nepravidelná, nízká hustá vlnovka ve 2 pásech. Pět řídkých rýh je pod vlnovkami na maximální a na spodní výdutí (tab. 16: H27-1). Dvěma pásy neumělých nepravidelných špičatých vlnovek je na horní výdutí vyzdobena v ruce hnětená malá nádoba z H37 (tab. 24: H37-1).

Jedna rýha těsně pod okrajem se nachází na dvouuché nádobě z H59 (tab. 40: H59-1). Ta zřejmě souvisí s obtáčením ústí nádoby.

Značky

Třinácti nádobám značka na dně chybí. Zbylých 9 nádob je opatřených značkou různě jednoduchou či složitou.

Na čtyřech dnech nádob jsou čitelné jednoduché kruhové značky nebo kruh spojený s motivem linie. Dno kónické misky z H2 a situlovité nádoby z H16 má značku ve formě jednoduchého kruhu o průměru 6,5 cm (tab. 1: H02-3, 9: H16-2). Tvar kruhu nebo zaobleného čtverce s náznakem linie přepůlení vnitřní plochy geometrického útvaru je vyobrazen na dně hrnce z H14 (tab. 7: H14-2). Průměr kruhu je 5,5 cm. Jiný znak kruhu s průměrem 6,2 cm, který je v jedné polovině doplněn dvěma paralelními liniemi, se nachází na nádobě z H19. Jedna z nich vede pouze do poloviny kruhu (tab. 11: H19-1). Všechny evidované kruhové značky patří k hrobům z jihovýchodní menší části pohřebiště.

Složitější kombinace linií pospojovaných do různorodých obrazců se vyskytly na 5 nádobách. Na 4 z nich je vyobrazen motiv překřížených čar do tvaru širokého písmene X a tento základní ornament je dokreslován dalšími příčnými rameny, spojujícími konce ramen znaku X. Ve dvou případech se jedná o identické značky, a to na nekompletní velké široké nádobě zdobené hustým rýhovaním z H30 (tab. 18: H30-1) a štíhlém hrnci s řídkým rýhovaním (tab. 30: H43-8). Dno hrnce je bohužel poškozeno a kus značky chybí, ale i tak je po přiložení překreslených značek ne sebe zřetelně jejich splynutí. Značka je v obou případech umístěná excentricky. Motiv má podobu tří trojúhelníků spojených jedním vrcholem s přečnivajícími úsečkami odvěsen. Hroby se nacházely blízko sebe. V hrobové jámě H43 byl pohřben muž (20–30 let), v hrobě H30 malé dítě, staré do jednoho roku. Výzdoba nádob je velmi podobná, značky na dnech stejné – je tudíž pravděpodobné, že zde byli pochováni blízcí rodinní příslušníci, členové širší *familie* nebo odběratelé keramického zboží pocházejícího ze stejného pramene.

Podobně vypracovaná značka byla zaznamenána např. na nádobě nalezené v objektu 38 v Lesní školce na Pohansku u Břeclavi⁴³, nebo na dně hrnce z objektu VIII z Olomouce – Mořického náměstí, který je datován do 2. poloviny 11. století (*Bláha 1980*, 306, tab. V: 1). Variace motivu byly tedy používány ve středohradištním i mladohradištním období v prostoru jižní Moravy i Olomoucka.

Příbuzná, ne však identická značka se značkami z H30 a H43 se nachází na poškozené dvouuché nádobě z H3 (tab. 2: H03-1). Znak připomíná široké písmeno X – dvě překřížené linie. Dva vrcholy ramen jsou doplněny do dvou sousedících trojúhelníků.

Překřížené čáry doplněné příčnými rameny do tvaru tzv. přesýpacích hodin nebo dvoubřité sekery se nachází na dně situlovité nádoby z H16 (tab. 9: H16-1). Motiv přesýpacích hodin je doplněn o 3 paralelní linie – jedna je rovnoběžná s příčným ramenem, druhá začíná v bodě křížení a pokračuje k okraji dna a třetí je vlastně prodloužením druhého příčného ramene.

Na druhé dvouuché nádobě z H59 se také nachází značka na dně. Je však velmi špatně čitelná. Zdá se, že je zde vyobrazen excetricky umístěný obdélník. Ve středu dna je malý čtverec rozdělený na 4 malé čtverečky (motiv okénka). Obdélník se čtvercem jsou propojeny středovou dělicí čarou centrálně umístěného čtverce (tab. 40: H59-1). Obrazec patrně pokračuje i na další polovinu dna, tam je ale nezřetelný.

Většina nádob se značkami (6 kusů) byla nalezena v hrobech jihovýchodní skupiny. Patří sem všechny kruhové značky a dva podobné motivy sestavené z „širokého písmene X“ a doplňujících linií. V severozápadní skupině bylo značek na dně o polovinu méně. Dvě z nich jsou identické a zároveň se přibližují k motivu znázorněnému na dnech dvou nádob z menší jihovýchodní části pohřebiště. Na příkladě značek se tu potvrzují námi vydělená dvě uskupení hrobů, která jsou na jedné straně odlišná, na straně druhé mají i znaky vzájemného propojení.

Neobvyklé nádoby

Jak již bylo několikrát zmíněno výše, na pohřebišti byly objeveny 4 keramické nádoby, které se na našem území na slovanských raněstředověkých pohřebištích vyskytují málo nebo ojediněle.

Prvním a nejméně neobvyklým tvarem je kónická miska z hrobu H2. Spolu s železným srpem tvořila součást hrobové výbavy mladé nedospělé dívky. Nádoba je vysoká 7,6 cm, průměr ústí je 12,2 cm, stěny rovné kónické, okraj je kuželovitě seříznutý, převýslý. Dno je odsazené, se značkou. Cca 1,5 cm pod okrajem se nachází široký pás hustých rýh. Podobné kónické misky zdobené pásem rýh byly např. objeveny při výzkumu pohřebiště z 10. – 11. století Nitra – „*Pod Zoborom*“ (*Čaplovič 1954*, tab. IV: 3, V: 2). Chybí jim však odsazení dna a také mají jinou profilaci okraje. Další analogický tvar i s odsazením dna pochází z území Bulharska z lokality Zlatna Livada, ležící cca 200 km jihovýchodně od Sofie (10. – 11. stol.)⁴⁴. Miska má však pouze jednoduchý zaoblený okraj. Jisté společné znaky s nemilanskou miskou má i žárem deformovaná miska ze sídliště Edelény – Borsod, Maďarsko (*Wieczorek – Hinz 2000*, 65, Abb. 03.01.06). Asi nejbližší analogií k misce z H2 je nález ze sídliště z 10.–11. století Orhei – „*Petruha*“ v Moldavsku, v oblasti severně od dunajské delty (*Spinei 2009*, fig. 12: 12).

43 Nepublikováno. Za upozornění na motiv značky děkuji Michalu Hlavicovi, který téma značek na dně keramických nádob z Břeclavi – Pohanska zpracovává ve svojí magisterské práci.

44 Za odbornou konzultaci a poskytnutí zajímavých informací velmi děkuji Asst. Prof. Rumyaně Koleve, Ph.D., Sofia University „St. Kliment Ohridski“.

Velmi blízkou podobnost s nádobou z hrobu H2 má i exemplář z pohřebiště Aasbergu v Brandenbursku, ten ovšem pochází z tradičního milieu západních Slovanů a je datován do staršího období (*Váňa 1958*, 205–206, obr. 8: 3). Pro nemilanskou misku ale bude reálnější kulturní působení z Karpatké kotliny a z prostoru Balkánu, kde se v 9. – 10. století mísily jak nomádské (Bulhaři, Staří Maďaři, Pečeněgové apod.), tak slovanské tradice výroby keramiky se silným vlivem byzantského hrnčířství (*Grigorov – Dimitrov 2013*, 124–125).

Nápadným tvarem keramiky z hrobů nemilanské nekropole jsou 2 dvouuché nádoby. Kompletní nádoba z H59 (tab. 40: H59-1) je vysoká 22,1 cm, průměr ústí 8 cm. Je poměrně těžká, váží 1569 g. Maximální průměr, který se nachází ve středu nádoby je 16,4 cm, průměr dna 10,6 cm. Válečkovitá ucha byla nalepena po vypracování těla nádoby. Jediným výzdobným motivem je široká rýha těsně pod okrajem, která ale patrně souvisí s dotáčením hrdla a okraje na pomalém kruhu. Na dně je špatně čitelná značka. Vyrobená je z plavené hlíny ostřené jemným pískem. Vypálená je do světleokrové barvy s tmavěšedými skvrnami.

Druhá nádoba stejného typu z H3 je bohužel poškozená. Hrob byl mělce založen a při skrývce byla část kostry poničena. Stejný osud patrně potkal i poměrně velkou a mohutnou dvouuchou nádobu (tab. 2: H03-1). Chybí část hrdla a okraj nádoby, ucha však zůstala zachována. Nádoba je nezdobená a na dně je značka. Vyrobená byla ze stejného materiálu jako nádoba z H59. Díky poškození můžeme studovat vnitřní strukturu keramiky. Na lomu je patrné zvrstvení. Uvnitř nádoby je zřetelná 0,2 cm široká vrstvička oranžové barvy, střed je béžový a směrem k povrchu nádoby se barva změní na okrověsvětleoranžovou o síle cca 0,1 cm. Zdá se, že povrch nádoby byl upraven a vyhlazen jemnějším hrnčířským materiálem. Rozměry nádoby jsou: výška 17,1 cm, průměr maximální výdutě 14,2 cm a průměr dna 11,1 cm. Nádoba v fragmentárním stavu váží 1071 g.

Zlomek ucha z nádoby tohoto typu byl nalezen také v dětském hrobě H30. Ucho leželo na záměrně rozbité nádobě, která byla uložena nad úroveň dna hrobové jámy u kratší stěny při chodidlech (tab. 18: H30-4).

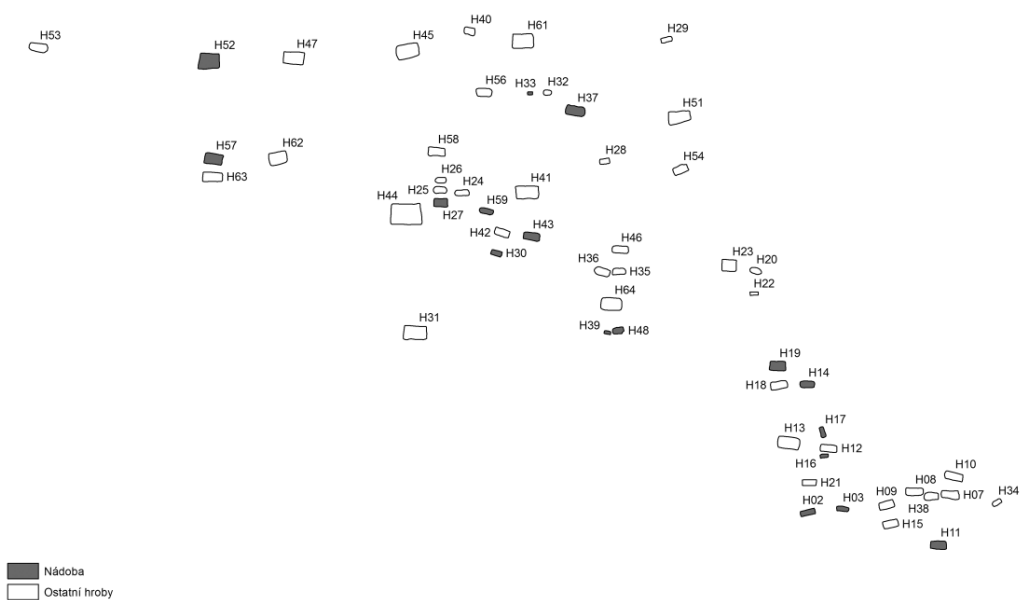
Tyto exempláře, jakož i další analogické nálezy ze střední Moravy, podrobně zpracoval P. Kouřil (2003, 126–134, obr. 12; 2008, 125, obr. 14). Proto zde jenom stručně shrneme dosud platné závěry o původu nádob na moravské poměry neobvykle formovaných.

Keramiky tohoto typu se vyskytla na pohřebištích v širším zázemí raněstředověké olomoucké centrální aglomerace (Náměšť na Hané, *Dohnal 2001*, 284, obr. 35; Olomouc – Slavonín a Nemilany). Nejbližšími analogiemi k moravským nálezům jsou nádoby ze staromaďarských kontextů z východního Slovenska – Streda nad Bodrogom (*Fodor 1996*, 138–139, fig. 2; *Mesterházy 1975*, 106–108, 7. ábra), Čierna nad Tisou (*Fodor 1996*, 129, fig. 1; *Mesterházy 1975*, 104–105, 2. ábra), z Maďarska, lokalita Edelény – Borsod (*Fodor 1996*, fig. 5), případně také nález dvouuché amforovitě nádoby s žebírkovitě členěným hrdlem z polské Przemysle (*Koperski – Parczewski 1978*, ryc. 4). Kořeny těchto amforovitých nádob sahají do východní Evropy k řekám Don a Dněpr, do oikumeny raněstředověké kultury Saltovo–Majaky, která v sobě nese dědictví Onogurů, Chazarů, Pečeněgů, iránských Alanů, ale také Slovanů. Vliv této kultury je patrný i na bulharské hrnčířské produkci 8. až 10. století, kde se rovněž objevují břichaté nádoby s úzkým hrdlem a 2 uchy bez výzdoby i s výzdobou podobnou té, která se nachází na exempláři ze Stredy nad Bodrogem či z Náměště (*Važarova 1976*, 387–389). Na vývoji dvouuchých nádob mohlo mít svůj podíl i kulturní působení z prostředí Byzance, buď v podobě převzatých a transformovaných myšlenek, nebo formou výroby

na zakázku pod přímým dohledem byzantských hrnčírů. V Plisce v 9. století fungovala hrnčírská dílna produkující amforovité a lahvovité nádoby ve velkém. Forma nádob vycházela z byzantských předloh, byzantští řemeslníci se však museli přispůsobit vkusu bulharské elity, pro kterou zde pracovali (*Grigorov – Dimitrov 2013*, 121–126). Geneze nádob ze střední Moravy tak pravděpodobně měla poměrně dlouhou cestu – z Levédie přes Etekköz a Karpatskou kotlinu až na Olomoucko.

Velmi výrazným a jedinečným prvkem bohatého keramického inventáře z H37 je na rychlém kruhu točená lahvovitá nádoba oranžové barvy (tab. 24: H37-3). Baňatá láhev s vytaženým, kuželovitě seříznutým okrajem a s širším hrdlem, stojící na 1 cm vysoké kruhové nožce, je 17,5 cm vysoká. Průměry ústí, maximální výdutě a dna mají hodnotu 7,5–13,3–8,5 cm. Vyrobená byla z keramického těsta s obsahem slídy a větších i menších křemenných zrn. Celý povrch má jemný krupičkovitý charakter. Zdobená je téměř po celém těle. Strídají se zde motivy vlny/vlnice a linie/rýhy, které jsou typické pro okruh lahví a lahvovitých nádob vycházejících z kořenů slovansko-avarské keramiky ovlivněné provinciálním, potažmo byzantským tvaroslovím (*Váňa 1956*, 142; *Grigorov – Dimitrov 2013*, fig. 13).

Keramika z hrobových výbav celkově datuje dobu využívání tohoto funerálního areálu do desetiletí kolem roku 900.

Obr. 18. Vyobrazení hrobů s nálezy keramických nádob nebo jejich velkých fragmentů (vizualizace P. Dresler).

Abb. 18. Die Gräber mit keramischen Gefäßen oder großen Keramikfragmenten (Visualisierung P. Dresler).

Zvířecí kosti

Informace o přítomnosti zvířecích kostí v hrobovém inventáři jsme čerpali z databázových zápisů, z osteologického posudku přiloženého k nálezné zprávě jako Příloha 3 (*Petříčková nedat.*)

a také z antropologického posudku, který taktéž patří do náleзовé zprávy jako Příloha 1 (*Horáčková – Vargová nedat.*).

Milodar ve formě zvířecí oběti či masa byl zaznamenán v 9 hrobech (H9, H47, H52, H54, H56, H57, H58, H63 a H64). Všechny hroby kromě jednoho (H9) se nacházely v severozápadní větší části pohřebiště (obr. 19). A všechny hroby s pozůstatky zvířat patří do skupiny nejbohatších či relativně bohatých celků. Výjimkou je kenotaf H54, který obsahoval pouze zvířecí kosti.

V Olomouci – Nemilanech se zbytky masitých milodarů nacházely především v ženských hrobech (3krát). Toto tvrzení by se mohlo změnit, pokud by bylo možné přiřadit do správné kategorie neurčené jedince, kteří byli také obdarováni masem (3krát). Dvakrát byly zvířecí kosti identifikovány v mužském hrobě (H9, H64⁴⁵). A jednou se vyskytly v H54, který neobsahoval žádnou lidskou kostru.

Zvířecí kosti pocházely výhradně z hrobů dospělých lidí. Téměř vždy to byly kosti kura domácího. Podle osteologického posudku se do hrobu nejčastěji ukládaly celé pŕlky s nohou, křídlem a částí hrudi (textová tabulka 5). V hrobě H64 byla k nebožtíkovi uložena levá polovina těla kura. Jiný druh domácího zvířete byl identifikován jen v H57, kde se mezi lýtkovými kostmi ženy spolu se zbytky kura domácího nacházelo také minimálně 5 žeber z hovězího dobytka. Je tedy evidentní, že se jednalo o potravinové masité milodary.

Číslo hrobu	Pohlaví	Druh zvířete
H52	neurčeno	kur domácí: tibiotalus, tarsometatarsus, humerus
H54	bez kostry	kur domácí, juvenilní jedinec: hrudní obratel, humerus, ulna, coracoid, femur, pelvis, radius, scapula, tibiotalus
H56	žena	kur domácí: femur, tibiotalus, humerus, coracoid, ulna, radius, scapula, krční obratel
H57	žena	kur domácí: femur, ulna, tibiotalus; tur domácí: asi 5 žeber
H58	žena	kur domácí: tibiotalus, coracoid
H63	neurčeno	kur domácí: tibiotalus, humerus, femur, synsacrum, sternum
H64	muž	kur domácí: ulna, femur, tibiotalus, radius, humerus, tarsometatarsus a 4x falanx – všechny kosti z levé poloviny těla
H9	muž	drť zvířecích kostí identifikována při antropologickém rozboru
H47	neurčeno	zv. kost pod pravou tibíí a fibulou – údaj z databáze, je viditelná i na fotografii

Textová tabulka 5: Osteologické určení zvířecích kostí z hrobů (podle *Petříčková nedat.*, Příloha 3).

Tabelle 5: Osteologische Bestimmung der Tierknochen aus Gräbern (nach *Petříčková o. J.*, Beilage 3).

Jako místo uložení zvířecích ostatků byla preferována pravá strana hrobové jámy – celkem 4krát (pravé lýtko, chodidlo, prostor pravého dolního rohu hrobu). Jednou byly kosti kura nalezeny nalevo od levého ramene, jednou byly uloženy na pánvi a jednou nebylo místo nálezu evidováno. V případě kenotafu H54 se zvířecí kosti nacházely v severozápadním kvadrantu hrobové jámy, tedy nalevo od hypotetické levé horní poloviny lidského těla.

⁴⁵ Jeho zařazení mezi muže ale proběhlo na základě výskytu zbraní v hrobové výbavě. Antropologické pohlaví nebylo určeno kvůli značné dekompozici kosterních pozůstatků.

O konkrétním významu masitých milodarů se můžeme pouze dohadovat. Obě zvířata, jak kur, tak tur, byla považována v slovanském tradičním náboženství za bytosti s určitým ochranným, symbolickým významem. Kohout (slepice) byl v tradičním slovanském náboženství chápán jako znak síly, která sloužila k ochraně před démony a zlými silami obecně. Tur (býk) byl symbolem obnovy, plodivé síly, ochráncem zemřelých (Váňa 1990, 148; Beranová 1988, 231–232). Je tedy pravděpodobné, že právě pro tyto vlastnosti byli vybíráni pro smuteční stravu a také jako prvek pohřební výbavy.

Obr. 19. Vyobrazení hrobů s nálezy potravinových milodarů (zvířecí kosti, skořápky vajec) v kombinaci s keramickou nádobou (vizualizace P. Dresler).

Abb. 19. Die Gräber mit Lebensmittelbeigaben (Tierknochen, Eierschalen) in Vergesellschaftung mit Keramikgefäß (Visualisierung P. Dresler).

Skořápky vejce

Vaječné skořápky byly objeveny pouze ve dvou hrobových kontextech (obr. 19). V hrobě starého muže s nožem (H9) a mladého muže s mečem (H41). V případě hrobu H9 se skořápky podle informací z databáze nacházely u levé ruky nebožtíka. Je možné, že muž vajíčko držel přímo v ruce. Místo uložení vajíčka v H41 nebylo evidováno. Výskyt tohoto typu milodaru v hrobě je popsán v osteologické příloze náleзовé zprávy (*Petříčková nedat.*, Příloha 3).

Význam milodaru v podobě vajíčka je tradičně spojován s předkřesťanskou, ale také raněkřesťanskou tradicí, kde bylo považováno za symbol obnovení či vzniku nového života. Možná mělo ulehčovat přerod z jednoho druhu existence do druhé, fungující v zászvěti (*Hanuliak 2004*, 194).

Ojedinělé předměty a artefakty s nejasnou interpretací

Bronzový kroužek

V hrobě H51 se v prostoru lebky kromě 17 skleněných korálků (viz výše *Skleněné korálky*) nacházel i drobný kroužek vyrobený z kulatého bronzového drátku stočeného do zploštělého kroužku (tab. 35: H51-21). Průměr drátku je 0,15 cm. Kroužek měří 1,1 × 0,8 cm a váží 0,4 g.

Pravděpodobně se jedná o závěsné ouško na přívěsek, který byl součástí náhrdelníku. Žádný drobný předmět s navlékacím otvorem nebyl při odkrývání hrobu nalezen. Závěsek mohl být vyroben z materiálu podléhajícího snadné dekompozici.

Bronzové plíšky

Dva drobné obdélníkové bronzové plíšky, každý se 2 probitými otvory, byly nalezeny v hrobě H51. Ležely spolu se zlomky železného nože, fragmentem obdélné přezky (?) a kusem ŠI v prostoru mezi předpokládanou pravou paží a stěnou hrobové jámy (tab. 41: H61-1).

Plíšky mají obdélníkový tvar. Jeden je o trochu menší, liší se délkou. Rozměry plíšků jsou 1,65 × 1 cm a 1,5 × 1 cm. Každý má 2 probité otvory. Jeden otvor na plíšku je vždy menší. Na větším exempláři jsou to průměry 0,25 cm a 0,2 cm, váha 0,6 g. Na menším kousku plechu měří průměr otvorů 0,2 cm, 0,15 cm, váha 0,4 g. Otvory jsou umístěné centrálně podle delší osy každého ze zlomků. Stopy po nýtech nebyly identifikovány.

Obě boční kratší strany plíšků jsou nepoškozené. Na delších stranách je patrný lom, jako kdyby se plíšky zlomily v místě většího otvoru, umístěného do středu delší strany. Není úplně zřejmé, zda strany delších stran plíšků jsou poškozeny transformačními procesy nebo byly ulomeny záměrně, v čase jejich používání. Interpretace těchto nálezů je obtížná (viz výše *Přezky s nejasným využitím*). Podobné bronzové plíšky se nacházejí na staromaďarských nekropolích v hrobech jezdců (*Točík 1968, 52, Taf. XLVII: 1–10; Fodor 1996, 412, fig. 2*). Používaly se jako ozdobné nášivky koňského postroje. Mohly však tvořit dekoraci i na jiných předmětech, jako např. opasek, oděv, malé skříňky na drobné předměty, nábytek apod.

Bronzové kuličky

Nález předmětu v podobě kuličky vyrobené z bronzu či mědi byl učiněn ve dvou hrobech – v ženském hrobě H58 (20–30 let) a u pohřbu dítěte (2–3 roky). V případě exempláře z hrobu dospělého jedince nebyla kulička objevena in situ. Nalezena byla při mytí lebky v průběhu antropologického výzkumu. Protože ani jeden předmět není opatřen navlékacím otvorem, nepovažujeme je za korálky.

Exemplář z dětského hrobu H28 má nepravidelný kulovitý tvar tvořený nepravidelně umístěnými malými ploškami. Průměr kuličky se pohybuje mezi 0,6 až 0,7 cm. Váží 0,6 g. Zřejmě je odlitá v celku. Nalezena byla v levé spodní části hrudního koše. V prostoru mezi hrudníkem a pánví je na dokumentačních fotografiích vidět další drobné kousky zelené barvy, které patrně pro svou fragmentárnost nemohly být z hrobu vyzdviženy a následně evidovány. Mohlo se jednat o zbytky analogických artefaktů, jako je výše popisovaná kulička, nebo také o drobné zlomky stěn rolničky z tenkého plechu.

Artefakt z H58 připomíná svým tvarem olivu. Složený je ze 2 svařených polokoulí. V podélné ose měří kulička 1,05 cm a maximální průměr činí 0,75 cm. Předmět váží pouze 0,4 g. Na povrchu předmětu nejsou viditelné žádné stopy po uchycení či přivaření k jinému/na jiný artefakt. Kovová kulička snad tvořila součást artefaktu upevněného na čepec, čelenku či rubáš. Snad se jednalo o předmět podobný rolničce, který vydával ochranný zvuk. Zvyk nošení rolniček, zvonků anebo jiných analogických předmětů vydávajících zvuky na ochranu proti zlým silám či proti nemoci je jedním z archetypálních jevů archeologicky doložených od pravěku do dob nedávno minulých (Křížová 2011, 141–143, obr. 29; Smetánka 2003, 11–16).

Tulej/objímka a botka

V prostoru napravo od lebky⁴⁶ se blízko u sebe nacházely 2 železné předměty. Oba mají jedno inventární číslo (22/99-862-5) a v dokumentaci jsou vedeny jako možná tulej a botka kopí? (tab. 41: H61-5; tab XIX: a, c). Žádný list kopí nebo jeho fragmenty v hrobě nalezeny nebyly.

Předmět, který má tvar tuleje či široké objímky komolého kužele, ležel užším koncem ke kratší východní stěně hrobové jámy. Zachovaná výška artefaktu je 4,1 cm. Vnější průměr užšího a širšího konce objímky měřil 3,2/3,5 cm a vnitřní průměr 2,3/2,6 cm. Na vnitřních stranách byly v korozi přichyceny zbytky dřeva. Na vnějším plášti jsou pak patrné otisky textilu v korozních produktech.

Druhý artefakt ležel v blízkosti široké objímky, jeho přesná pozice však není zaznamenána. Předmět je poměrně těžký (45,6 g) a zdá se, že není dutý. Tvar nálezu připomíná vrchol homole, položený na kruhové základně. Zachovaná výška předmětu je 2,5 cm, průměr kruhové báze je 2,15 cm. U báze jsou patrné zbytky odsazení ve formě prstence širokého 0,2 cm. Artefakt velmi pravděpodobně není zachován celý. Zdá se, že v místě odsazeného prstence byl v celé ploše uložen.

Popsané artefakty formou i rozměry připomínají nálezy z Prahy – „Lumbeho zahrady“ či ze Starého Města – „Na Valách“, ve kterých Z. Smetánka patrně správně rozpoznal pozůstatky určitého signa v podobě praporce či banderia⁴⁷, kterými se označovaly jednotlivé jízdní oddíly spadající pod konkrétní pány/velmože (Smetánka 2006, 158–159, 167, obr. 2; Hrubý 1955, 421–422, 513–514). Širší objímky se nacházely v prostoru u hlavy a upevňovaly textilní část praporce k žerdi. Úzké objímky s hroty se pak vyskytovaly na opačném konci hrobové jámy v nohách. Měly ozdobnou a praktickou funkci. Praporec bylo možné kdekoliv bez problému zabodnout a postavit. U hrobu H-76 v „Lumbeho zahradě“ mezi oběma artefakty probíhal úzký proužek tmavé zeminy, což je považováno za negativ zetlelé žerdi.

Společným znakem zmínovaných hrobů jsou prostorné hrobové jámy, ve kterých byla odkryta poměrně bohatá hrobová výbava. V hrobě H61 z Nemilan byl nebožtík uložen ve vydřevené pohřební komoře. V Praze i ve Starém Městě – „Na Valách“ byli podle antropologických údajů v hrobech pohřbeni muži ve věku kolem 50 let. Kostra z hrobu H61 byla téměř celá strávená, takže nemáme k dispozici žádná antropologická data. Do kategorie mužských hrobů byl zařazen na základě výskytu sekery bradatice. Určení věku pohřbené osoby kvůli dekompozici kostry chybí i u dalšího hrobu s pravděpodobným nálezem banderia, a to u hrobu 55 ze Staré Kouřimi,

⁴⁶ Místo nálezu je pravděpodobné, protože kostra z hrobu H61 byla téměř úplně dekomponována.

⁴⁷ <<http://web.uhk.cz/cvp/skripta/str.asp?str=76>>.

kde byla objevena kuželovitá výstavně zdobená tulejkovitá botka, kterou M. Šolle interpretoval jako ukončení žerdi korouhve či slavnostního dřevce (Šolle 1966, 260, obr. 10, 11a).

Na rozdíl od archeologických situací v Praze či na pohřebišti ve Starém Městě – „*Na Valách*“, kde byly tyto předměty nalezeny in situ ve funkční poloze, a tedy lépe interpretovatelné, v Olomouci – Nemilanech byly odkryty uložené těsně vedle sebe, napravo od předpokládané lebky. Je možné, že praporec byl uložen do hrobu bez celistvé dřevěné žerdi. Nekompletní, zlomené bannerium mohlo zastávat symbolický význam společenského statutu pohřbeného jedince. V úvahu také přichází možnost pohřbu s (poškozenou nebo záměrně poničenou) vojenskou kořistí, což by dokládalo důležitost nebožtíka, který tak mohl být pohřben se znakem reprezentace a autority protivníka.

Srp (?)

Nebožtík z hrobu H53 měl u pravé ruky 6 drobných zlomků železných předmětů. Tři z těchto značně zkorodovaných zlomků patrně patřily k jednomu předmětu (tab. 37: H53-3). Největší zlomek měl lichoběžníkový plochý tvar o rozměrech 3,9 × 1,5–2 cm, tloušťka zkovaného plechu byla 0,2–0,35 cm. Druhý zlomek připomínal obloukovitě zaoblený lichoběžník s rozměry 3 × 0,8–1,1 cm o tloušťce 0,1–0,3 cm. Na užším konci byly na jedné straně zlomku v jedné řadě 4 jasně se rýsující drobné kuličky. Třetí zlomek trojúhelníkového tvaru zřejmě původně tvořil hrot fragmentárně dochovaného artefaktu (2,1 × 1,1 cm). Zlomky na sebe plynule nenavazují, ale lze z nich v hrubých obrysech rekonstruovat oblouk se zahroceným koncem, což by bylo možné interpretovat jako zlomkovitě zachovanou čepel srpů.

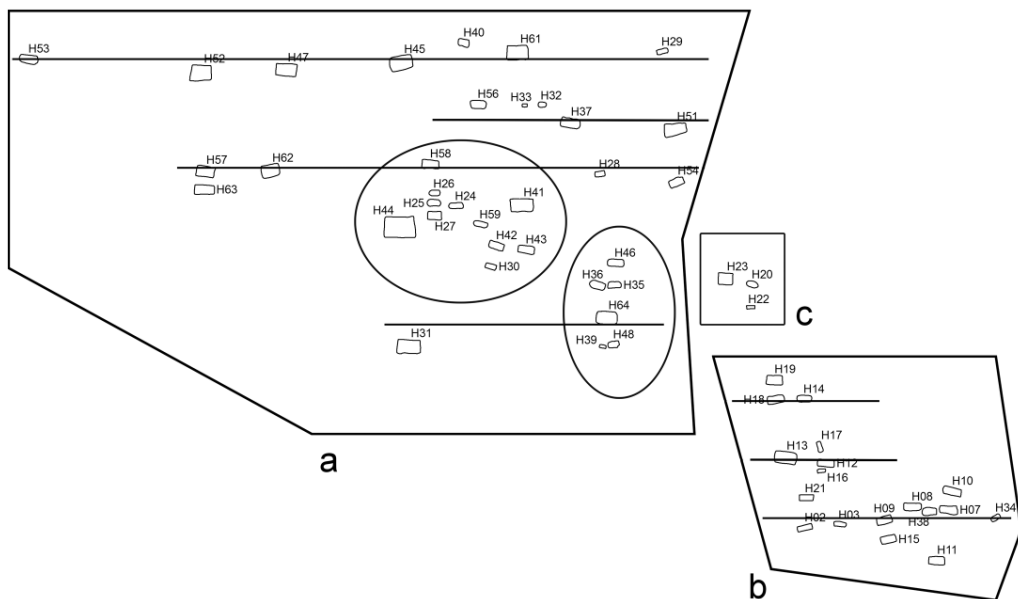
Artefakt s krátkou a poměrně širokou čepelí a s velmi podobnou řadou drobných kuliček u hrotu byl nalezen v mužském hrobě č. 2 na pohřebišti s křesťanským pohřebním ritem Obročičské v Bulharsku. Interpretován je jako srp, i když tvarem ostří připomíná středověké vinařské nože (Važarova 1976, 333, obr. 211: 1).

Struktura pohřebiště

Na základě prostorového uspořádání hrobů a také i na základě náplně hrobového inventáře lze pohřebiště Olomouc – Nemilany rozdělit na 2 základní části: na severozápadní větší část s 35 hroby a na menší jihovýchodní část s 18 hroby (obr. 20). Mezi vyčleněnými seskupeními se nachází 3 hroby, které nelze jednoznačně začlenit ani do jedné ze dvou částí nekropole. Jedná se o mělké hroby bez inventáře H20, H22 a H23 – hrob muže na břiše, hrob malého dítěte a dvojhrob muže a ženy.

Jihovýchodní menší skupina postrádá výraznější členění do řad Z–V směru. Nevyskytují se tam hroby se šperky z drahých kovů, s ostruhami či sečnými zbraněmi. Procentuálně jsou tam víc zastoupeny hroby s keramickými nádobami. V skupině se nachází jeden případ symbolického hrobu a jeden případ pohřbu koně.

Severozápadní větší skupina hrobů vytváří na severním okraji pohřebiště se 2 řady hrobů orientovaných směrem Z–V. Vnější severní řadu tvoří mužské hroby a hroby neurčených jedinců. Vnitřní jižnější řadu tvoří hroby žen a jeden kenotaf. Směrem dále na jih se pravidelné řadové

Obr. 20. Strukturování pohřebiště: a – větší severozápadní část pohřebiště; b – menší jihovýchodní část pohřebiště; c – skupina 3 hrobů vydělujících se z obou velkých seskupení.

Abb. 20. Strukturierung des Gräberfeldes: a – der größere nordwestliche Teil des Gräberfeldes; b – der kleinere südöstliche Teil des Gräberfeldes; c – eine Gruppe von 3 Gräbern abseits der beiden großen Gruppen.

seskupování rozbíjí a vytváří se 2 samostatné struktury, snad rodové funerální areály v rámci většího celku. První uskupení 10 až 11 hrobů⁴⁸ se soustřeďuje kolem 2 ústředních pohřbů v rozměrných hrobových jámách. Jedná se o pohřeb muže s mečem H41 na východním konci a pohřeb ženy s bronzovými pozlacenými hrozníčkovými náušnicemi H44 na západním konci uskupení. Všechny ostatní hroby se v podstatě nachází mezi těmito dvěma hlavními pohřby. V skupině jsou evidovány hroby 2 žen, 2 dětí a 6 mužů, z toho u 4 z nich se v hrobové výbavě vyskytují zbraně či atributy jezdce – ostruhy. Do skupiny patří i nestandardní pohřeb jedince s hlavou na hrudi s 10 šipkami rozloženými kolem lebky.

Druhá výrazná podskupina se nachází jihovýchodně od skupiny muže s mečem. Je do ní zařazeno 6 hrobů v ose orientované směrem S–J. Centrálním hrobem skupiny je H64 – hrob se šavlí. Pod ním směrem na jih se nachází dvojice hrobů malých dětí s velmi příbuznou keramikou. Severně od hrobu H64 byly odkryty 2 intencionální pohřby koňů a dále na sever dvojnásobný pohřeb ženy s malým dítětem. Ani jeden z lidských pohřbů (kromě H64) neobsahoval výrazně bohatý inventář.

Ve větší severozápadní skupině se nacházely všechny výrazné bojovnické hroby a kontexty s ostruhami a se šperky z barevných kovů. Vyskytovaly se zde hroby s velkou kubaturou a hroby s vydrženou hrobovou komorou. Také většina hrobů, kde byl nebožtík prokazatelně uložen do rakve, patřila do severozápadní skupiny. Z uvedených okolností vyplývá, že zde byly pravděpodobně pohřbíváni lidé s vyšším sociálním statusem než měli lidé z jihovýchodní skupiny.

48 Začlenění ženského hrobu H58 do skupiny není úplně jednoznačné.

Podle složení součástí hrobové výbavy nelze jasně stanovit směr či směry, kterými se nekropole rozšiřovala. Můžeme vyslovit pouze domněnku, že pohřebiště pravděpodobně mělo 2 jádra, na která navazovaly následné hroby. Jedno jádro snad tvořil ústřední pár H41 a H44. Druhou hlavní linii mohla vytvářet řada s hrobem H2 na západě a hrobem H10 na východě.

Datování pohřebiště

Pohřebiště v Olomouci – Nemilanech nám pomáhají datovat artefakty, které vytváří součást pohřební výbavy, ale také předměty, které se v hrobech vůbec nevyskytují (např. esovité záušnice, tuhová keramika, mince).

Spolehlivým typem nálezů, na kterých se odráží vývoj v čase, je keramika. Keramické nádoby z hrobů v sobě spojují tradiční velkomoravské znaky⁴⁹ s progresivními rysy objevujícími se na počátku 10. století⁵⁰ (*Balcárková 2013, 787–788*). V keramickém těstě nemilanských nádob se nenachází tuha, která se v olomouckém zboží začíná objevovat kolem poloviny 10. století. Také se na nádobách neobjevuje výzdobný motiv šikmých vrypů či dlouhých záseků na podhrdlí. Tato technika výzdoby se na keramice začíná objevovat v druhé polovině 10. století.

Podle keramického inventáře tak můžeme říct, že pohřbívání na nemilanské nekropoli začalo někdy v průběhu posledních desetiletí 9. století a skončilo před polovinou 10. století.

Obdobné závěry plynou i z analýzy kovového inventáře. V jednom hrobě je evidován nálezný fragment oloveného přívěsku, který snad lze přiřadit k horizontu výskytu olovených devocionálií na konci 9. a v průběhu 10. století (*Měřínský 1988*). Objevuje se zde šavle tzv. bulharského typu, jejíž hlavní výskyt V. Jotov (*2010, 217–218, ris.6–11*) datuje do 10. století. Do hrobů byly často dávány neúplné či nefunkční předměty (řemínkové garnitury, vědra, šipky, výskyt pouze jedné náušnice), které symbolicky zastupovaly celé funkční předměty. Jedním z důvodů může být nedostatek těchto věcí v živé kultuře a nedostatečná kapacita komunity obnovit jejich funkčnost či pořídit si nové, což také vede k závěru datovat nekropoli na přelom 9./10. století, kdy starý systém pomalu ztrácel dech a nový společensko – kulturně – politický řád se teprve rodil.

Prameny

Horáčková, L. – Vargová, L. nedat.: Antropologické hodnocení kosterních pozůstatků z Olomouce – Nemilan. Příloha 1. In: Kalábek, M., Nemilany 1. NZ ACO č. j. 98a, b/2001, uložena v archivu Archeologického centra Olomouc. Olomouc.

Kalábek, M. 2001: Nemilany 1. NZ č. j. 98a, b/2001, uložena v archivu Archeologického centra, Olomouc.⁵¹

49 Klasická soudkovitá či vejčitá profilace nádob; válcovitě, kuželovitě či nálevkovitě seřezané okraje a jejich deriváty s protaženými hranami, prostě zaoblené okraje; výzdoba v podobě střídání motivu vlny/vlnice a rýh/pásů rýh.

50 Výskyt situlovitých nádob s maximální výdutí v horní třetině nádoby; výzdoba ve formě horizontálního rýhování po celém povrchu nádoby.

51 V archivu Archeologického ústavu AV ČR Brno je nálezová zpráva zapsána pod č. j. 444/2002 a 445/2002.

- Kukla, Z. 1999: Protokol o provedení analýzy meče K04/99. Příloha 8. In: Kalábek, M., Nemilany 1. NZ ACO č. j. 98a, b/2001, uložena v archivu Archeologického centra Olomouc. Olomouc.*
- Opravil, E. (nedat.): Zpráva o určení zbytků dřeva z lokality Nemilany (meč, šavle). Příloha 7. In: Kalábek, M., Nemilany 1. NZ ACO č. j. 98a, b/2001, uložena v archivu Archeologického centra Olomouc. Olomouc.*
- Petříčková, J. nedat.: Zpráva o rozboru osteologického materiálu. In: Kalábek, M., Nemilany 1. NZ č. j. 98a, b/2001, uložena v archivu Archeologického centra, Olomouc.*
- Selucká, A. – Richtrová, A. 2000: Konzervátorská zpráva. Železná šavle z hrobového nálezu z Nemilan (okr. Olomouc). Příloha 6. In: Kalábek, M., Nemilany 1. NZ ACO č. j. 98a, b/2001, uložena v archivu Archeologického centra Olomouc. Olomouc.*
- Zapletal, J. 2001: Olomouc – Nemilany – geologická situace archeologického naleziště. Příloha 2. In: Kalábek, M., Nemilany 1. NZ č. j. 98a, b/2001, uložena v archivu Archeologického centra, Olomouc.*

Edice a překlady

Kosmas: Kronika česká, překlad Hrdina, K., 1949, Praha.

Literatura

- Balcárková, A. 2013: Povelkomoravská a mladohradištní keramika datovaná mincemi z Kostic – Zadního hrúdu. Archeologické rozhledy LXV, 786–824.*
- Beranová, M. 1957: Slovanské žňové nástroje v 6.–12. století. Památky archeologické XLVIII, 99–117.*
- Beranová, M. 1988: Slované. Praha.*
- Bialeková, D. 1977: Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung). Slovenská archeológia XXV, 103–160.*
- Bláha, J. 1980: Otázka kontinuity slovanského osídlení olomouckého kopce a několik poznámek k hmotné kultuře olomouckých Slovanů. Vlastivědný věstník moravský XXXII, 301–311.*
- Březinová, H. – Přichystalová, R. (v tisku): Úvahy o textilní výrobě na Pohansku na základě analýzy nálezů textilních fragmentů a předmětů souvisejících se sprádaním a tkaním. Památky archeologické CV.*
- Čaplovič, P. 1954: Slovanské pohřebisko v Nitre pod Zoborom. Slovenská archeológia II, 5–50.*
- Černá, E. et al. 2005: Rané středověké skleněné korálky z Pražského hradu a jeho předpolí – typologická a chemická klasifikace nálezů. In: Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích, díl I.1. Castrum Pragense 7. Praha, 333–349.*
- Demek, J. – Mackovčín, P. et al. 2006: Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČR. Brno.*
- Dohnal, V. 2001: Olomoucký hrad v raném středověku (10. až první polovina 13. století). Olomouc.*
- Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.*
- Eisner, J. 1966: Rukověť slovanské archeologie: počátky Slovanů a jejich kultury. Praha.*

- Fodor, I. ed. 1996: The Ancient Hungarian. Exhibition Catalogue. Budapest.
- Galuška, L. 2004: Velkomoravské hroby revenantů ze Starého Města. In: Fusek, G. ed., Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra, 81–90.
- Galuška, L. 2004a: Slované. Doteky předků. O životě na Moravě 6.–10. století. Brno.
- Galuška, L. 2006: Rakve a v nich pohřbení lidé doby velkomoravské na podkladě nálezů ze Starého Města a Uherského Hradiště. Acta Musei Moraviae XCI, scientiae sociales, 99–127.
- Geisler, M. 1994: Statistické zhodnocení mladohradištního pohřebiště z Holubic, okr. Vyškov. Pravěk NŘ 2/1992, 359–370.
- Grefen-Peters, S. 1992: Doppelbestattungen in awarischen Gräberfeldern – Wege und Grenzen der anthropologischen Forschung. In: Daim, F. Hrsg., Awarenforschungen 2. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien, 1193–1228.
- Grigorov, V. – Dimitrov, J. 2013: New Data about Pottery Production in the 9th–10th centuries in Pliska (Capital of the First Bulgarian Kingdom). Bulgarian e-Journal of Archaeology 3.1, 121–135.
- Hanuliak, M. 1984: Problematik der Gräberorientierung vom Gesichtspunkt der Aussagefähigkeit. In: Chropovský, B. ed., Interaktion der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–10. Jahrhundert. Nitra, 109–119.
- Hanuliak, M. 1998: Vampirismus na pohrebiskách z prelomu včasného a vrcholného stredoveku. Hieron 3, 102–105.
- Hanuliak, M. 2004: Velkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska. Nitra.
- Hladík, M. 2010: Zur Frage der heidnischen Kultstätte in „Těšický les“ im Suburbium des Burgwalls von Mikulčice. In: Poláček, L. – Maříková-Kubková, J. Hrsg., Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII. Brno, 101–121.
- Hrubý, V. 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na Valách“. Praha.
- Jotov, V. 2010: Rannije sabli (VIII–X vv.) na nižnem Dunaje. In: Kultury jevrazijskich stepej vtoroj poloviny I tycjačetlita n. e. Voprosy mežetničeskich kontaktov i mežkulturnogo vzajmo-dejstvija. Samara, 217–225.
- Kalábek, M. 2001a: Meč se značkou ULFBERHT. In: Bém, M. ed., Archeologické zrcadlení. Olomouc, 85–96.
- Kalábek, M. 2009: Hradištní lokality objevené na trase dálničního obchvatu Olomouce (1999–2005). In: Dresler, P. – Měřinský, Z. ed., Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana. Supplementum 2. Brno, 150–157.
- Kalábková, P. – Kalábek, M. 2009: Slovanské osídlení a archeologie raného středověku. In: Schulz, J. ed., Dějiny Olomouce, 1. svazek. Olomouc, 73–86.
- Kavánová, B. 1999: Mikulčice – sídliště na „Klášteřisku“. Přehled výzkumů 40 (1997–1998), 65–125.
- Klanica, Z. 1985: Mikulčice – Klášteřisko. Památky archeologické LXXVI. 474–539.
- Klanica, Z. 2006: Nechvalí, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Díl I. Brno.
- Klanica, Z. 2008: Mutěnice – Zbrod. Zaniklé slovanské sídliště ze 7.–10. století. Brno.
- Koch, U. 1996: Die Menschen und der Tod. In: Die Franken. Wegbereiter Europas. Vor 1500 Jahren: König Chlodwig und seine Erben, Teil 2. Mainz, 723–737.

- Koperski, A. – Parczewski, M. 1978:* Wszesnośredniowieczny grób Węgra – koczownika z Przemysła. *Acta Archaeologica Carpathica* XVIII, 151–1999.
- Kouřil, P. 2003:* Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie. In: Klápště, J. – Plešková, E. – Žemlička, J. ed., *Dějiny ve věku nejistot*. Praha, 110–146.
- Kouřil, P. 2008:* Archeologické doklady nomádského vlivu a zásahu na území Moravy v závěru 9. a 10. století. In: Štefanovičová, T. – Hulínek, D. ed., *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava, 113–135.
- Kovács, L. 1982:* Voorużenie Vengrov – obretatelej rodiny: sabli, boevye topory, kop'ja (Die Waffen der landnehmenden Ungarn: Säbel, Kampfäxte, Lanzen). *Mitteilungen des archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 10/11 (1980/1981), 431–251.
- Krejsová, J. – Vachůt, P. – Hejhal, P. 2008:* Válečné konflikty v raně středověkých Čechách a na Moravě. Konfrontace archeologie a písemných pramenů. In: Dzieduszycki, W. – Wrzesiński, J. eds., *Epidemie, klęski, wojny. Funeralia lednickie, spotkanie 10*. Poznań, 385–412.
- Krumphanzlová, Z. 1971:* Počátky křesťanství v Čechách ve světle archeologických pramenů. *Památky archeologické* LXII, 406–456.
- Křížová, A. 2011:* Dětský šperk jako apotropaion. In: *Ikonografické prameny ke studiu tradiční kultury*. Etnologické studie 11. Brno, 141–163.
- Macháček, J. 2001:* Studie k velkomoravské keramice. *Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno.
- Marek, O. – Kostelníková, M. 1998:* Die Spinnwirtel aus Mikulčice. In: *Studien zum Burgwall von Mikulčice* 3. Brno, 171–326.
- Mařík, J. 2009:* Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku. In: *Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 7. Brno.
- Mašková, P. 2005:* K otázce interpretace kostrového pohřebiště „s projevy vampyrizmu“ v Čelákovících. *Studia Mediaevalia Pragensia* 5/2004, 9–19.
- Mašková, P. 2009:* K obrazu středověkého pohřebiště – církevní normy a výpověď archeologických pramenů. In: Dobosz, J. ed., *Kościół w monarchiach Przemyslidów i Piastów*. Poznań, 73–85.
- Mesterházy, K. 1975:* Honfoglalás kori kerámiánk kelety kapcsolatai. *Folia Archaeologica* XXVI, 99–117.
- Měřínský, Z. 1988:* Kosočtverečné olovené křížky a jejich chronologické postavení v rámci hmotné kultury střední doby hradištní. In: Frolec, V. ed., *Rodná země*. Brno, 122–145.
- Motyková, K. – Lutovský, M. 2010:* Raněstředověké pohřebiště v areálu hradiště nad Závistí (k. ú. Lhota, okr. Praha–západ). *Archeologie ve středních Čechách* 14/1, 355–420.
- Müller, R. 1992:* Gräberfeld und Siedlungstreste aus der Karolingerzeit von Zalasabar – Deszöziget. *Anteus* 21, 271–336.
- Müller, R. 2008:* Die früh- und mittelawarischen Bestattungen des Gräberfeldes von Gyenesdiás. *Anteus* 29–30, 279–300.
- Müller-Wille, M. 1970–1971:* Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 20–21, 119–248.
- Navrátilová, A. 1996:* „Nečistí zemělři“ v posmrtných a pohřebních obřadech českého lidu. *Český lid* 83, 21–31.
- Pletněva, S. A. 1981:* Stepi Jevrazii v epochu srednevekovija. *Archeologija SSSR*. Moskva.
- Poláček, L. – Marek, O. 2005:* Grundlagen der Topographie des Burgwalles von Mikulčice. Die Grabungsflächen. In: *Studien zum Burgwall von Mikulčice* VII. Brno.

- Profantová, N.* 2011: Karolinské importy a jejich napodobování v Čechách, případně na Moravě (konec 8.–10. století). Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Supplementum 4, 71–104.
- Profantová, N.* 2013: Ke změnám ve vývoji hmotné kultury 10. století v Čechách. *Archaeologia Historica* 38/1, 27–44.
- Profantová, N.* – *Kavánová, B.* 2003: Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela. Brno.
- Přichystalová, R.* 2010: Nerituálny pohreb muža z južného predhradia na Pohansku pri Břeclavi. In: Zaměřeno na středověk. Sborník k 60tým narozeninám prof. Zdeňka Měřínského. Praha, 139–150, 804–806.
- Přichystalová, R.* 2011: Problematika pochovávaní na južnom predhradí veľkomoravského hradiska Břeclav – Pohansko. I. diel: text a plány. Rukopis dizertační doktorské práce, uložen v Ústřední knihovně Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Brno⁵².
- Přichystalová, R.* 2013: Intencionálne uloženia koňa – obeť či pohreb? Niekoľko postrehov na základe nálezov z Břeclavi – Pohanska. *Studia Archaeologica Brunensia* 18/2, 13–32.
- Reichenbach, K.* 2004: Sicheln als mittelalterliche und neuzeitliche Grabbeigaben in der Slowakei. In: Rieckhoff, S. – Teegen, W-R. Hrsg., Leipziger online-Beiträge zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie 10. Leipzig, 1–14⁵³.
- Rejholcová, M.* 1995: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Katalóg. In: *Archaeologica Slovaca Monographiae, Fontes, Tomus XV.* Nitra.
- Rejholcová, M.* 1995a: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Analýza. In: *Archaeologica Slovaca Monographiae, Fontes, Tomus XV.* Nitra.
- Ruttikay, A.* 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). *Slovenská archeológia* XXIV, 245–396.
- Selucká, A.* – *Richtrová, A.* – *Hložek, M.* 2002: Konzervace železného meče ULFBERHT. *Archeologia technica* 13, 28–31.
- Shenk, P.* 2002: To Valhalla by Horseback? Horse Burial in Scandinavia during the Viking Age. Rukopis magisterské diplomové práce, uložen v The Center for Viking and Medieval Studies, University of Oslo. Oslo⁵⁴.
- Smetánka, Z.* 2003: Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku. Praha.
- Smetánka, Z.* 2006: K sociální interpretaci středověkých hrobů. Hrob H-76 v Lumbeho zahradě – Bažantnici při hradu Praha. *Studia Mediaevalia Pragensia* 7, 157–169.
- Spinei, V.* 2009: The Romanians and Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century. In: *East Central and Eastern Europe in the Middle Age, 450 – 1450, vol. 6.* Leiden – Boston.
- Stalsberg, A.* 2008: The Vlfberht sword blades reevaluated. *Jenny-rita.org*. Stavanger⁵⁵.
- Staššíková-Štukovská, D.* 2001: Vybrané nálezy z pohřebiska v Borovciach z pohľadu začiatkov kostrového pochovávaní staromoravských a nitrianských Slovanov. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. eds., *Velká Morava mezi východem a západem.* Brno, 371–388.

52 Dostupné na webových stránkách: <http://is.muni.cz/th/18685/ff_d/>.

53 Dostupné na webových stránkách: <http://www.gko.uni-leipzig.de/fileadmin/user_upload/historisches_seminar/02zurundfruehgeschichte/Online_Beitraege/OnlBei10.pdf>.

54 Dostupné na webových stránkách: <<https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/26678/7064.pdf?sequence=1>>.

55 Dostupné na webových stránkách: <<http://jenny-rita.org/Annestamanus.pdf>>.

- Štaššíková-Štukovská, D. 2004:* Sklenené koráliky z pohrebiska v Prši II. Slovenská archeológia LII, 35–54.
- Štaššíková-Štukovská, D – Ungerman, Š. 2001:* Sklené koráliky z včasnostredovekého pohrebiska v Dolných Věstoniciach. In: Dresler, P. – Měřínský, Z. ed., Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana, Supplementum 2. Brno, 136–149.
- Stloukal, M. 1963:* První pohřebiště na Hradišti „Valy“ u Mikulčic. Antropologický rozbor. Památky archeologické LIV, 114–140.
- Šikulová, V. 1959:* Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní. Pravěk východní Moravy I-1958, 88–162, tab. 14–21.
- Šolle, M. 1966:* Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Štefan, I. – Krutina, I. 2009:* Raně středověké sídliště, hromadný hrob a pohřebiště na Budči (poloha Na Týnici). Ke vztahu archeologie a „událostní historie“. Památky archeologické C, 119–212.
- Tajer, A. 2001:* Krčmaň (okr. Olomouc). Přehled výzkumů 42 (2000), 214.
- Točík, A. 1968:* Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. In: Archaeologia Slovaca – Catalogi III. Bratislava.
- Unger, J. 2006:* Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 25. Brno.
- Ungerman, Š. 2007:* Raně středověké pohřebiště v Dolných Věstonicích – Na pískách. Rukopis dizertační doktorské práce, uložen v Ústřední knihovně Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Brno⁵⁶.
- Váňa, Z. 1956:* Lahvovité tvary v západoslovanské keramice. Památky archeologické XLVII, 105–150.
- Váňa, Z. 1958:* Mísy v západoslovanské keramice. Památky archeologické XLIX, 185–247.
- Váňa, Z. 1990:* Svět slovanských bohů a démonů. Praha.
- Važarova, Ž. 1976:* Slavjani i prabalgari. Po danni na nekropolite ot VI.–XI. v. na teritorijata na Balgarija. Sofija.
- Vida, T. 2011:* Das Gräberfeld neben dem Horreum in der Innenbefestigung von Keszthely – Fenékpuszta. In: Keszthely – Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Castellum Pannonicum Pelsonense 2. Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden/Westf., 397–455, 706, 715, 716.
- Wieczorek, A. – Hinz, H-M. Hrsg. 2000:* Europas Mitte um 1000. Katalog, Stuttgart.
- Zápotocký, M. 1965:* Slovanské osídlení na Litoměřicku. Památky archeologické LVI, 205–391.
- Zeller, K. W. 1988:* Bestattungsformen und Beigabensitte. In: Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488–788. München, 229–236.

⁵⁶ Dostupné na webových stránkách: <http://is.muni.cz/th/18484/ff_d/>.